

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

Ex. A.

S. D. U.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1936: 9
FINANSDEPARTEMENTET

SOCIALISERINGSIDÉER OCH
SOCIALISERINGSPRAXIS
I SOVJETUNIONEN

I

STOCKHOLM

1936

Statens offentliga utredningar 1936

Kronologisk förteckning

1. Betänkanden 1 rörande serafimerlasarettets ekonomi samt 2 rörande lasarettets ställning och verksamhet. Hæggström. 187 s. **E.**
2. Förslag till konvention mellan Sverige och Schweiz om erkännande och verkställighet av domar och skiljedomar m. m. Norstedt. 55 s. **U.**
3. Betänkande med förslag om vissa föreskrifter beträffande konsumtionsmjölk. Marcus. 68 s. **Jo.**
4. Betänkande med förslag till lag om behandling av förbrytare, hemfallna åt alkoholmissbruk, m. m. Marcus. 56 s. **Ju.**
5. Betänkande med förslag angående revision av lagstiftningen rörande tillverkning, beskattning och försäljning av maltdrycker. Marcus. 397 s. **Fi.**
6. Utredning med förslag rörande bidrag åt barn till änkor och vissa invalider samt åt föräldralösa barn. Beckman. 93 s. **S.**
7. Socialiseringsproblemet. Allmänna synpunkter. Tiden. viij, 99 s. **Fi.**
8. Ur socialiseringens "europeiska" idékrets. Tiden. viij, 210 s. **Fi.**
9. Socialiseringsidéer och socialiseringspraxis i Sovjetunionen. 1. Tiden. iv, 206 s. **Fi.**

Anm. Om särskild tryckort ej angives, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = eklelesiastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 3 februari 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 96) utgivas utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

SOCIALISERINGSIDÉER OCH
SOCIALISERINGSPRAXIS
I SOVJETUNIONEN

I

STOCKHOLM
TRYCKERIAKTIEBOLAGET TIDEN

1936

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 354

1

.....

.....

Förord.

Enligt Kungl. Maj:ts uppdrag överlämnas härmed till offentligheten första delen av en för Socialiseringsnämnden utförd framställning av socialiseringsidéer och socialiseringspraxis i Sovjetunionen. Denna del innehåller utom en allmän inledning behandling av Krigskommunismen. I senare utkommande delar fullföljes framställningen över NEP-perioden och Femårsplanens period.

Stockholm i januari 1936.

Rickard Sandler.

Innehåll.

	Sid.
Förord	III
Allmän inledning	1
Inledning	3
Före Sovjetrevolutionen	14
Sovjetmakt och sovjetpolitik	33
Sovjethushållningens olika perioder	42
Krigskommunismen	45
Krigskommunismens första skede	47
Arbetarkontrollen	49
Den första nationaliseringen	58
Planhushållning?	66
Den första agrarrevolutionen	67
Den egentliga krigskommunismen och experimenten	
Krigskommunismens nationaliseringspolitik ..	73
med en marknadslös hushållning	72
Krigskommunismens agrarpolitik	85
Folkförsörjningsproblemet under krigskommu-	
nismen	102
Arbetarklassens läge	116
Planhushållningen under krigskommunismen	134
Allmän karaktäristik	134
Planorgan och organisationsproblem	140
Företagsekonomi, penningväsen och prispolitik	162
Arbetsproduktivitetsens fall och industrikapita-	
lets förstörande	173
Den proletära naturalhushållningen	184
Använd litteratur	205

ALLMÄN INLEDNING

ALMAZ INTL BANK

Inledning.

Såsom i annat sammanhang antytts har socialiseringsnämnden ansett oundgängligt att i anslutning till sitt slutbetänkande låta utarbета en framställning om den sovjetryska socialiseringen.

Det har i själva verket ingått i nämndens arbetsplan alltifrån dess första uppställande 1920, att bland de länder vilka borde ägnas särskild uppmärksamhet i nämndens utländska redogörelser upptaga Sovjetryssland. Samtidigt med att redogörelser planlades beträffande socialiseringsproblemets förutsättningar och läge i England, Tyskland, Österrike, Danmark m. fl. länder vidtogos förberedelser för att åstadkomma en motsvarande redogörelse för Sovjetryssland. Denna plan har nämnden själv aldrig övergivit. Planen har emellertid icke kunnat komma till utförande enligt det ursprungliga arbetsprogrammet, i full parallellitet med nämndens andra publicerade utländska redogörelser. Hinder av både personlig och materiell art hava legat i vägen och gjort det omöjligt att bedriva detta arbete vid sidan av de andra utländska redogörelserna.

En starkt inverkan omständighet har f. ö. varit den utpräglade föränderlighet, som utmärkt socialiseringslinjerna inom Sovjetunionen under det första årtiondet efter revolutionen. Numera kan med ett visst jämnmod konstateras, att därest socialiseringsnämnden under perioden 1920—25 haft tillfälle att utföra sin ursprungliga plan, så hade en dylik redogörelse väl kunnat äga ett betydande intresse i och för sig, men den hade

absolut icke kunnat utan en mycket omfattande komplettering läggas till grund för eller direkt utnyttjas för socialiseringsnämndens slutbetänkande. Den reflexionen kan då ligga nära till hands, att en dylik redogörelse framförd till ett senare stadium på grund av fortsatt oförutsebar utveckling mycket snabbt kommer att te sig föråldrad, kanske lika föråldrad om några år som en redogörelse från t. ex. 1925 nu skulle vara.

Till denna reflexion är blott att genmäla att socialiseringsnämndens skyldighet icke kan sträcka sig längre än till att summera upp de väsentliga erfarenheter som intill avslutningen av nämndens arbete föreligga rörande socialiseringsproblemet. Att nya erfarenheter komma att i framtiden göras kan lika litet på detta som på andra områden vara en tillräcklig ursäkt för att utelämna någon verkligt viktig sida av det nu förefintliga erfarenhetsinnehållet.

Därjämte må framhållas, att det numer överhuvud icke kan vara tal om och icke ingår i socialiseringsnämndens intentioner att beträffande Sovjetryssland söka åstadkomma en redogörelse av samma typ som exempelvis den engelska, där socialiseringsproblemet analyserades på den breda grundvalen av en undersökning rörande folkhushållets allmänna förutsättningar och utveckling.

En dylik redogörelse, tänkt som en fristående publikation, önskade socialiseringsnämnden få utförd ännu vid tiden omkring 1927. En omfattande plan för redogörelsen förelåg då uppgjord. Nämnden ansåg sig kunna få utförandet tillfredsställande ordnat. Den ansåg desslikes, att utvecklingen i Ryssland hunnit till en sådan punkt — man befann sig då inför avslutningen av den s. k. NEPperioden — att en sammanhängande och inom sig naturligt avslutad bild av den sovjetryska socialiseringens första årtionde skulle kunna givas. Emellertid begränsades under 1928 nämndens ytterligare verksamhet till vissa särskilt angivna arbetsområden, och därvid nödgades nämnden avstå från verkställandet av denna sovjetryska redogörelse, sedan från dåvarande finansministerns sida framförts betänkligheter mot den planerade utredningen, vilka betänkligheter gällde

dels kostnaderna för densamma och dels svårigheterna att er- hålla en tillfredsställande framställning av det aktuella ekono- miska och sociala läget i Sovjetryssland.

Nämnden sökte från denna tidpunkt rentav göra sig förtro- gen med tanken att från sitt slutliga sammanfattande betän- kande, i saknad av en för sådant ändamål lämpad redogörelse som grundval, utesluta varje mera ingående diskussion av so- cialiseringsprinciper och socialiseringspraxis inom Sovjetryss- land. Då emellertid arbetet med slutbetänkandet på allvar an- greps visade det sig, att en dylik uteslutning — ej nog med att innebära en gapande lucka i den beskrivande framställningen av det samtida socialiseringsproblemet — därtill för vissa myc- ket viktiga principiella spörsmål inom socialiseringsproblemet ram skulle omöjliggöra en ingående analys. I varje fall komme denna att bli mycket skev utan ett tillgodogörande av den sov- jetryska socialiseringens idéinnehåll. Nämnden kom därjämte till den uppfattningen, att de allra sista åren bragt fram så mycket material rörande sovjetrysk socialisering, att en dylik analyserande behandling borde kunna vara möjlig att genom- föra på grundval av en sammanfattning ur ett mindre antal mo- derna på källstudier grundade framställningar av förhållandena inom Sovjetunionen.

Med avstående från tanken att framlägga någon på första- händsmaterial stödd redogörelse har nämnden därför ansett sig böra föranstalta en sammanfattning ur den tillförlitligaste icke- ryska socialiseringslitteraturen på detta område. Enligt näm- dens avsikt borde däri sammanföras det material som synts oundgängligt såsom underlag för behandlingen av vissa allmän- na principiella socialiseringsspörsmål.

Till den ovan angivna uppgiften har nämnden gått med ögo- nen fullt öppna för vanskligheterna men i den övertygelsen, att försöket är en nödvändig betingelse för att nämndens slutbe- tänkande skall kunna någotsånär tillfredsställande behandla vissa problem, som i ett sådant betänkande ej kunna skjutas åt sidan.

Ryssland har sedan 1914, alltså i ett tjugotal år, varit ett i sällspord grad avspärrat land. Den direkta allmänkänedom om ett lands förhållanden, som förmedlas av en stor ström resande, saknas här. Det måste betyda mycket, att t. ex. Rysslands europeiska gräns år 1911 överskreds av 8 milj. ryska medborgare och 3 milj. utlänningar, medan 1927 gränsen passerades av 19,700 ryssar och 20,600 utlänningar jämte 6,000 med ökad nationalitet, summa 46,000 personer mot 11 miljoner. Med den fria pressen i västerländsk mening bortfaller i ett diktaturland ytterligare en av de viktigaste informationskällorna om ett främmande lands förhållanden.

Då därtill kommer, att omvälvningar skett som beröra individers och klassers livsintressen och ofta personligen träffa i hjärtat, som röra upp diskussion i frågor, som få människor äro i stånd att behandla utan lidelse — kan man undra över den jättelatitud som föreligger mellan olika omdömen? "Studiedelegationer" bringa hänförda skildringar från mönsterfängelser med fångars "industriella demokrati". Förhållandena beskrivas så usla — från annat håll — att råttorna simma över Usurifloden för att rädda sig över på kinesiskt territorium. Kan man *veta* något om ett dylikt land?

Svårigheten är först och främst att erhålla ett fullt pålitligt *material*. För en mängd av de företeelser som här intressera kommer materialets värde an på beskaffenheten av tillgängliga statistiska uppgifter. Rörande värdet av det officiella sovjetryska materialet hava högst divergerande omdömen fällts. En framstående forskare (*Zagorsky*) har uttalat, att statistiken visst kan användas, om man bara känner de koefficienter, med vilka siffrorna skola multipliceras eller divideras. *Jugow* (*Die Volkswirtschaft der Sowjetunion und ihre Probleme*) yttrar sig ungefär så: Det ges inga andra källor än de officiella i Sovjetryssland, och just detta officiella material lämnar ofta oriktiga och motsägande uppgifter. Men även under dessa betingelser är det emellertid icke hopplöst att söka på allvar utforska den ryska hushållningen. Vid första bästa kris komma de tendentiösa uppgifterna i dagen under den hänsynslösa polemiken mel-

lan olika sovjetmyndigheter och sovjetorgan. Man finner f. ö. mycket värdefullt och för det mesta genomgående objektivt material i de ekonomiska facktidskrifterna och uti interna officiella rapporter. Man är emellertid nödsakad att pröva de officiella uppgifterna genom jämförelser och metodologisk analys. — Detta är nu omdömen av forskare som ställa sig genomgående kritiska till sovjetushållningen. En mera välvilligt inställd utomstående iakttagare, som ägnat den ryska utvecklingen omsorgsfulla studier, nämligen *Dobb* (Russian Economic Development) anser, att med avseende å samtida rysk statistik (arbetet avslutat 1927) förefaller det icke finnas fullgiltiga skäl att misstänka den för att vara förfalskad eller behäftad med allvarlig partiskhet.

Att den sovjetryska statistiken mottages med större misstro än annan föranledes givetvis av den omständigheten, att en så väsentlig del av de företeelser som statistiskt redovisas äro föremål för de maktägandes direkta kontroll och utvisa resultaten av deras maktutövning. Ett starkt intresse kan föreligga att genom den statistiska redovisningen söka visa upp, att den fastslagna linjen för sovjetpolitiken leder till ett gott resultat, eller i vart fall att söka täcka över dess misslyckande. Det finnes emellertid alltid en motvikt till denna faktor. Inom sovjetpolitiken finnas ständigt divergerande uppfattningar om den rätta linjen. I den kamp som utkämpas mellan olika riktningar inom sovjetmakten har man alltid att räkna med framläggandet av material vid sidan av det partiofficiella, resp. en ofta hänsynslös kritik av dess riktighet. Det är en ren vaneföreställning att tro det aldrig någonting annat befordras till trycket eller överhuvud kan komma till offentlig kännedom inom Sovjetunionen än det som passar den grupp som för tillfället företräder den härskande partilinjen. Det är visserligen riktigt att efter det avgörande fallet i de centrala instanserna avvikande politiska meningar med skärpa tryckas ned. Men före dessa avgöranden finner man ofta, att det föres ett mycket öppet språk och att eventuella vanställningar av fakta bringas i skarp belysning.

En fördel i avseende å den ekonomiska statistikens riktighet i länder med ett privatekonomiskt hushållningssystem är att de deluppgifter som bilda totalsiffrorna härröra från en mångfald fristående företag. Man kan där vänta, att fel i ena riktningen uppvägas av fel i den andra riktningen. Men om så är fallet uppvisar den sovjetryska hushållningen i annat avseende en fördelaktig sida. Då stora delar av näringslivet äro socialiserade eller i varje fall stå under statsmaktens skarpa kontroll, kan ett fullständigare material kommenderas fram, uppgifter införskaffas och publikt användas, som gängse föreställningar om affärshemlighetens krav i andra länder göra det mycket svårt att få framlagda. Denna synpunkt understrykes särskilt av *Dobb*.

Den meningen synes nu hålla på att konsolidera sig, att de brister som kunna vidlåda det statistiska materialet icke utgöra något avgörande hinder för ett tillgodogörande av detsamma. Men förutsättningen synes då vara, att omdömen och slutsatser kunna byggas på en retrospektiv genomplöjning av materialet under kritiskt utnyttjande av de jämförelsemöjligheter som ryska källskrifter erbjuda. Däremot torde man böra vara mycket mer återhållsam ifråga om slutsatser grundade på det allra färskaste siffermaterialet, innan det uti den interna sovjetryska diskussionen genomgått skärselden.

Omdömena om det sovjetryska materialets riktighet måste f. ö. ställa sig olika för den industrialiserade delen av näringslivet och för den alltjämt överväldigande del som det ryska jordbruket utgör. Det framgår med full klarhet av de sovjetryska statistikernas egna uttalanden, att ifråga om jordbrukets förhållanden de statistiska data i verkligheten utgöra uppskattningar. Äro dessa därtill tillrättalagda för ett politiskt syfte, blir hanterandet av materialet lindrigt sagt obekvämt. Ett anmärkningsvärt exempel ur en högst officiell källa: den i skriftförteckningen upptagna 10-årsöversikten. Där förekommer en överklustrad sida, innehållande siffermaterial rörande agrarrevolutionens verkningar. Med den sålunda retuscherade tabellen försvunno från sina poster ledarna för jordbrukskommisariatet och för den statistiska centralbyrån. Man torde icke

behöva vara någon kännare av den omätliga ryska landsbygden för att våga det omdömet, att dessa uppskattningar, även om de icke skulle vara påverkade av några intressen i den ena eller andra riktningen, måste vara av lägre värde än i länder med en ordnad jordbruksstatistik. Med karrikatyrens överdrift kännetecknas läget på detta område av uppgiften, att jordbruksstatistikens insamlade emellanåt fått ske genom utsändande av beväpnade expeditioner till landsbygden.

Påfallande och irriterande är en annan svårighet. De åtgärder som vidtagas under socialiseringsaktionen ha formen av *dekret*. Det har producerats massor av sådana. Den svåra frågan för en bedömare blir nu alltid, hur mycket av dessa föreskrifter, lagar och direktiv som blir genomfört på det sätt som dekreten angiva och hur mycket som stannar på papperet. Man sade tidigare om den tsaristiska regimen, att konstitutionen i Ryssland var autokrati mildrad genom lönnmord. Den bolsjevikiska konstitutionen kunde i stället sägas vara en dekretens diktatur mildrad genom nonchalans.

Ifråga om denna svårighet att bedöma, huruvida dekret motvaras av realiteter, står man i samma belägenhet som beträffande det statistiska materialet. Vid en tillbakablick över några år föreligga helt andra möjligheter för ett objektivt bedömande än om det gäller att bedöma innebörden av aktuella förändringar. Även här är den inre sovjetkritiken den tillsväradaste bästa provostenen. Där dekreterna icke medfört de avsedda verkningarna eller rent av icke tillämpats, kommer detta så småningom fram under den ständigt fortgående diskussionen om den rätta hushållningspolitiken. Att utan vidare prövning taga för givet att de på papperet uttryckta avsikterna få en adekvat tillämpning måste man däremot efter omdömesgilla forskares mening alltid akta sig för.

Den kanske mest av alla påtalade vanskligheten med varje andrahandsframställning av sovjetryska förhållanden — och en förstahandsframställning är här som nämnt alldeles utesluten — är den som härrör ur olika forskares och författares olikriktade

inställning till den sovjetryska hushållsordningen. Det måste ju i väsentliga stycken här röra sig om politiska eller ekonomiska värdeomdömen. Och detta just ifråga om alla de punkter som för ett betänkande i socialiseringsfrågan ha speciellt intresse. Då det nu gäller en företeelse så lidelsefullt omstridd som den sovjetryska socialiseringen, måste man givetvis alltid räkna med att omdömena äro färgade av den allmänna inställningen ej blott till socialiseringen överhuvud taget utan alldeles speciellt till de former och metoder som utbildats inom Sovjetryssland. Någon annan garanti kan man här icke förskaffa sig än den som ligger i att använda källor med olika inställning, jämföra omdömena sinsemellan och söka genomföra någon skälig reduktion med hänsyn till den enes eller andres färgläggning. I viss utsträckning kan man därvid förfara efter den regeln, att ifråga om för sovjetpolitiken ogynnsamma omdömen eller erfarenheter i första hand lita sig till författare med en gentemot sovjetsystemet överhuvud taget välvillig inställning men låta de övervägande kritiskt inställda författarna få vitsord i avseende å gynnsamma omdömen och erfarenheter.¹

Svårigheterna att fälla någorlunda rättvisande omdömen rörande sovjetrysk socialiseringsaktion ökas dessutom därigenom, att något för denna politik genomgående karakteristiskt är dess mycket avsevärda elasticitet och föränderlighet. Den s. k. partilinjens kan ändras från den ena partikonferensen till den andra. Drastiska exempel brukas anföras härpå. Såsom då vid en s. k. partirensning en stackars kandidat till det kommunistiska partiet, vilken lärt sig den riktiga linjen efter Bukharins recept till sin häpnad finner sig totalt underkänd, emedan Bukharins linje nyss blivit utbytt mot en annan. Givetvis medför föränderligheten i partilinjens och därmed i socialiseringsaktionens innehåll, att omdömen som äro riktiga då de hänföra sig till en period, kunna bliva alldeles irrelevanta eller felaktiga, tillämpade på en annan. Utan ett underlag av kännedom om kursförändringarna i den allmänna partilinjens kan man därför

¹ Förteckning över använd litteratur återfinnes i slutet av denna publikation. I texten anges vid citering i regel endast författarnamnet.

överhuvud icke använda sig av det i tillgängliga skrifter sammanförda materialet.

Alla dessa nu nämnda svårigheter till trots har socialiseringsnämnden ansett sig böra åstadkomma en sammanfattande framställning av sovjetrysk socialisering. De allmänna skälen därtill äro redan angivna. Ytterligare bör här tillfogas, att vissa särskilt påfallande svårigheter icke spela samma roll för den här avsedda framställningen som för andra mer allmänt hållna undersökningar av den sovjetryska politiken. Ur nämndens synpunkt koncentrerar sig huvudintresset på att erhålla kännedom om huvudförloppet av socialiseringsaktionen, de organisationsformer som man prövat därunder, att få en inblick i huru vissa principiella socialiseringsspörsmål ha blivit lösta under de sovjetryska betingelserna och inom sovjetpolitikens ram, att på detta sätt sålunda erhålla ett material för diskussionen av socialiseringsproblemet. Rent politiska spørsmål träda härvid i bakgrunden. Det kan icke vara någon uppgift för nämndens framställning att ingå på en utredning av det politiska händelseförloppet och orsakssammanhanget i annan mån än det är alldeles nödvändigt för att överhuvud kunna behandla de ekonomiska socialiseringsproblemen.

Framförallt skall denna undersökning vara inriktad på ett klarläggande av den ryska "planhushållningens" innebörd och formväxlingar. De viktigaste bidrag som erfarenheterna från Sovjetunionen hava att ge till socialiseringsproblemet studium ligga nämligen på detta område. Och det har särskilt varit under förarbetena till en analys av planhushållningen som det för nämnden blivit fullt klart, att en någorlunda ingående redogörelse för socialiseringen i Ryssland vore en ofrånkomlig beståndsdel av nämndens slutliga arbetsresultat.

Det bör emellertid från början vara framhållet, att, om ock svårigheterna begränsas genom begränsningen av denna redogörelses uppgift, så göra de sig på ett obehagligt sätt intensivt kännbara, då man kommer till vissa inre kärnproblem ifråga om den sovjetryska hushållningens sätt att fungera. Även i de

mest omsorgsfulla undersökningar som varit för detta arbete tillgängliga visar det sig nämligen, att man träffar på ett tomrum just då man kommer till det man framför allt vore intresserad att få besked om. Att få ett riktigt klart grepp på huru hushållningsprocessen i det inre förlöper, i vad mån de från en privatekonomisk hushållningsordning kända ekonomiska processerna förlöpa annorlunda inom Sovjetrysslands socialiserade företag, och vari den egentliga inre skillnaden ligger — på den punkten är det svårast att få något riktigt besked. Man får mången gång en obehaglig förnimmelse av att analysen slutar just då det intressantaste problemet kommer inom synhåll.

Ett exempel kan gärna redan här anföras. En av de mest framstående sovjetryska vetenskapsmännen Strumilin, känd statistiker och en av de ledande i den statliga plankommissionen, gör ett uttalande angående marknadsföreteelserna. Han framhåller, att i Sovjetunionen icke förekommer något fritt utbyte i parti på marknaden av industrivaror, och följaktligen bestämmes ej heller priset på dessa varor genom fritt samspel mellan tillgång och efterfrågan, varefter han säger: "I stället för vanligt marknadspris fastställs på förhand i den allmänna distributionsplanen avräkningspriset å de planerligt distribuerade varorna, efter vilka Kooperationen och statshandeln göra avräkning med industriföretagen och dessas sammanslutningar. Storleken av dessa avräkningspriser bestämmes genom komplicerade ekonomiska och finansiella faktorer som läggas till grund för Sovjetunionens hela folkhushållningsplan . . . Sålunda kan prisets karaktär i Sovjetunionen på intet sätt jämföras med prisets natur i andra länder, där det fastställs genom proceduren av vanlig varuomsättning och konkurrens. I den mån varufördelningen försiggår enligt avräkningspriset, fastställt i distributionsplanen, och i den mån staten äger möjlighet att disponera varje densamma tillhörigt företags inkomst har det i planen fastställda avräkningspriset icke till uppgift att ovillkorligt ersätta varje företag eller industribransch dess omkostnader för tillverkningen av en viss vara plus i kapitalistiska länder vanlig vinst. Avräkningspriset har i detta fall till uppgift att

omfördela de särskilda industribranschernas inkomster. I och med detta är klart, att priset i Sovjetunionen icke står i samma förhållande till självkostnaden som fallet är i andra länder. Själva begreppet tillverkningsjälvkostnad i för kapitalistiska länder vanlig mening är också otillämpligt på Sovjetunionens ekonomiska förhållanden, då avräkningspris enligt ovan angivet system fastställas även för de varor (råvaror, halvfabrikat), vilkas produktiva förbrukning bestämmer omkostnadsnivån för tillverkningen inom varje given industribransch." Strumilin kommer sålunda till den slutsatsen, "att hela prisbildningsprocessen i Sovjetunionen till sin karaktär är helt och hållet olik prisbildningsprocessen i andra länder". Och den utomstående som vill bena upp detta uttalande finner sig i själva kärnpunkten ställd inför de "komplicerade ekonomiska och finansiella faktorer som läggas till grund för Sovjetunionens hela folkushållningsplan".

Står man icke där blott inför ett jättestort frågetecken?

Före sovjetrevolutionen.

Sovjetunionens folkhushållning kan icke jämföras med ett enskilt lands. Det skulle i så fall vara med Förenta staternas. Sovjetunionen är en världsdel som överspänner en sjättedel av jordens fastland. Sovjetunionen inrymmer en befolkning om före kriget ej fullt 140, nu över 160 miljoner. Denna befolkning förfogar inom sitt vidsträckta naturområde över geografiska provinser av den mest olikartade beskaffenhet och som inrymma en mångfald av olika slags naturrikedomar. Här finnas av naturen givna förutsättningar för en ekonomisk självtillräcklighet av helt annan grad än något av Europas nationella folkhushåll kunna aspirera på.

Av de 160 miljonerna komma 125 på den europeiska delen av Sovjetunionen, som till arealen utgör blott en fjärdedel av hela landytan. Även inom Europeiska Ryssland äro befolkningsförhållandena synnerligen ojämna. Hela Nordryssland har blott en person pr kvadratkilometer. I svartjordsområdet stiger folktätheten till mellaneuropeiska siffror, 70—90 pr kvadratkilometer. Två tredjedelar av hela befolkningen är koncentrerad till det mellan- och sydryska området. På landsbygden bo 120—130 miljoner.

Denna befolkning växer med stor hastighet. F. n. är det årliga tillskottet ungefär $3\frac{1}{2}$ miljoner. Detta betyder att Sovjetryssland tillväxer med 1 miljon mer om året än Europa i övrigt. Med det nuvarande tempot bör Ryssland om 15 år ha nått över 200 miljoner. På Peter den stores tid hade Ryssland

15 miljoner invånare. Ökningen är enastående i befolkningshistorien. Ändå skulle folkmängden ha varit 30 miljoner större, om ökningen före kriget ej avbrutits. Att märka är, att denna folkökning särskilt koncentrerar sig till de områden, där folk-tätheten redan förut var relativt hög. Vidare att den nuvarande starka folkökningen beror på att dödligheten sjunkit vida mer än det ävenledes sänkta födelsetalet. 1911—13 utgjorde detta nämligen 46,8 men 1926—28 blott 40,0. Motsvarande dödstal äro 30,5 och 17,4.

Vad en befolkning utvinner ur förefintliga resurser bör, om man mäter i penninghushållningens mått, komma till uttryck i nationalinkomsten pr individ. Att det förrevolutionära Ryssland i detta hänseende intog en låg plats i skalan är oomtvistligt. Ett visserligen ur olika synpunkter angräpligt uttryck här-för ligger i en av *Prokopowitch* utförd beräkning av nationalinkomsten pr huvud, som för 1913 anges till 101 rubler. Avståndet mellan Ryssland och England mätes av denna siffra, omräknad till c:a 10 £, och den engelska uppskattningen (Bowley och Stamp) för 1911, som ger siffran £ 45 ± 2. En utpräglad låg levnadsstandard hos detta världsdels-hushålls jätte-befolkning är ett av dess grundläggande drag, grundat i samhällets hela ekonomiska struktur.

Ryssland var och är alltjämt ett utpräglad *agrarland*. Den icke jordbrukande befolkningen ansågs före revolutionen icke uppgå till mer än 15 proc. Vid folkräkningen 1926 kommo 115 miljoner eller minst 75 proc. på jordbruket, medan industriarbetarklassen utgjorde 11 miljoner, andra statsanställda 8 miljoner. Den ryska bondeklassen ensam är till sin massa lika stor som Frankrikes, Tysklands och Spaniens sammanlagda folkmängd.

Rysslands jord anses bördig, särskilt i svartjordsområdet norr om Svarta havet. Men skördeavkastningen har varit ovanligt låg. Därom följande data, under jämförelse med svenska förhållanden.

Ryssland	Skörd pr har i dt.		
	Vete	Råg	Potatis
1906—10	7.3	8.0	—
1911—15	7.9	9.5	—
1925—29	7.7	8.0	76.1
Sverige			
1925—29	20.3	16.4	112.8

Till denna låga avkastning i medeltal per år är att lägga avkastningens ojämnhet. Felslagna skördar äro i Ryssland vanligare än annorstädes. Enligt en uppgift skulle Ryssland av de tjugo åren 1891—1911 ha haft 3 hungerår (blott halv skörd), 13 dåliga år (20—30 proc. under medeltalet) och 4 goda år; under tioårsperioden 1918—27 resp. 2 hungerår, 5 dåliga och 3 goda år. (*Hildebrand*, art. i *Tiden* 1931, nr 3.)

Om jordfördelningen meddelas i samma artikel efter rysk källa, att den odlade jorden år 1905 beräknades utgöra 280 milj. desjatiner (å 1,1 har), varav 101,7 milj. kommo på godsen, 138,8 milj. på bondejorden och 29,5 milj. på staten. Den besädda arealen uppges för år 1913 till 119 milj. har. (*Hoover*, s. 81.) Bondejorden fördelade sig före kriget på 12 milj. hushåll, varav 5 milj. uppgavs bedriva sitt jordbruk i privatekonomiska former, det övervägande flertalet levde kvar inom mirens ram.

Vid den tidpunkt, då *industrialiseringsprocessen* redan hade tryckt sin dominerande stämpel på Västeuropa och då den i Sverige begynte att göra sig gällande, fanns i Ryssland så gott som ingen industri i egentlig mening. Tiden fram till 1800-talets sista tre årtionden var kännetecknad icke av fabriksindustrins utveckling utan av den för Ryssland säregna "kustar"-industrin, ett med förlagssystemet besläktat system baserat på utnyttjandet av böndernas överskottsarbetskraft, särskilt använd för textilvarors framställning. Emancipationen från liv-egenskapen 1861 var för den egentliga industrin ingen stöt framåt utan snarare en black om foten, då t. ex. järnindustrin förut hade baserats på utnyttjande av livegen arbetskraft. De

stora Donetzfältens öppnande under 1870-talet markerar den moderna industrialismens intåg i Ryssland. (*Dobb*, s. 68.) År 1870 räknade man med 3 à 400,000 industriarbetare på en befolkning om 75 miljoner. Industrialiseringen i Ryssland är på en gång sen och snabb. Det är under de sista årtiondena före världskriget som den växt fram. En föreställning om den ryska förkrigsindustrins utveckling ge följande uppgifter. (Uppgifterna avse årsproduktionen i miljoner rubler, *Pollock*, s. 12. Till jämförelse även siffror för U. S. A. från tiden för världskriget.)

	Ryssland		U. S. A.
	1887	1912	1914
Bergsbruk	85.2	520	3,800 (1911)
Metallindustri	147.9	715 (járn, stål)	4,300
Träindustri	23.5	165	
Bearbetning av mineraliska ämnen	28.9	153	1,240
Kemisk industri	42.8	218	5,400
Textilindustri	315.4	1,158	6,900
Livsmedelsindustri	305.8	1,350	9,600
Bearbetning av animaliska ämnen	73	162	2,400
Papper o. d.	20.1	124	2,900

Produktionens tillväxt uttryckes siffermässigt av talen 1,042,6 för år 1887, 4,565 för år 1912. Det kanske bör inskjutas, att den sista ryska industriella census före kriget ägde rum 1906 och att uppgifter för senare år före revolutionen vila på uppskattningar.

Tabellen härovan visar tydligt tvenne ting, som äro av vikt för att förstå den ryska ekonomiska utvecklingen. Å den ena sidan den hastiga utveckling den ryska industrin undergått under 25-årsperioden 1887—1912. Å andra sidan den ändock mycket låga totalsiffra den nått upp till, jämfört med årsproduktionen i ett stort industriland.

Den relativt ringa omfattningen av Rysslands industriproduktion framgår också tydligt, om man beräknar mängden av årligen förbrukade råmaterial per individ jämfört med motsvarande tal för andra länder. Uppgifterna äro från 1911 (*Pollock*, s. 13).

	Ryssland	Tyskland	U. S. A.
Stenkol (i pud)	12.0	205.0	291
Gjutjärn „	1.13	13.4	17.8
Koppar „	0.44	8.0	19.1
Socker (i ryska pund)	17.0	42.7	88
Bomull „	5.6	16.2	30

Medan i Förenta staterna och England år 1913 kommo ett antal mekaniska drivkrafter, som per yrkesutövare motsvarade 80 mänskliga arbetskrafter, utgjorde motsvarande siffror för Tyskland 65, för Frankrike 26, för Ryssland 9 (*Jugow*, s. 10).

Det totala kapitalet i alla industriaktiebolag uppgick 1913 till 3,2 miljarder rubel och aktieutdelningarna till 210 miljoner rubel, något mer än 2 mark per huvud (*Haensel*, s. 17).

Tempot i den ryska industrialiseringen redan före revolutionen förtjänar understrykas. Den skarpa industrialiseringslinje sovjetushållningen fullföljt är en fortsättning i än mera utpräglad grad av denna förkrigsutveckling. Under åren 1895—1905 växte bruttoproduktionens totalvärde med i genomsnitt ungefär 11 proc. årligen och åren 1905—13 med 8 proc. årligen. Industriproduktionen i Förenta staterna växte under åren 1895—1900 med 5 proc., 1900—1905 med 2½ proc. Den ryska takten var alltså väsentligt högre. (*Hägglöf*, s. 7—8.)

Den uppväxande industrin koncentrerade sig framför allt på tre områden, kolproduktionen, järnindustrin, textilindustrin. Den senare stödde sig på den gamla ryska hemindustrin. Ryssland befann sig ifråga om denna industri före kriget på tredje platsen i Europa.

Geografiskt sett voro de egentliga industriområdena dessa fem:

- 1) Moskvadistriktet
- 2) Leningrad—Riga
- 3) Warschau—Lodz
- 4) Donetz—Krivei Rog
- 5) Bakudistriktet

Det bör erinras, att under krigs- och revolutionsperiodens omvälvningar ett av dessa områden gått helt förlorat för Sovjetunionen (Warschau—Lodz), ett annat delvis (Riga).

Karakteristiskt för det ryska näringslivet var före kriget vidare den stora betydelsen av hemindustrin och småindustrin. De levererade 27 proc. av den ryska industrins totalproduktion. Förhållandet mellan småindustri och storindustri beräknades vara följande (*Pollock*, s. 13):

	Antal arbetare		Produktion	
	i tusental	%	milj. rubel	%
Storindustri	2,780	37	4,900	73
Småindustri i städerna	530	12	530 (?)	7
Småindustri på landet	3,755	51	1,350	20

Kustarindustrin är förut nämnd som en för Ryssland kännetecknande företeelse. Den agrara karaktären av hela näringslivet framträder därjämte däri, att industriarbetarklassen först mycket sent skiljer ut sig som särskild klass. Den ryska fabriksindustrins arbetare voro länge i grunden bönder. De hade blott för ett eller annat år skilt sig ut ur byalagen och återvände vid första lägliga tillfälle. Antalet kolhuggare i Donetzreviret eller av textilarbetare gick t. ex. regelbundet ner under skördetiden och steg under senhösten (*Dobb*, s. 70). Detta grunddrag sitter kvar även under sovjetushållningens period.

Av ett alldeles speciellt intresse är den starka *koncentrations-tendensen* inom storindustrin under de sista förkrigsåren. År 1913 arbetade 39 proc. av alla industriarbetare i företaget med

över 1,000 anställda. År 1900 fanns det i Ryssland blott två hyttor med en produktion om mer än 10 miljoner pud och dessa verk levererade 17,2 proc. av hela tillverkningen, men 1908 fanns det redan fem verk med denna produktion (41,5 proc. av totalproduktionen) och 1913 nio sådana verk (53,1 proc. av totalproduktionen). Inom naftaindustrin levererade sex storföretag 65 proc. av totalproduktionen. Inom kolindustrin frambragtes i storföretag (över 5 miljoner pud) år 1891 47,8 proc., år 1912 84,5 proc. av den totala produktionen (*Jugow*, s. 9).

Karakteristiska drag för den ryska förkrigsindustrin äro sålunda samtidigt dess ringa omfång i förhållande till den totala hushållningen och den stora andel storföretagen innehava inom industrin. Av 2,4 miljoner arbetare voro år 1913 54 proc. sysselsatta i företag med över 500 arbetare. Dessa företag utgjorde blott 5 proc. av hela antalet i statistiken upptagna företag (*Pollock*, s. 12). Av intresse äro följande jämförelser mellan Ryssland och U. S. A. Företag med över 1,000 arbetare inrymde i Ryssland 1 miljon, i U. S. A. 1,2 miljoner arbetare. Det fanns i Ryssland 450 sådana företag mot 648 i U. S. A. Den andel av arbetarstocken som sysselsattes i dessa jätteföretag var i U. S. A. 17,8 proc. men i Ryssland — 47 proc. I absoluta tal voro jätteföretagen alltså nära nog lika mycket utvecklade i det efterblivna Ryssland som i kapitalismens högborg U. S. A.; relativt sett voro de i Ryssland starkare utvecklade (*Dobb*, s. 66). Viktigt är också att påpeka att större delen av den ryska industrin tjänade framställning av konsumtionsmedel och att icke blott en stor del av den maskinella utrustningen utan också av nödvändiga ersättningsdelar togs från utlandet.

Inom den begränsade ramen var den ryska industrin alltså en utpräglad storkapitalistisk industri. Högkapitalismens drag framträda även i den roll finanskapitalet spelade. Enligt uppgifter hos *Jugow* behärskade år 1913 bankkapitalet talrika aktiebolag inom metallindustrin med ett aktiekapital som representerade 88 proc. av allt i den ryska metallindustrin investerat kapital. Hela aktiekapitalet i lokomotivverken, 96

proc. av aktiekapitalet inom skeppsvarven, 77 proc. av kapitalet i maskinverkstäderna, 75 proc. av kapitalet inom kolgruvorna och 80 proc. av kapitalet inom naftaindustrin befann sig i bankernas händer (*Jugow*, s. 8).

Den industriella utvecklingen i Ryssland före kriget var i hög grad ett verk av statsmakten. Statens starkt framträdande roll i detta hänseende är i själva verket en av de faktorer som varit grundläggande för den ryska industriutvecklingen. Den statssocialism eller statskapitalism som under sovjethushållningen utvecklats har haft sin förelöpare inom det tsaristiska Ryssland. Statens ekonomiska verksamhet gjorde sig sålunda starkt gällande på järnvägsväsendets område. Det är staten som byggt de stora ryska järnvägarna. Tsarismens ekonomiska politik under perioden närmast efter världskriget utmärktes vidare av en höggradig industriprotektionism och kraftig subventionering av olika industriella företag. För att utrusta den ryska industrin med kapital fördes från statsmaktens sida en planmässig kampanj för upplåning av utländskt kapital. Även om de största beloppen lånades för rent budgetära ändamål, kommo även av dessa belopp stora delar industrin till godo i form av statsbeställningar. Före revolutionen funnos i den ryska industrin, handeln och bankväsendet ungefär 2,3 miljarder utländskt kapital, varav mer än hälften var investerat i gruvindustrin och metallindustrin. Tillförseln av utländskt kapital i förhållande till de inhemska kapitalinvesteringarna gestaltade sig enligt ryska uppgifter (*Pollock*, s. 15) sålunda:

	Inhemskt kapital	Utländskt kapital
	i miljoner rubel	
1893—1896	104	145
1897—1900	112	451
1901—1904	209	182
1905—1908	339	371
1909—1911	913 (?)	284

Enligt en annan beräkning (*Haensel*, s. 17) var det i ryskt näringsliv investerade kapitalet år 1897, då valutan stabilise-

rades, 440 miljoner rubel, 3 år senare 910 miljoner rubel och 15 år senare 2,2 miljarder.

Överensstämmande härmed är *Dobbs* uppgift, att investeringssumman före kriget uppgick till 2,2 miljarder rubel, varav 32 proc. franskt och 22 proc. engelskt kapital. Härtill är emellertid att lägga en än större post om 5,4 miljarder utländskt kapital, nedlagt i stats- och kommunallån. Totalsumman skulle då springa upp till 7,6 miljarder rubel (*Dobb*, s. 70).

Beroendet av utlandet framträder även i ett annat hänseende, som blir av betydelse för sovjetomvälvningen. Det var i stor utsträckning från främmande land den administrativa och tekniska personalen ("specialisterna" för att bruka sovjetspråk) fick rekryteras. Icke ur den ryska intelligensen, som hade föga anknytning till industrin och alls icke som i Västeuropa blev en av de bärande krafterna för det nya industrisamhället. Med sina rötter i lågadel och bondemassa blev den i stället i mycket en rekrytskola för de omvälvande krafterna.

Den ryska industrin arbetade med höga produktionskostnader och var därför hänvisad till den inre marknaden. Men denna begränsades starkt genom bondebefolkningens ringa köpkraft, vilket gjorde den ryska kapitalismen starkt intresserad av att tränga in på asiatiska marknader. Försåvitt industrin icke framställde konsumtionsmedel, fick den till stor del bygga på statsbeställningar. Industriella färdigfabrikats andel i exporten var mycket ringa. År 1913 utgjorde den blott 5,6 proc. vid en total export av 1,421 miljoner rubel. Den bestod i huvudsak av glas-, metall-, trä- och gummivaror (*Pollock*, s. 15).

Denna ringa export kunde icke tillgodose anspråken på räntebetalningar och amorteringar för de stora utländska lånen. Det nödiga exportöverskottet frampressades på annat sätt genom för Ryssland särskilt karakteristiska åtgärder. Det var spannmålsexporten som fick tillgripas för att åstadkomma en dräglig betalningsbalans. Denna spannmålsexport framtagades av statsmakten genom relativt hög beskattning och

förläggande av skatteuppbörden till tiden just efter skörden. Något naturligt överskott levererades icke av den ryska spannmålsodlingen. Under den sista förkrigsperioden med forcerad spannmålsexport och industriellt uppsving sjönk i själva verket brödkonsumtionen per huvud. Den var på 70-talet 19 pud, år 1897 14. Det var alltså bondebefolkningen som i huvudsak fick bära bördan av industrialiseringen.

På *landsbygden* förelåg en kronisk överbefolkning och levnadsstandarden var utomordentligt låg. Enligt en rysk beräkning för tiden omkring 1900 (*Pollock*, s. 8) hade Rysslands bondebefolkning i sin utgiftsbudget ett deficit om mer än en miljard rubel, varav blott ungefär hälften kunde täckas genom arbetslön och annat arbete utanför lantbruket. "Det fattas bondeklassen för att bli mätt $\frac{1}{2}$ miljard rubel om året. Därför äro de fattigare skikten av befolkningen hänvisade till kroniskt hungrande. Under de år, då skörden utfaller bra, är landsbygdens folk mätt, under dåliga år däremot förvandlas den kroniska undernäringen i akut hungersnöd." För att den ryska befolkningen skulle ha ätit sig lika mätt som den tyska hade den vid genomsnittligt skördeutfall icke blott måst förbruka hela skörden utan dessutom i stället för att exportera spannmål behövt införa brödspannmål till 10—25 proc. av skörden.

Per huvud kommo år 1910 i kilogram (*Pollock*, s. 9):

	I Tyskland	I Ryssland
Vete	82.5	96
Råg	139.3	128
Potatis	565.8	218

Den jordbrukande befolkningens eländiga läge berodde på flera faktorer: brist på jord, hänsynslös skatte- och arrendepolitik och den otroligt låga lantbrukstekniken. För täckandet av bondebefolkningens jordbehov hade behövts 190 miljoner desjatiner, medan det blott stod 140 miljoner till förfogande.

Vad jordbrukstekniken beträffar sammanfattar *Pollock* (s. 10) läget sålunda: boskapsskötsel med stallutfodring och odling av foderväxter kände man knappast, utrustningen med verktyg och maskiner var alldeles otillräcklig, konstgödsel användes blott på de stora godsens, mångenstädes voro träplogar och hackor med träegg i bruk och avkastningen var i motsvarande mån låg. Genomsnittsavkastningen av spannmål utgjorde för åren 1905—14 pr hektar i quintaler (cirka 1 dubbelcentner):

	Tyskland	Europeiska Ryssland
Vete	20.1	6.6
Råg	17.0	7.3
Korn	19.6	8.1
Havre	19.7	7.5
Potatis	136	72

Enligt en flerstädes återgiven uppgift skulle levnadsstandarden på den ryska landsbygden ställa sig så usel, att en genomsnittlig rysk bondes årsbudget, d. v. s. summan av hans beräknade utgifter eller inkomster ungefärligen motsvarade vad en genomsnittlig engelsk industriarbetare lägger ut om året för whisky och öl.

I vissa hänseenden markerade den Stolypinska agrarreformen av 1906 en förbättring i dessa förhållanden. Stolypins lagstiftning bestod i huvudsak i följande. Bönderna fingo det lättare att utlösa sig ur mirens förband; omvandlingen av andel i allmänningsjord till privat besittning blev tillåten, den enskilde jordbrukaren fick rätt att i syfte att grunda individuella hushåll sälja sin andel i allmänningen och utskilja sig ur miren. Särskilt begagnades detta av industriarbetande andelsägare i byjorden. På grundval av dessa lagar gävo agrarbankerna kredit till de bönder som ville övertaga jord såsom privat egendom. Enligt visserligen icke alldeles fullständiga uppgifter hade från reformens början till 1914 2 miljoner bondebruk gjort anspråk på att överföra sina jordandelar i privat ägo och

ytterligare 2 miljoner jordbruk hade slutgiltigt avskilts ur samfälligheten (*Jugow*, s. 13). Enligt uppgift ur annan källa hade reformperioden fram till 1916 medfört, att adelsmän och andra godsägare fransålt 7,2 miljoner har, varav bönderna förvärvat 6,1 och resten uppköpts av en ny jordägarklass av köpmän och bolag. (*Hildebrand*, art. i *Tiden* 1931.)

Det bestrides icke, att denna agrarreform medförde en höjning av det ryska jordbruket och att alla konsumtionssiffror efter den Stolypinska reformen visat en stigande tendens. Samtidigt innebar den emellertid en vittgående social omskiktning. Jordegendomen började koncentreras i händerna på de välbärgade bybönderna, medan stora grupper av bondebefolkningen proletariserades. Under tiden 1908—1915 hade 1,2 miljoner bondegårdar blivit sålda och deras innehavare fyllde statsproletariatets leder eller arbetade som lönarbetare på godsen och de stora bondgårdarna (*Jugow*, s. 14).

Den progressiva tendensen gjorde sig märkbar bl. a. i den starka tillväxten av jordbrukskooperationen. Mellan 1900 och 1905 hade blott 641 kooperativa sammanslutningar bildats, under perioden 1906—1913 kommo däremot 8,600 kooperativa företag till stånd (*Pollock*, s. 11).

Även industriarbetarnas läge var eländigt, t. o. m. under högkonjunktur mycket dåligt. Genomsnittslönen för arbetare i Petersburg utgjorde enligt officiella källor år 1905 ungefär 25—30 rubel i månaden. För hela Europeiska Ryssland beräknades genomsnittslönen till blott 200 rubel. Enligt ryska beräkningar återgivna hos *Pollock*, s. 16, ha de ryska industriarbetarnas löner under tiden 1901—1910 stigit ungefär 18 proc., livsmedlen däremot under samma tidrymd med 37,6 proc., så att reallönen sålunda trots 1905 års revolution och högkonjuncturen väsentligt försämrats. *Prokopowitch* avslutar sina undersökningar angående levnadsstandarderna för genomsnittsarbetaren i Petersburg sålunda: han har ingen familj, mer än 80 proc. av förtjänsten förbrukas på uppehållet av den fysiska

existensen, han hyr in sig i en vrå med en yta som föga överstiger sängplatsen, han livnär sig av avfall och bär andras beagnade kläder.

Några fackliga organisationer funnos icke före revolutionen 1905. Den koalitionsfrihet som då erövrades avlägsnades åter under den följande reaktionsperioden och fackföreningarna blevo åter illegala. Från 1912 fanns visserligen en arbetarförsäkring men icke tillnärmelsevis att jämföra med den tyska. Den ryska industriarbetarklassen var alltså avstängd från legal självhjälp och i saknad av något avsevärt stöd genom socialpolitiska åtgärder.

Ryssland, på tröskeln till världskriget, tecknas av *Dobb* (s. 71 o. 78) sålunda: Ett halvindustriellt land som lever på främmande kapital och personal, som saknar de moderna industriernas disciplin, med en del av sitt proletariat utbildad och politiskt utvecklad men liten till omfång och resten av sina arbetare till hälften bönder och med låg effektivitet; ett land rikt på råvaror, fattigt i utrustning, teknik och arbetskraft. Ryssland med sina halvfeodala rester existerande sida vid sida med tjugonde århundradets företag var byggt på en farlig instabilitet av klasskrafter, som dess härskande klass var mindre kunnig i att kontrollera än dess grannar i Västeuropa.

Kom så kriget. I Ryssland som annorstädes medförde det betydande ekonomisk omvälvning och nyorganisation. Den föga stabila ryska folkhushållningen råkade snart fullständigt ur jämvikten. Synnerligen hårt drabbades först och främst lantbruket genom rekvisitionen av hästar och inkallandet under farnorna av arbetskraften. Mot slutet av 1914 voro 6,5 miljoner inkallade, mot slutet av 1917 hade armén absorberat 15 miljoner. Över en tredjedel av den manliga befolkningens yrkesut-

öware hade ryckts ut ur produktionen. Förlusten i arbetskraft på landsbygden uppgick till en tredjedel å hälften av det normala antalet.

Vad andra produktionsgrenar beträffar rubbades grundvalarna för sådana industrier som icke producerade för härens behov, även om de framställde produkter för den breda massan. Men å andra sidan uppstod och befastade sig under kriget en rad av produktionsgrenar som före kriget i Ryssland alls icke förefunnos, emedan de icke hade kunnat konkurrera i sin produktion med från Tyskland och Österrike importerade fabrikat.

I Ryssland som i alla andra krigsländer genomfördes vittgående anordningar för att kontrollera och organisera produktionen med hänsyn till krigföringens behov. Denna krigshushållningsapparat har givetvis haft sin betydelse såsom utgångspunkt för sovjethushållningens experiment. Det torde emellertid få anses som allmänt fastställt, att resultaten av krigshushållningens första försök till en central ledning av hushållningen i Ryssland utfallit väsentligt sämre än i de västliga industriländerna.

Den allmänna rubbningen av produktionslivet och i all synnerhet den tillväxande näringsmedelsknappheten spelade ju en väsentlig roll för revolutionens utbrott. Vad livsmedelstillgången angår borde svårigheterna trots krigsläget icke ha behövt bli så stora. Det fanns vid krigets början stora förråd, skördarna voro icke dåliga bortsett från 1917, och bristen borde egentligen ha kunnat täckas genom att utförseln var avstängd. Men livsmedelsknappheten gjorde sig gällande redan under första krigsåret och växte sedan år från år. Här framtråda redan några av de faktorer som sedermera vållat bolsjeviker-
nas ekonomiska politik upprepade bakslag.

Spannmålmängden pr individ var som redan nämnts före kriget mycket låg och räckte icke till för att livnära de nu i hären indragna bönderna. Vid sidan av bondsoldaternas sti-

gande förbrukning växte även konsumtionen hos den hemmarande landsbygdsbefolkningen, då arrendena sjunkit starkt, skatterna icke längre indrevos med samma hänsynslöshet som före kriget och genom alkoholförbudet bönderna sparade 300 miljoner rubel pr år som de förut utlagt på spirituosa. Dessa omständigheter medförde, att spannmålstillförseln till den fria marknaden begränsades. Att märka är, att före kriget ungefär hälften av spannmålen fördes i marknaden av överskottet inom bondeklassen. Böndernas lust att sälja spannmål påverkades ofördelaktigt av regeringens prispolitik som gick ut på att tillföra hären billig spannmål. Där det i alla fall fanns större spannmålsöverskott att avyttra kommo transportsvårigheter i vägen, då det gällde att befordra spannmålen till industristäderna.

Det har ofta framhållits, att ett givet företräde i stabilitet skulle tillkomma Ryssland på grund av landets självtillräcklighet ifråga om primära livsmedel beroende på den dominerande agrara karaktären hos dess näringsliv. Härtill anmärker *Dobb* (s. 78) att om detta gäller landsbygden — inte ens den under 1921 — så gäller det icke städerna. För de ryska städerna är transport av livsmedel från landsbygden ett lika stort problem som för England att transportera livsmedel från andra sidan havet. Englands skeppningsproblem motsvaras av Rysslands järnvägsproblem — och stabiliteten av staten och det sociala systemet hängde på städernas position. Endast i den mån bönderna kunde utpressas gav Rysslands stora jordbruksregioner städerna i Ryssland en bättre position än annorstädes.

En statlig spannmålsreglering hade begynt redan med 1915. Den skärptes undan för undan. Efter februarirevolutionen införde den provisoriska regeringen spannmålsmonopol med höjning av spannmålspriserna först med 50 och senare än en gång med 100 proc. Livsmedelsläget försämrade sig emellertid fram till hösten 1917 dag för dag.

Industrins omställning på krigsbehoven försiggick under svåra rubbningar. Uteblivandet av engelsk koltillförsel fram-

kallade bränslebrist. Bristen på kvalificerade arbetare skärptes genom mobiliseringen. Avstängningen från utlandet gjorde sig starkt gällande ifråga om rationell utrustning av företagen, varför inom Ryssland icke kunde skapas en tillräcklig ersättning. En sjunkande produktivitet var under dessa förhållanden oundviklig. Denna tendens förstärktes genom den förtvivlade utvägen att söka vinna en tillfällig ersättning för den rubbade balansen i ekonomin genom att tillgodose dagens behov på framtidens bekostnad; förfallets och kapitalförbrukningens period begynte — långt innan sovjetmaktens dagar. Så mycket farligare måste denna utväg bli som dess verkningar till sin natur äro kumulativa. Processen, en gång inledd, fortgår av sig själv, tills någon ny kraft uppträder och stoppar den. Mot slutet av tredje krigsvintern nådde desorganisationen sammanbrottets punkt (*Dobb*, s. 75, 76).

Hela näringslivet led starkt under transportkrisen som alls icke var någon nyhet introducerad under sovjetushållningen. Redan de sista åren före kriget hade byggandet av lokomotiv och vagnar gått tillbaka. Under kriget var underhållsarbetet otillfredsställande. Av lokomotiv voro 16 proc. ur funktion vid slutet av 1916 och under loppet av 1917 steg siffran till 36 proc., medan den kvalificerade arbetskraften mobiliserades i armén (*Dobb*, s. 76). Inte mindre otillfredsställande var dispositionen av de otillräckliga materielen. Vagnslaster friska rosor från Krim anlände till aristokratin i Petersburg, medan det i Viatkagovernmentet saknades transportmedel för vete (*Dobb*, s. 77) — en genrebild från det förrevolutionära Ryssland som ej bör förglömmas vid sidan av groteska bilder av desorganisation under sovjetstyret, såsom att människorna åto havre i ett government, medan i det nästa hästarna åto vete. Industrins krigsorganisation visade sig den tsaristiska byråkratin icke i stånd att genomföra. Industri och handel måste skrida till självhjälp. Under ledning av Petersburgs industri- och handelskammare skapades en organisation för hela krigshushållningen. Liksom i Tyskland bildades talrika syndikater och truster sär-

skilt för krigsbehovens tillgodoseende. År 1917 arbetade 71 proc. av alla industriföretag för ammunitions- och vapenframställning och blott 6 proc. voro väsentligen ägnade civilbefolkningens behov (*Pollock*, s. 20—22).

Som antytts var den i Ryssland skapade krigshushållningsapparaten av undermålig beskaffenhet. Omdömena om dess sätt att fungera gå också ut på att med tilltagande krigsmässig "reglering" växte kaos och missbruk. Hur man inom industri-kretsar uppfattade läget framgår av följande telegram angående läget i södra Ryssland, metallindustrins huvudsäte, som avsändes 23 febr. 1917 till den speciella konferensen för landets försvar (*Pollock*, s. 23):

"Industrikonferensen i Jekaterinoslav har kommit till det resultatet, att försvaret hotas av en katastrof på grund av den sista tidens förhållanden . . . Hälften av alla masugnar stå stilla på obestämd tid av brist på råvara. Den övriga hälften har inskränkt driften och kommer likaledes snart att läggas ner. De flesta martin- och valsverk stå stilla . . . Den varaktiga överksamheten i masugnar, martinugnar och malmgruvor måste ofrånkomligt föra till deras förtidiga obrukbarhet och för lång tid framåt sätta dem ur funktion. Vi fordra, att nödgärder träffas för att försörja järnvägarna, fabrikerna och malmgruvorna med material och bränsle."

Detta telegram nådde aldrig sin adressat utan överlämnades några dagar senare till provisoriska regeringen — februarirevolutionen hade utbrutit.

Förfallet inom den ryska hushållningen hejdades icke under provisoriska regeringens tid. Varken införandet av spannmålsmonopol eller höjandet av spannmålspriserna voro i stånd att förse stadsbefolkningen och armén med tillräckliga livsmedel. Här må anknytas till ett tidigare resonemang om möjligheten

att utpressa bönderna. Så länge man kunde pressa bönderna med skatter eller genom minskning av deras realinkomst via inflation, var det möjligt att tillföra den icke agrara delen av samhället livsmedel i utbyte mot sjunkande mängder av industrivaror. Men då papperspengarnas depreciering nått en viss punkt, förlorar inflationspolitiken sin verkningsförmåga. Bönderna upphöra att lagra papperspengar och föredra att lagra spannmål eller att inskränka produktionen. Man finner den åsikten, att denna "pressningsgräns" uppnåddes redan hösten 1916 (*Dobb*, s. 80). I varje fall synes den ha passerats under provisoriska regeringen. Böndernas vilja att få slut på kriget förstärkte ytterligare livsmedelsknappheten. Vi få väl se, hur de skola kunna slåss med hungriga magar, var böndernas tankegång (*Pollock*, s. 24).

Industrins produktivitet föll, prisnivån steg med den måttlösa användningen av sedelpressen. Från februari till oktober 1917 kastade den nya regeringen ut över 3 miljarder papperspengar i cirkulationen, lika mycket som den tsaristiska förvaltningen hade gett ut under de föregående krigsåren. Transportkrisen skärptes ytterligare. På sträckan Arkangelsk—Moskva hade t. ex. anhopats 4,000 lastade vagnar, så att hela godstransporten där måste inställas. I september 1917 skildrar *Lenin* det ekonomiska kaos sålunda: "Ryssland står inför en oundviklig katastrof. Transportväsendet är redan otroligt rubbat och rubbas allt mer. Järnvägarna komma att stå stilla. Tillförseln av råmaterial och kol kommer att upphöra . . . En katastrof av otroliga dimensioner och hungern stå för dörren . . . Landet är utan varor. Landet lider brist på livsmedel, brist på arbetskraft, ehuru det finns tillräckligt med spannmål och råmaterial. Och i ett sådant land i ett sådant kritiskt moment har massarbetslöshet uppstått." (*Pollock*, s. 25.)

Ryssland står nu omedelbart inför bolsjevikrevolutionen. Sovjethushållningens aera tar sin början.

Vad som alldeles särskilt bör med styrka vara understruket i denna förhistoria är, att forskningen numera uppvisat det grundlösa i den länge gängse föreställningen, att den ryska folkhushållningens förfall begynte med bolsjevikernas gripande av makten och helt enkelt var en följd av deras maktutövning. Verkliga förhållandet synes obestridligt hava varit, att hela krigsperioden medfört en fortgående och alltmer accelererad försvagning av det ryska folkhushållets grundvalar, att förvirring och kaos undan för undan blevo allt större och att detta förfall i påskyndat tempo fortgick under den provisoriska regeringens tid för att sedermera i än mer påskyndad takt fortgå under de första åren av sovjetregimen. Såsom framhålles av *Dobb* (s. 84) är det tvivelaktigt, även under förutsättning av fred och gynnsam kombination av olika omständigheter, hurvida det ekonomiska förfallet kunde ha hejdats utan en betydande organisatorisk ansträngning och ändå först efter en tids förlopp. Ty förfallet hade inträtt i den kumulativa kapitalförbrukningens process. I betraktande av att det var ett folkhushåll, som redan på viktiga punkter befann sig i upplösningstillstånd, bolsjevikherraväldet övertog i arv, kan det då icke vara historiskt riktigt att för den ryska ekonomins sönderfallande lägga hela ansvaret på den ekonomiska politik vi nu gå att skildra.

Sovjetmakt och sovjetpolitik.

Den sovjetryska planhushållningen är icke resultatet av någon plan för dess genomförande. Då bolsjevikerna genomförde sin statskupp 1917, förelåg ingalunda någon aktionsplan för genomförandet av den ekonomiska omdaning av samhället. Såsom av flera författare framhålles (bl. a. *Zagorsky I*, s. 7) hade bolsjevikerna icke från begynnelsen något bestämt ekonomiskt program. De räknade — och Lenin i synnerhet — i hög grad på den kollektiva skaparviljan hos arbetarmassorna själva. Redan idén att man skulle behöva ha en positiv organisationsplan var ansedd som ett kätteri, nästan som något kontrarevolutionärt.

Karakteristisk för den improvisatoriska handläggningen av ekonomins organisation är följande episod (*Zagorsky I*, s. 6). Då Lenin hade fått idén att tillskapa Högsta Ekonomiska Rådet, lät han kalla Larin, som varit en av det socialdemokratiska partiets ekonomer och nyligen från mensjevik förvandlats till bolsjevik efter att under hela kriget ha medarbetat i den bourgeois-liberala tidningen *Rousskia Viedomosti*. Lenin höll efter vad Larin själv berättat följande lilla tal till honom: Under kriget har ni varit sysselsatt med att studera de tyska syndikatens och trusternas verksamhet. Här har ni nu ett tillfälle att utnyttja de kunskaper ni äger och att pröva dem i Ryssland. Med denna instruktion fick han starta.

För att förstå bolsjevikpolitiken är det av grundläggande betydelse att ha klart för sig den förstarangsbetydelse som från

början tillägges det rent politiska maktinnehavet och den sekundära ställning som de ekonomiska problemen intogo i den ursprungliga bolsjevikiska ideologin. För densamma var det allena nödvändiga till en början att taga makten och sedan att föra en sådan politik att makten kunde behållas. Tankegången bygger på en outrerad marxistisk klassynpunkt. Det gällde att överföra de dominerande maktpositionerna i samhället i arbetarklassens händer. Eller rättare sagt i händerna på den partiapparaten som skulle vara utkristallisationen av arbetarklassens vilja. Detta, att erövra och behålla makten i partiets händer, var det primära. Men sådana frågor som om industriell verksamhet bedriven av staten är mer effektiv än privat driven industri, om planekonomi under statskontroll är överlägsen privathushållningens s. k. anarki — sådana i den socialistiska föreställningsvärlden på annat håll dominerande spörsmål framstå såsom sekundära i den bolsjevikiska ideologin.

Först gäller det enligt denna uppfattning att komma till makten — givetvis förutsatt att det allmänna läget i samhället är sådant, att proletariatet resp. dess partiföreträdare kan uppträda såsom maktutövare. Ett parti, som skall kunna verkligen gripa in i händelsernas gång, måste ha förmågan att liksom känna i luften, när den situationen är inne, att maktens gripande är möjligt. Även med utgångspunkt från en steg-för-steg-politik kommer enligt denna åskådning arbetarklassens framryckande till en punkt, där det är nödvändigt för att kunna hålla en position att besätta flera andra samtidigt och där det måste kommenderas en allmän offensiv längs hela fronten. Enligt den bolsjevikiska uppfattningen är situationen densamma vare sig staten är skrudad i demokratiska former eller ej, eftersom i ett klassamhälle demokratin aldrig kan vara annat än en form — en ändamålsenlig slöja över den härskande klassens herravälde. (*Dobb*, s. 11.) I en sådan situation måste det finnas ett parti som kan leda. Icke som en vallhund leder en fårahjord utan snarare som en varg eller coyot blir ledaren för sin flock. Historien står inte stilla, det finns "psykologiska

ögonblick", kanske några veckor eller några dagar, då arbetarklassen är som starkast och mest beredd för aktion och den härskande klassen mest söndrad, tvekande och svag. Det nödvändiga för ett revolutionärt parti är att ha näsa för närvaron av ett sådant ögonblick, att då inte vänta på någon demokratisk procedur utan ha modet att slå till i det ögonblicket och slå hårt.

Det var närvaron av ett sådant ögonblick Lenin förnam, då han förmådde bolsjevikpartiet att sätta i gång revolten som förde partiet till makten. Det är nu efteråt känt, att Lenin stod tämligen ensam bland de mera kända gamla bolsjevikerna om att förorda denna politik. Sålunda hade Sinovjev och Kamenev i ett brev av den 11 oktober, som publicerades en vecka senare i Maxim Gorkis tidning *Novaja Jizn*, förklarat det vara ett otillåtligt och fatalt steg att nu ta initiativet till en väpnad resning. Trotsky som var den ledande själen i den militära revolutionära kommittén hade kommit till partiet först under loppet av samma år. Den opponerande fraktionens synpunkt var, att det revolutionära initiativet knappast kunde tagas i Ryssland utan att man bestämt kunde vänta sig en liknande rörelse i västerns länder, detta på grund av Rysslands efterblivenhet. Lenins uppfattning var en helt annan. För honom var Rysslands ekonomiska efterblivenhet en sak som förvisso var av betydelse ifråga om den efterföljande ekonomiska politikens problem, ifråga om den ekonomiska reorganisationen. Men det var en irrelevant faktor i det politiska maktproblemet. Denna politiska fråga rörde endast balansen mellan klassernas styrka i ett givet ögonblick. Det var i detta hänseende Lenin bedömde situationen såsom gynnsam, med användning av samma intuitiva apparat inom den politiska sfären som en affärsman använder vid bedömandet av marknadens läge.

Att taga makten från de i staten förut maktägande och överföra den till proletarietets parti var för denna åskådning en destruktiv och icke någon konstruktiv uppgift. Den gamla statsmakten ansågs vara på alla avgörande punkter så inpyrd

av gammalt klassherravälde, att den överhuvudtaget icke kunde brukas i händerna på en ny klass. Att taga makten inom samhället blev därför att slå sönder den gamla statsmakten och att ersätta densamma med nya organ, uppbyggda helt utanför det gamla klassherraväldets inflytelsesfär. Denna rivaliserande embryonala stat (*Dobb*, s. 18) såg Lenin i sovjetorganen, arbetarråden.

Den nya staten, den nya hushållningen har gått under *sovjet*-namnets signatur. Vad är sovjet? Ordet betyder råd eller församling. Benämningen användes under 1905 års revolution för de då skapade revolutionära arbetarorganen. Det var emellertid även officiellt brukat före revolutionen i följande anmärkningsvärda sammanhang. Det lagstiftande påhäng tsarismen hade fått dras med efter 1905 utgjordes av ett tvåkammarsystem. Den ena kammaren var den utåt mest kända. Det var *duman*, den folkvalda kammaren. Officiellt hette den statsduma (gosudarstvennoe дума). Vid dess sida stod en övre kammare, utsedd till hälften av tsaren, till andra hälften av provinszemstvor och vissa ståndskorporationer. Denna kallades statssovjet (gosudarstvennoe sovjet) (*Batsell*, s. 6, 20). Medan *duman* krossades, demokratins organ, tog den nya statsmakten namn efter den autokratiska och ståndsmässigt konstruerade medkammaren. Det är att märka, att arbetarråden, sovjeterna, ingalunda voro skapade av bolsjevikerna. De hade kommit till stånd spontant under marsrevolutionen och fått legal form på initiativ av den provisoriska regeringen. Deras funktioner voro då mycket begränsade. På samma sätt ungefär som tyska Arbetaresämter voro de ingenting annat än en erkänd representativ organisation för arbetarna. Det är den "konstitutionella fabriks" idé som ligger under.

Vad var det som gjorde, att de kommo att spela en sådan roll i den följande politiska och ekonomiska utvecklingen? Att hela det system som byggts upp, hela den världsdelsorganisation som kom till stånd alltså bär sitt namn Sovjetunionen efter dessa organ? Mycket bläck har förgäves spillts på analytisk djuplodning av den statsrättsliga teorin. Sovjeterna voro

helt enkelt den brännpunkt, vari arbetarnas klassmakt samlades. De voro ett maktmedel som helt behärskades av arbetarna resp. det nu ledande partiet. Den existerande statens maskineri var däremot med tusende trådar bundet vid den härskande klassen. Nu gällde det att förstöra dess statsapparat. Och för det syftet voro arbetarråden ett väl ägnat medel.

Det är denna politiska maktkamp med sovjetinstitutionerna som organ, vilken i första hand karakteriserar det nya sovjet-systemet. Att det politiska draget så bestämt dominerar i sovjetmaktens första uppträdande framträder också mycket karakteristiskt i den fullständigt ogenerade uppsyn, med vilken den bolsjevikiska partilinjens omlägges efter växlande situationer. Att tillämpa föränderlighet i politiken i föränderliga situationer var ett av Lenins slagord.

Detta politiska sätt att betrakta läget tillika med en kärvt realistisk uppskattning av de reella maktfaktorerna blir under Lenins ledning bolsjevikpartiets starkast kännetecknande drag. Det kommer till uttryck i den rent politiskt motiverade inställningen till kriget och den likaså rent politiskt motiverade hållningen gentemot bondeklassen, den ryska befolkningens stora massa.

Bolsjevikpartiet hade i arbetarnas namn vunnit herraväldet i städerna. Men hur skulle de kunna behålla makten i ett bonde-land, där stadsarbetarna, många av dem ännu till hälften bönder, utgjorde mindre än $\frac{1}{16}$ av befolkningen? Det var denna frågeställning som kom Lenin att ögonblicket efter maktens erövring inställa sig på kompromiss med bondeklassens tänkesätt, en kompromiss som gjorde det möjligt att behålla ledningen i landet, fast bara städerna voro i bolsjevikpartiets hand. Redan andra dagen efter bolsjevikregeringens konstituerande var man färdig att utfärda jorddekretet. Till namnet förklarades därigenom jorden vara nationaliserad. Realiteten var att bondekommittéerna på landsbygden därmed fingo fullmakt att övertaga godsen och statsjorden och att genomföra en jordfördelning bland de jordhungeriga bönderna.

Det vore att förbise avgörande sidor i det historiska sammanhanget, om man här såge bort från det *politiska* syftet i denna upptakt till den bolsjevikiska arbetare- och bondepolitiken. En av de stora ledlinjerna i den följande utvecklingen upptogs sålunda omedelbart i och med detta grundläggande av ett politiskt samförstånd mellan stadsarbetare och landsbygdsbefolkning, denna "smytschka" tillkommen redan på revolutionens andra dag.

Vi vända oss så till de ekonomiska idéer som karakterisera sovjetpolitiken i dess begynnelse.

Grundvalen utgör den uppfattningen, att kapitalismen inte bara i Västeuropa utan även i Ryssland fortskridit så långt, att nästa fas måste föra utvecklingen över till socialismen. Enligt ett uttalande av *Lenin* "förkroppsligade Tyskland och Ryssland 1918 åskådligast det materiella förverkligandet av socialismens produktiva socieekonomiska betingelser å ena sidan och dess politiska betingelser å den andra . . . Om revolutionen ännu tvekar i Tyskland, så är det vår uppgift att *lära* av tyskarnas statskapitalism, att med all makt överta den . . ." Krigshushållningen betraktades av *Lenin* — och hans uppfattning är att betrakta som den dominerande — som ett förstadium till socialismen. Karakteristiskt är t. ex. detta yttrande av *Lenin*: "Vad man i Tyskland kallat krigssocialism är ingenting annat än en statsmilitärisk-monopolistisk kapitalism som är en fullkomlig materiell förberedelse för socialismen, är inkörsporten till densamma, emedan den i historiens skala innebär det stadium som icke har något mellan sig och det följande som man kallar socialism."

För att komma till socialismen — vi följa alltjämt *Lenins* utveckling — har alltså den revolutionära demokratin på det ekonomiska området närmast ingenting annat att göra än att frånrycka den reaktionärt byråkratiska staten dess monopol och med deras tillhjälp "genomföra kontroll, tillsyn, beräkning . . . planmässig fördelning av arbetskrafterna i produktionen och fördelning av livsmedlen, sparande på folkkraften,

utmönstrande av varje överflödigt kraftansträngning och krafternas koncentration". Blott därigenom att kapitalisten har i högsta grad organiserat hela hushållningen med sitt bankherravälde över produktionen, sina syndikater och sina krigssocialistiska inrättningar kunna sådana åtgärder med utsikt till framgång genomföras. Utan denna kapitalismens medverkan vore "alla försök att införa socialismen tekniskt omöjliga" (*Pollock*, s. 31).

Men på vilket sätt skall då efter Lenins mening denna "kontroll, tillsyn, beräkning", d. v. s. den kapitalistiska hushållningens omvandling i en socialistisk, genomföras? Lenins riktlinjer äro följande: Det segrande proletariatet kommer att ställa ekonomerna, ingenjörerna, specialisterna under arbetarorganisationernas kontroll och använda dem till utprövande av en plan. Det skall genom dem låta utarbete metoder för att genom centralisation spara arbete och genom dem låta uppsöka de medel och vägar som behövas för att erhålla den enklaste, bekvämaste, billigaste och allmännaste kontrollen. Men ännu innan dessa planer äro uppställda kunna och måste en rad av åtgärder genomföras, av vilka de viktigaste äro: för det första nationalisering av bankerna, för det andra nationalisering av syndikaten, för det tredje sammanslutandet av alla andra industriföretag i tvångssyndikater, för det fjärde hela befolkningens sammanslutande i konsumtionsföreningar, för det femte arbetarkontrollen och medlen för dess genomförande.

Nationaliseringen av bankerna framstår för Lenin som den mest avgörande åtgärden för en planmässig ledning av det ekonomiska livet. "Utän storbankerna vore socialismen icke att förverkliga." En sammanfattning av alla banker till en jättestor statsbank med ett system av filialer som omfattar varje by och varje fabrik "det betyder redan $\frac{9}{10}$ av den socialistiska apparaten". Ifråga om de industriella syndikaten innehåller Lenins lära från den första perioden, att det vore den tänkbarast enkla sak att genom ett antal enkla dekret lägga dem under den revolutionärt demokratiska statens kontroll. Att skapa tvångssyndikat betyder att den proletariska staten utför

vad den kapitalistiska har försummat. I en kapitalistisk stat som Tyskland betyder det blott att driva den kapitalistiska utvecklingen ett stycke vidare och därmed att skapa förutsättningarna för planmässig ledning av industrin. För regleringen av konsumtionen är det kapitalistiska Tyskland (märk väl: krigshushållningens Tyskland) Lenins mönster, "mönstret för den omsorgsfullaste och strängaste konsumtionsreglering". Visserligen ännu icke den riktiga regleringen, eftersom den inte träffar de rika, men i princip kan man dock lära därav. Anorlunda verkar det, om man tvångssammansluter befolkningen i konsumtionsföreningar, genom vilka alla konsumtionsmedel bliva likmässigt fördelade och där proletariatet utövar kontrollen över fördelningen. För alla åtgärder är arbetarklassens kontroll det ena nödvändiga. Utan den skulle alla åtgärder för socialismens genomförande vara betydelselösa.

Härmed ett utdrag (*Pollock*, s. 30—40) ur *Lenins* åskådning.

Det som i all synnerhet härav är att inhämta är den härskande föreställningen inom den krets som begynte sovjetushållningens genomförande. Denna föreställning var, att man kunde bygga på krigshushållningen som socialismens närmaste förstadium. Men icke nog därmed. Man menade tydligen också att kapitalismen själv uti detta sitt senaste stadium hade frambragt sådana organisationsformer av näringslivet, att socialiseringen mindre vore en organisationsuppgift än en expropriationsuppgift. Därav förstår man väl, hur den politiska aktionen kunde så fullständigt tränga det ekonomiska organisationsarbetet i bakgrunden.

Av andra uttalanden av *Lenin* framgår, att han i själva verket synes hava föreställt sig — nota bene före de hårdhänta erfarenheter som bolsjevikexperimenten snart gävo — att kapitalismen i sitt sista utvecklingsskede skulle ha fört utvecklingen fram till en sådan mogenhetsgrad, en sådan organisatorisk precision och en sådan genomskinlighet i de ekonomiska förhållandena, att handhavandet av det ekonomiska maskineriet i det socialistiska samhället egentligen icke borde kräva mer kompetens än som tillkom en genomsnittsarbetare eller genomsnitts-

önde. Sålunda yttrar *Lenin* (Staat und Revolution), att proletariet vid nygestaltningen efter förstöringen av den borgerliga statsapparaten har att betjäna sig av den kapitalistiska kulturens inrättningar, vilka utomordentligt förenklat flertalet förvaltningsfunktioner. Dessa kunna nu "återföras på så enkla operationer som registrering, uppteckning, kontroll, så att dessa funktioner kunna utföras av allt läs- och skrivkunnigt folk, att de kunna presteras för en vanlig arbetarlön och kunna (och måste) berövas varje nimbus av att tillkomma privilegierade, överordnade myndigheter". Klart är att från sådana utgångspunkter maktfrågan skulle te sig som den fullständigt avgörande.

I de nyss återgivna uttalandena av *Lenin* framskymta emellertid vissa särskilda idéer som sedermera komma att spela en viktig roll inom sovjetushållningen. Sålunda skönjer man uppfattningen, att för socialiseringens genomförande vissa fästen i det kapitalistiska samhället måste erövrast: bankerna, syndikaten, konsumtionsföreningarna, märkligt nog nämnes däremot icke utrikeshandelsmonopolet i detta sammanhang. Här framkommer en av de stora ledlinjerna i den bolsjevikiska politiken, segt fasthållen under hela den följande utvecklingen, nämligen att huvudsaken vore behärska det av vad på tyska kallas "die Kommandohöhen", i den engelska litteraturen "the key positions", alltså nyckelpositionerna i samhället, de fästen från vilka man kan behärska det.

Vidare framträder planhushållningsprincipen in nuce, en idé som emellertid först på ett långt senare stadium av sovjetushållningen får någon mera konkret utformning.

Det är först genom en lång rad av experiment och hårda erfarenheter, vunna under förtvylade yttre förhållanden, under borgarkrig och interventionsförsök utifrån, vilket under fyra år tog i anspråk sovjetmaktens mesta kraft, det vi numera känna såsom *sovjetushållning* undan för undan genom många kastningar och ibland mycket tvära kursförändringar arbetar sig fram. Sovjets planhushållning är alltså långt mera resultatet av undan för undan vunna erfarenheter än förverkligandet av en på förhand utstakad plan.

Sovjethushållningens olika perioder.

Det torde bidra till klarheten att låta skildringen av sovjethushållningen i dess historiska utveckling föregås av en översikt över sovjethushållningens olika perioder.

Denna översikt ges efter *Pollock*, vars framställning av den ryska planhushållningen i viktiga delar kunnat läggas till grund för denna sammanfattning. Hans arbete avhandlar emellertid icke tiden efter 1927; exaktare uttryckt slutar det med det ryska budgetåret 1927/28. Flera omständigheter betinga att den därpå följande tiden betecknas såsom en ny huvudperiod i sovjethushållningens utveckling, av vilken period i *Pollocks* framställning endast begynnelsen framskymtar.

Den periodindelning som här (med viss modifikation, i det krigskommunismens andra och tredje skede vid behandlingen sammanföras) skall komma till användning blir då följande:

A. Den s. k. krigskommunismens period.

- I. Första skedet: statskapitalistiska försök (oktober 1917 till maj 1918)
- II. Andra skedet: krigskommunismen i trängre mening (juni 1918 till december 1919)
- III. Tredje skedet: försök att organisera en marknadslös hushållning (januari 1920 till mars 1921).

B. Den nya ekonomiska politiken (NEP).

- I. Neps första skede: ekonomiskt kaos (våren 1921 till hösten 1923)
- II. Neps andra skede: återuppbyggandets tid (oktober 1923 till oktober 1926)
- III. Neps tredje skede: nybyggandets tid (hösten 1926 till slutet av 1927).

C. Femårsplanen och lantbrukskollektiviseringens period.

- I. Första skedet: industrialiseringens (1928 till mitten av 1929)
- II. Andra skedet: industrialiseringens jämte lantbrukskollektiviseringens (från mitten av 1929).

Table of Contents

- I. Introduction (1933)
- II. The first part of the work (1934-1935)
- III. The second part of the work (1936-1937)

- IV. The third part of the work (1938-1939)
- V. The fourth part of the work (1940-1941)
- VI. The fifth part of the work (1942-1943)

KRIGSKOMMUNISMEN

KRIGSKOMMUNISMEN

Krigskommunismens första skede.

Krigskommunismen, vad är det?

Analogitänkandet inbjuder att ställa termen vid sidan av den mycket brukade och missbrukade termen krigssocialismen. Den krigshushållning som under världskriget framtvangs av omständigheterna både i krigförande länder och andra har ju ofta pläгат, ehuru med föga rätt, benämnas krigssocialism. Vad man därmed avsett är att krigstidens omständigheter föranlett en vittgående utvidgning av statsmaktens engagement och inflytande inom det ekonomiska livet. I analogi härmed kunde man nu närmast mena, att krigskommunismen i Ryssland vore de av tidsförhållandenas nöd framkallade i en eller annan mening kommunistiska ingreppen från statens sida i folkhushållet.

Det har stritts mycket inom det kommunistiska lägret rörande rättmätigheten av att karakterisera den första periodens 3 à 4 år som krigskommunism och om innebörden av denna term. Då sovjetpolitiken på ett senare stadium gjort sin bryska vändning till Nepperiodens politik, var man inom den officiella sovjethistorieskrivningen angelägen om att få den föregående tidens olika experiment betecknade ej som utslag av vad det kommunistiska partiet ville göra utan såsom föranlett av det tvång omständigheterna pålade. Man har med termen krigskommunism velat uttrycka, att de under denna tid träffade åtgärderna voro krigsåtgärder, voro dikterade av nöden, voro utomordentliga mått och steg anpassade för att hålla vid

liv hushållet i en belägrad fästning. Men alls icke vore att betrakta som den väg man frivilligt slagit in på för att omedelbart nå fram till socialistisk hushållning.

Det framhålles av *Pollock* med styrka, att benämningen krigskommunism brukad i denna mening icke riktigt framställer den därmed betecknade tidsperioden. Det är, uttalar han, karaktéristiskt att först vid slutet av hela perioden detta namn ofta uppträder (s. 29).

Att den officiella kommunistiska politiken efter Nepperiodens början haft ett intresse att täcka över den föregående tidens experiment med den i viss mån ursäktande termen krigskommunism framgår också av en annan omständighet. Man har sökt göra gällande, att den krigskommunistiska hushållningen omedelbart efter krigstillståndets hävande blivit avlöst av den nya ekonomiska politiken. Härtill påpekar *Jugow* (s. 30) följande fakta. Fredsfördraget med Lettland och Litauen avslutades i juli, fredsfördraget med Finland i oktober 1920. Inbördeskriget i Sibirien var avslutat i oktober 1920, kampen mot Wrangel, Petljura, Bulachowitch och Machno i södra Ryssland var likviderad i november samma år. I hela landet var kriget till ända i slutet av 1920. Trots detta fullföljdes politiken med tvångsrekvisitioner av böndernas spannmål ända till april 1921 och den 100-procentiga likvideringen av kapitalismen t. o. m. fram till augusti 1921. Än mer, efter inbördeskrigets slut utfärdades: dekretet om det fullständiga förstatligandet av t. o. m. de små industriföretagen, dekretet om inställande av skatteuppbörderna, emedan "penningen hade slutat sin tillvaro som betalningsmedel", och omedelbart före proklamerandet av NEP i december 1920 voterade den VIII rådsläkongressen det mest utopiska av alla beslut under krigskommunismens tid, beslutet om socialisering av bondehushållningen. Särskilda kommittéer skulle organiseras, som hade att fastställa omfattning, driftsätt och driftsmetoder för vart och ett av de 20 miljonerna bondeföretag. "Bondeklassen har att föra sin hushållning efter en enhetlig plan och under enhetlig ledning", så hette det i VIII rådsläkongressens resolution.

I motsats till denna intressebetonade historieskrivning framhålla nu flere forskare, som sysslat med sovjethushållningen (utom *Pollock* bl. a. *Haensel*, s. 31), att krigskommunismen är att uppfatta på annat sätt. Till en början rör det sig om åtgärder med ett rent politiskt syfte, det förut antydda att förstöra den kapitalistiska statsmaktens grundvalar. Men sedermera därjämte om ett stort anlagt försök att så snabbt som möjligt och med användning av de mest bryska metoder söka genomföra den rena kommunismen. Härvid är icke att förbise, att under denna liksom under andra perioder olika strömningar inom det kommunistiska partiet kämpade med varandra och att följaktligen den renodlade kommunistiska partilinjen företer åtskilliga böjningar. Inom sovjetlitteraturen representerar *Kricman* en skarp motsättning till den officiella partiteorin över krigskommunismen. Till hans utveckling blir det anledning återkomma. Här må blott antecknas, att Kricman karakteriserar krigskommunismen som "det första grandiosa försöket till en proletarisk naturalhushållning" (*Pollock*, s. 97).

Det medgivandet torde visserligen böra göras, att emellanåt åtgärder vidtogos som voro uteslutande föranledda av bolsjevikstatens prekära militära och ekonomiska läge. Det finns emellertid tillräckligt med belägg ur obestridliga dokument för den här i anslutning till *Pollock* och andra hävdade uppfattningen, att bakom krigskommunismens åtgärder låg en aktion från under långa tider härskande riktningar inom kommunistpartiet: man marscherade mot ett omedelbart omvandlande av Ryssland i kommunistisamhällets former.

Av det förut anförda framgår redan vilken central ställning som tillmättes *arbetarkontrollen* i den härskande Leninska partitankegången.

Arbetarkontrollen.

Arbetarrådens maktutövning visavi de industriella företagen hade i första rummet till syfte att bryta bourgeoisins motstånd och att på det mest primitiva, omedelbara sätt övertyga arbetarklassen, att den nu i bourgeoisins ställe var maktägande klass.

Arbetarkontrollen blev också i mycket genom händelsernas egen gång utgångspunkten för nationaliseringen av den ryska industrin.

Det har redan nämnts, att arbetarråden tillkommo före bolsjevikrevolutionen. De blevo under densamma jämte militärkommittéerna och bondekommittéerna bolsjevikpartiets organ för revoltens genomförande. Men med statskuppens lyckade genomförande hade den stora klasstriden blott tagit sin början. Den fortsattes nu i de enskilda företagen med den ändrade maktställning som tilldelades arbetarråden.

Ett dekret publicerades den 1 nov. (*Zagorsky* anger den 27 nov.) som införde arbetarkontroll över produktion, inköp, försäljning av råmaterial och industriprodukter såväl som över de finansiella förhållandena i alla industriella och kommersiella företag som begagnade lejd arbetskraft eller fördelade arbete till småhantverkare. Med detta dekret legaliserades arbetarnas inflytande över företagens skötsel och etablerades ett slags övervakning från arbetarnas sida över deras företagare. Huvudändamålet med denna övervakning var att tillse, att företagen icke utan kontroll tillgodogjorde sig medel som tillhörde företaget. Hur man uppfattade denna arbetarkontroll framgår av följande uttalande av sovjetekonomen *Kricman*: "Slagordet arbetarkontroll uttryckte både proletariats växande styrka och otillräckligheten i densamma. En verklig kapitalist kunde icke vara med om att leda sitt företag bara för att lära arbetarna hur de skulle bära sig åt (det hemliga syftet med arbetarkontrollen efter oktoberrevolutionen), medan de verkliga arbetarna som voro inpyrda med proletäriskt hat till kapitalismen icke kunde vara med om att alltjämt av egen fri vilja vara profitinstrument och exploateringsobjekt. Därför tvingades proletariatet i trots av sin brist på erfarenhet att gå över till arbetarledning av industrin, ehuru man fortsatte att kalla det arbetarkontroll (*Prokopowitch*, s. 5).

Hela detta system var sålunda i allra högsta grad ägnat att införa klasstriden i dess mest tillspetsade form inom företagen.

En annan sovjetekonom *Ossinsky* förklarar, att arbetarkontrollen skulle tjäna som en förberedande skola för att uppnå industrins ledning genom arbetarna. Det tvåmaktssystem som arbetarkontrollen införde måste leda, fortsätter han, antingen till fullständigt ruinerande av företaget eller till att överföra all makt till arbetarna, vilkas rättigheter emellertid icke erkändes av den proletäriska regeringen. Ur denna situation togo arbetarna vägen till spontana "nationaliseringar", vilka skedde underifrån och icke voro legaliserade; å andra sidan hade arbetarkontrollen lokal karaktär och var begränsad till vissa företag. Den återspeglade den allmänna principen om arbetarnas herravälde, och i flertalet fall började arbetarna betrakta sig själva som företagets ägare. Detta gav upphov icke blott till "separatism" och "syndikalism" utan också till en renodlat borgerlig syn på industriföretagen som egendom (*Prokopowitch*, s. 6).

Det har varit delade meningar, huruvida de ryska arbetarna av egen drift togo verkstäder och fabriker i besittning eller om detta anbefalldes dem ovanifrån, d. v. s. från sovjetregeringens sida. *Eckardt* ansluter sig till den åsikten, att arbetarnas egen aktion är att anse som det primära. Under de första revolutionsmånaderna var det fråga om irreguljära anarkistiska utsvävningar som icke få tilläggas någon avgörande betydelse. Det utslagsgivande var, att sovjetregeringen måste bygga upp en särskild mekanism för socialiseringen, då efter novemberomvälvningen till arbetarnas anarko-syndikalistiska förehavanden också kom bourgeoisins passiva motstånd. Som bevis för detta påstående anföres, att där företagsledningarna själva stannade på sin plats det aldrig var tal om någon nationalisering. Antalet av sådana företag har uppskattats till ungefär 20 proc. av den tunga industrins företag, medan ytterligare 40 proc. inrangerades i det centralistiska nationaliseringssystemet och de återstående 40 proc. under hela år 1918 stannade i de lokala driftsrådets händer (*Eckardt*, s. 301).

Till detta är att framhålla, att om ock de flesta sådana övertaganden från arbetarrådets sida av industriföretagen skedde

spontant och alls icke efter någon uppifrån utstakad plan, så tala alldeles övervägande skäl för att denna arbetaraktion stimulerades av den härskande partiåskådningen såsom ett viktigt led i den fortgående klasstriden. Det kan väl också vara riktigt, såsom *Zagorsky* framhåller, att denna arbetarkontroll var ett utslag av den Leninska idén att kalla arbetarmassorna till en kollektivt och självständigt skapande verksamhet och underlägga dem dirigeringen av det ekonomiska livet. *Zagorskys* uppfattning överensstämmer f. ö. med den härförut utvecklade, att arbetarkontrollen i praktiken mindre var en ekonomisk åtgärd än en politisk stridsakt. Han framhåller som en grundläggande synpunkt för denna politik, att det gällt att från första början låta arbetarmassorna känna på ett konkret sätt, att de icke längre voro bundna av någon disciplin från den organiserade statsmaktens sida och att hos dem borde uppväckas förnimmelserna, att företagen numera vore deras och blott deras.

Ifråga om arbetarrådets kompetens är att märka, att de kunde utöva exekutivmakt gentemot företagets ägare. Deras verksamhet var visserligen reglerad genom föreskrifter i dekretet om arbetarkontrollen, men av lokala arbetarråd fattade beslut kunde icke annulleras av företagets ägare utan endast genom appell till arbetarkontrollens högre organ. "Kontrollkommissionens avgöranden i syfte att garantera möjligheten att tillgodose ändamålen som angivits i föregående artiklar äro obligatoriska för ledaren av företaget." (Artikel 6 i reglementet, *Zagorsky* I, s. 15.) Visserligen innehöll reglementet i sina artiklar 7 och 8 följande bestämmelse: "Rätten att ge order ifråga om företagets drivande ligger i ägarens hand, kontrollkommissioner delta icke i företagsledningen och ha icke något ansvar ifråga om företagets drivande. Ansvaret härför faller i fortsättningen på ägaren." (*Zagorsky* I, s. 16.) Men vad betydde denna ansvarighet? Den reducerade sig till att företagaren hade att förse företaget med finansiella resurser, fast det var underkastat arbetarnas kontroll. Ingen penningssumma kunde tas ut från bankkontona utan att arbetarkontrollkommissionen med sin underskrift vitsordade, att sum-

man verkligen var nödvändig för företagets drift. Ägarens roll blev reducerad även på det finansiella området till den enkla formaliteten att underteckna checker till belopp som angivits av kontrollkommissionen.

Visserligen var det lagt i Högsta Folkhushållningsrådets (Vesenhas) hand, att enligt dekretets ord "centralisera och dirigera de lokala arbetarkontrollorganen" (artikel 5 och 10 i dekretet), men i realiteten fanns det föga förbindelse mellan Vesenha och de lokala sektionerna för arbetarkontroll.

I varje fall åstadkoms med denna politik, att den borgerliga ekonomiska och politiska samhällsapparaten splittrades och i många fall smulades sönder. All den centrala kontroll som staten förut hade utövat över näringslivet ersattes undan för undan av denna splittrade kontroll från arbetarrådets sida, och därmed vanns nog det politiska syftet att reducera ungefär till noll både den gamla statsapparaten och företagarklassens inflytande.

Men resultatet blev också att i brist på statlig reglering man snart befann sig inför en fullständig desorganisation och att inom arbetarklassen väcktes till liv starka anarko-syndikalistiska strömningar.

Huru man redan på ett tidigt stadium även inom bolsjeviklägret bedömde resultaten ur ekonomisk synpunkt, framgår t. ex. av följande aktstycke. På den andra allryska typografkongressen antogs en resolution, vari om arbetarkontrollen uttalas den meningen, att densamma överför det ekonomiska livets gravitationscentrum till de enskilda verkstäderna och industriföretagen. Ett experiment sådant som detta måste oundvikligt uppväcka anarko-syndikalistiska illusioner hos de proletäriska massorna, leda arbetarna till att direkt blanda sig i industriföretagens ledning och även till att överta företagen som sådana, och det gör varje statlig reglering av industrin omöjlig, då arbetarintressena i det ena eller andra företaget komma i konflikt med folkhushållets intresse som helhet. Då

arbetarkontrollen påtager sig företagens skötsel, uppammar den blott verkstadspatriotism och stimulerar den borgerliga konkurrensandan mellan arbetare i olika företag, sålunda sättande i stället för arbetarklassens intressen som klass de enskilda arbetargruppernas intressen, med det resultatet att de proletäriska kämparnas leder kommit i inbördes strid både ekonomiskt och politiskt. Därför föreslår den andra allryska typografkongressen alla kamrater att påvisa för massorna, hur orätt det är att upplösa den statliga regleringen och att påpeka att den arbetarkontroll som etablerats genom folkskommisariernas dekret är ägnad att öka den ekonomiska ödeläggelsen, i det den genom att splittra krafterna berövar arbetarrörelsen dess styrka och ökar arbetslösheten." (*Prokopowitch*, s. 7, som åberopar ett arbete av *Losovsky* från 1918.)

Ett annat karakteristiskt yttrande från en av metallarbetarnas ledare innehåller: "Nu kom det en ny ägare, som var lika mycket individualist och antisocial som den förre, och namnet på den nye ägaren är kontrollkommittén. I Donetzdistriktet vägrade metallverk och gruvor att leverera varandra kol och järn på kredit. De sålde järnet till bönderna utan hänsyn till statens behov." (*Dobb*, s. 44.)

Vad som sålunda kom till stånd var i st. f. någon nationalisering i det ordets vanliga mening en vittomkringripande kaotisk expropriation av företag på lokalt initiativ, i vissa fall därför att ägarna hade vägrat att driva företagen, i andra fall med klart överträdande av instruktionerna för arbetarkontrollen. Att märka är att kontrolldekretet innehöll bestämmelser om konfiskation av företag, som icke ställde sig arbetarkontrollrådets föreskrifter till efterriktelse. Det är karakteristiskt för bolsjevikernas ursprungliga skyggande för att av socialiseringslusta exproprierade industriföretag, liksom det kännetecknar omfånget av företagarnas motstånd, att av de intill 1 juni 1918 exproprierade företagen 70 proc. hade blivit exproprierade som bestraffningsåtgärd.

Ett mycket belysande och auktoritativt uttalande rörande det läge som sålunda tillskapades är följande yttrande på första

kongressen av de ekonomiska råden under 1918 av *A. Rykov*, Vesenas president:

”Man har fått tillgripa nationalisering, dels emedan reglerna rörande arbetarkontroll icke blivit fullföljda, dels emedan företagen och ledningen flytt, dels emedan sovjetregeringens order icke utförts. De första månaderna efter oktoberrevolutionen voro den direkta aktionens period, barrikadstriden mellan bourgeoisin och arbetarklassen. Striden utkämpades i de olika fabrikena och verkstäderna. I många fall hade nationaliseringen blott bestraffningssyfte men ingen ekonomisk innebörd. Till den industriella kris som följde av att makten övergick i arbetarnas händer lades en finansiell kris som skapade en utomordentligt svår situation t. o. m. för bourgeoisin. Bristen på kapital i förening med rubelns depreciering ledde oundvikligt till många företags bankrutt. Detta föranledde i sin ordning panik inom bourgeoisin. Företagare begynte stänga sina fabriker, men då arbetarna önskade att de skulle drivas till vad pris som helst, så uppstod en spontan rörelse i riktning mot nationalisering. Olika siffror ifråga om nationaliserade företag ha framlagts men riktigheten är åtskilligt tvivelaktig liksom ock den verkliga betydelsen av sådana uttryck som ’i det hela nationaliserade’, ’praktiskt taget nationaliserade’, ’temporärt nationaliserade’. Man kan bara säga, att ingen vet vad dessa uttryck verkligen betyda. Detta kaotiska överförande av företag i arbetarnas händer har först helt nyligen begynt att upphöra. Under de första månaderna uppkommo konflikter mellan arbetarna och ledningen i fabrik och verkstad. Den nationalisering som föranleddes av nödvändigheten av direkt aktion mot bourgeoisin sattes igång oberoende av alla ekonomiska hänsyn, och fabrikena voro de barrikader, bakom vilka bourgeoisiklassen upptog sin sista ställning.” (*Prokopowitch*, s. 8, 9.)

Zagorsky (I, s. 35) ger en till ordalagen ganska avvikande version av detta yttrande, vilket må anföras som exempel på den endast ungefärliga tillförlitligheten även av rena citat i litteraturen. Det heter sålunda bl. a. i *Zagorskys* citat, att *Rykov* förklarade: ”Jag får bekänna, att jag ingen tilltro har till rap-

porternas siffror rörande nationaliseringen av företag. Man begagnar hos oss en extraordinär terminologi, man begagnar uttryck som 'äro nästan nationaliserade', 'äro nationaliserade praktiskt taget', 'äro nationaliserade temporärt' etc. . . . och ingen vet vad detta betyder."

På fackföreningshåll hade man ögonen öppna för situationens verkliga beskaffenhet. I organet för fackförbundens allryska centralkommitté gives under 1920 följande karakteristik av denna period: "Arbetarna hade blivit situationens herrar. Fabriker och verkstäder voro i deras händer. Men de ledde dem särskilt i den allra första perioden av den proletäriska revolutionen utan någon hänsyn till den nationella ekonomin som helhet. Än mer, de betraktade varje industri som en outtömlig skattkammare, på vars resurser de kunde oupphörligt och ostraffat dra växlar vare sig det gäller gamla lager eller deras egna produkter, och i själva verket delade arbetarna i många fall ut avkastningen sinsemellan." (*Prokopowitch*, s. 10.)

Från början hade arbetarkontrollen blott tillämpats på isolerade företag. Det förbättrade icke situationen, att arbetarmassorna och deras representanter sedermera började att även bemäktiga sig de centrala institutionerna. Någon verklig koordination kom därav icke till stånd. Därtill krävdes andra åtgöranden av diktatoriskt slag från den centrala statsledningens sida.

Arbetarkontrollen hade fört till ett läge, som av *Dobb* (s. 45) karakteriseras sålunda. De ordinära förbindelserna mellan de ekonomiska enheterna hade i stor utsträckning brutits sönder. Resultatet var att marknaderna i de centrala städerna och ännu mer på landsbygden voro utblottade på väsentliga manufakturartiklar. I den omedelbara närheten av fabrikerna såldes allting som arbetarna kunde sätta sig i besittning av, inklusive delar av den maskinella utrustningen, till slumppriser för att få medel att utbetala löner, och i landsbygdsdistrikten utbyttes de in natura med bönderna mot födoämnen.

Såsom anmärkts av sovjetekonomen *Losovsky* "blev det uppenbart under revolutionens första dagar, att den decentraliserade eller, vilket är praktiskt taget detsamma, den desorganiserade arbetarkontrollen automatiskt måste leda till industrins desorganisation och totala kollaps." (*Prokopowitch*, s. 11.)

Tvingad av detta hotande kaos måste statsmakterna nu gripa in och börja utöva en kontroll som de i annat fall måhända hade dröjt med. Detta krävde ett hastigt skapande av ett statsmaskineri för att handhava industrin, i brist på vilket man förut hade fått förlita sig på organen för den direkta arbetarkontrollen.

Ett centralorgan för en överledning av näringslivet hade skapats redan i december 1917 genom upprättandet av Högsta Folkhushållningsrådet (*Vesenha*). Detta hade från början sig förelagd uppgiften att reglera alla nationaliserade industrier enligt en allmän plan. Från *Vesenha* utgick nu främst strävandena att reducera betydelsen av den lokala arbetarkontrollen. Alltifrån februari 1918 upprättades under *Vesenha* olika direktioner för industrins ledning: de i den första ryska sovjethushållningen så mycket omstridda *Glavki* och *Centri*. I april togs det viktiga steget att förbjuda varje lokal organisation att nationalisera ett företag utan sanktion av *Vesenha* — en instruktion som uppenbarligen ofta icke åttlyddes. Ifråga om väsentliga industrier började *Vesenha* att utarbete organisationsplaner och sände ut tjänstemän från centralen för att ta väldet från arbetarkommittén, få den tekniska personalen mera medgörlig och produktionen nystartad på en mera tillfredsställande grundval. Samtidigt försökte man att knäcka fabrikskommittéernas anarkism genom att infoga dem i fackföreningsorganisationen. Detta uppnåddes också efter långvariga förhandlingar. Fabrikskommittéerna förvandlades till enheter i den fackliga organisationen. På den första allryska kongress som hölls av de ekonomiska råden i maj 1918, alltså vid slutet av vår första period, kom det till kraftigt uttryck, att det nu måste bli slut med det planlösa besättandet av företag från arbetarkontrollrådets sida och att man måste upphöra med

den tillfälliga nationaliseringen. Det vore i stället nödvändigt att socialisera de viktigare industrigrenarna som enheter (bergverk, nafta, kemisk industri, metall- och textilindustri). Denna socialisering måste genomföras systematiskt från ett centralställe, lämpligen från Vesenha. I slutet av juni blev också detta kongressens beslut, som vi skola finna, upphöjt till lag i en betydligt mera vittgående form.

Den första nationaliseringen.

Det framgår redan av det föregående, att termen nationalisering under den ryska revolutionens första period brukats uti en mycket egendomlig bemärkelse. Man träffar den ideligen som beteckning på det lokala fabriksbesättandet från arbetarrådets sida. Vad det här är fråga om är ju ingenting annat än direkta, individuellt genomförda konfiskationsakter, varigenom ägarna drevos att lämna sin egendom i arbetarnas händer. Om en nationalisering i ordets egentliga betydelse kan det ju icke gärna vara tal med mindre företagen i en eller annan form lagts under en överledning i nationell måttstock. Samma term användes emellertid i fortsättningen för egentliga nationaliseringsåtgärder liksom för upprättandet av statsmonopol.

Den "vilda" nationaliseringen, d. v. s. det lokala expropriandet, är att uppfatta som ett direkt led i den omedelbara klasskampen mellan arbetare och bourgeois. Den innebär alltså blott ett skärpande av arbetarkontrollens kamppolitik. Uppgifterna om den utsträckning, i vilken företag på detta egendomliga sätt blevo "nationaliserade" växla. Man synes emellertid ha gjort sig överdrivna föreställningar om antalet. Enligt en uppskattning var antalet nationaliserade eller sekvestrerade företag i mitten på maj 1918 ej mer än 304, enligt en annan källa 1 juni 1918 521. (*Prokopowitch*, s. 8.)

Nationaliseringen i egentlig mening hör hemma först i nästa period, men i vissa hänseenden togos även under den första vissa mått och steg som böra här omnämnas.

Det förefaller som om sovjetmaktens första ekonomiska åtgärder hade i hög grad en tillfällig karaktär, påkallad av det politiska kampläget, och att åtgärderna som undan för undan vidtogos ingalunda voro på förhand planerade och sedan efter någon doktrin satta i verket. Därtill voro meningarna inom bolsjevikpartiet själv — en sak vartill vi återkomma — alltför divergerande.

Då den nya regeringsmakten satte sig i besittning av statsbanken bestod socialiseringsaktionen däri, att utan någon ändring av bankens konstitution den förre chefen ersattes av bolsjevikern Piatakov. Och då nationaliseringsdekretet för de övriga bankerna kom, var huvudsyftet att stoppa finansieringen av kontrarevolutionen och tjänstemannastrejken som leddes och stöddes av bankerna.

Den första perioden karakteriseras av upprättandet av en rad statsmonopol, det första karakteristiskt nog statsmonopolet på tidningsannonserna, varmed man ville bryta affärsvärldens makt över pressen. Den kronologiska ordningen för de tidigare statsmonopolen var (*Zagorsky* I, s. 9) följande: Monopolet på handeln med lantbruksmaskiner (13 dec. 1917), på utgivning av böcker (17 jan. 1918), monopol på handeln med tändstickor, ljus, ris, kaffe, papper och kryddor (20 mars 1918), monopolet över utrikeshandeln (5 april 1918) och monopolet över handeln med textilvaror (5 april 1918). Tidsuppgifter variera ofta i olika källor. Oftast är icke angivet, om data äro anförda efter den ryska eller den allmäneuropeiska tidräkningen. Skillnaden i datering förklarar f. ö., varför man ibland får höra talas om "oktober"revolutionen, ibland om "november"revolutionen, liksom att händelser i en källa förläggas t. ex. till 1918, i en annan till 1919 — då de ägt rum kring årsskiftet.

Det utan jämförelse viktigaste av dessa ingrepp var upprättandet av utrikeshandelsmonopolet, vilket från april 1918 till innevarande tid genom alla växlingar i sovjetpolitikens kurs varit en av de väsentliga grundvalarna för sovjethushållningen.

Vid sidan av detta upprättande av statsmonopol skred man undan för undan till åtgärder av nationaliseringskaraktär. Någon systematisk politik synes emellertid icke föreligga, nota bene om man ser saken från ekonomisk synpunkt. Nationaliseringsåtgärderna voro politiskt motiverade och gällde erövrandet från borgarklassen av kommandofästena eller åtgärder för att bevara partiets maktställning.

Man hade börjat med att dekretera jordens socialisering (17 dec. 1917), så följde nationaliseringen av bankerna (13 dec. 1917), sedan följde successivt nationaliseringen av handelsflottan (10 febr. 1918), av spannmålsdepåerna (28 febr. 1918), av sockerindustrin, den första totalsocialiseringen av en hel industri (16 maj 1918), av skogarna (9 juni 1918), av naftaindustrin (5 juli 1918), och slutligen av fastigheterna i städerna (2 sept. 1918). (*Zagorsky I, s. 9.*)

Denna lista är som synes förd ett stycke in på den andra perioden för att få ge den i ett sammanhang. Här är nu icke upptagen den allmänna nationaliseringslag som kom i slutet av juni 1918. Vi återkomma härtill i nästa avdelning, där vi ha att närmare ingå på nationaliseringsfrågan.

Här kan vara lämpligt att beröra de starkt divergerande uppfattningarna inom själva bolsjevikpartiet ifråga om nationaliseringens omfattning och art. De ekonomiska kontroverserna voro visserligen under denna första tid och f. ö. även långt senare underordnade de politiska synpunkterna. Men den politiska opinionsgrupperingen var dock i stor utsträckning parallell med grupperingen ifråga om den industriella politiken. Såsom *Dobb* framhåller voro de två problemkomplexen icke i praktiken åtskilda. Man försökte icke att hålla dem isär i några vattentäta avdelningar. Det var därför naturligt, att differenserna i synpunkter skulle återspeglas i bägge sfärerna samtidigt.

Den ena huvudriktningen representerades av *Lenin*. Han insåg de oerhörda svårigheterna att ekonomiskt organisera ett land som Ryssland, som knappast kunde sägas ha passerat

genom den industriella revolutionen före 1914 och där mycket av industrialiseringen hade skett som i ett drivhus genom utländskt kapital och utländsk organisationsförmåga. Han anmärkte, att fastän det under den unika situationen i Ryssland 1917 var jämförelsevis lätt att erövra makten, så skulle det bli ett avsevärt hårdare arbete i Ryssland än i mera utvecklade västeuropeiska länder att behålla makten och gå till genomförande av socialismen. (Av ett yttrande från en senare period framgår, att Lenin själv känt sig icke litet förvånad över att makten låg kvar hos bolsjevikpartiet, då en månad gått efter kuppen.)

Därför kommer han åter till paradoxen: vi måste lära av kapitalisterna hur vi skola organisera den socialistiska staten. Därav också hans deklaration att "våra ansträngningar att organisera en proletärisk bokföring och kontroll av industrin står otvivelaktigt efter vår expropriation av expropriatorerna". Vad Lenin synes hava haft i sikte var icke en allmän nationalisering utan en socialisering av storindustrin, som skulle relativt bra lämpa sig att organisera i nationell skala, samt av företag som vore av särskild vikt från social och politisk synpunkt. Medan han tänkte sig, att vid sidan av den socialistiska storindustrin fortfarande skulle existera mindre, privata företag som vore underkastade statlig reglering och i en viss grad direkt arbetarkontroll.

Det var ett sådant system han avsåg med termen statskapitalism — "vari det finns socialistisk ekonomi i stor skala, privat kapitalistisk ekonomi och statsföretag tillfälligtvis överlämnade till privatkapitalet". Ytligt sett någonting till formen liknande vad som emellanåt förekommer i kapitalistiska länder men med den fundamentala skillnaden att makten överförs till arbetarklassens organ. Ifråga om vissa företag, särskilt där utländskt kapital erfordrades, övervägde Lenin på allvar deltagandet av storkapitalister. En sådan form var det "blandade bolaget", vari staten och privatkapitalister skulle gemensamt äga aktier men i vars kontroll staten finge presumeras ha den avgörande rösten. Inom industrier, där privata koncerner fort-

farande komme att existera vid sidan av statsföretag, borde man först försöka att ge en representation åt privatkapitalisterna i de organ som i de olika industrierna skapades för att utöva allmänna reglerande funktioner. Ett exempel härpå är grundandet av koncernen Centrotexil i april 1918, som var sammansatt av 15 representanter för ägarna, 30 för fackföreningarna inom textilindustrin och 11 för den centrala regeringens organ tillsammans med 6 teknici, 3 kooperatörer och 8 från andra arbetarorganisationer. Intressant är att finna, hurusom under mars månad förhandlingar skedde i Moskva mellan sovjetregeringen och en grupp storkapitalister, i spetsen för vilka stod en moskvaköpmän, Meschersky, angående bildandet av ett blandat bolag vari utländskt kapital skulle delta. Förslaget som utgick från Meschersky, vilken förhandlade med en av de ledande männen i Vesenha, Larin, gick ut på att gruppera några av de viktiga företagen i metallindustrin uti en vertikal trust — senare gav denna gruppering underlaget för statstrusten Gomza. Förhandlingarna ledde visserligen icke till något resultat. Enligt *Zagorsky* (I, s. 37) gällde divergenserna mellan representanterna för sovjetmakten och de intresserade industriella endast frågan huru trustens aktiekapital skulle sammansättas och vilka delar som skulle tillskjutas av Sovjetrepubliken å ena sidan och av företagens ägare å den andra. Men i princip synes regeringen icke ha haft något att invända mot skapandet av en gigantisk trust, vari staten skulle delta och utöva kontroll. Det officiella motiv som efter förhandlingarnas strandande gavs var att företagen som omfattades av denna trust till större delen tillhörde utländska kapitalister (engelsmän, tyskar, amerikaner, fransmän och belgare). *Zagorsky* menar, att i realiteten internationellt politiska hänsyn spelade den avgörande rollen. Förhandlingarna ägde rum strax efter undertecknandet av Brest-Litovskfreden med Tyskland och sovjetmakten kunde då knappast grunda en trust, i vilken vid sidan av tyskt kapital skulle delta även kapital från ententen.

Det fanns emellertid inom det kommunistiska lägret också en helt annan åsiktsriktning, som önskade en mycket hastigare konfiskering av privata företag dels för att bryta bourgeoisins motstånd, dels för det psykologiska och symboliska värdet av en klar brytning med det förflutnas former. Denna riktning stimulerade för den skull de lokala arbetarkommittéernas benägenhet för konfiskatoriska åtgärder och deras påtryckningar på regeringen för att erhålla "nationaliserings"dekret. Ett belysande exempel både hur lättvindigt man iscensatte sådant och huru Lenin reagerade berättas av Lenin själv.

"Då arbetardelegationer kommo till mig med klagomål mot fabriksägaren", sade Lenin, "brukade jag alltid säga dem: Ni önskar er fabrik nationaliserad. Gott och väl. Vi ha dekretet färdigt, det kan undertecknas på ett ögonblick. Men säg mig, kan ni ta organisationen i er egen hand? Vet ni hur och vad ni skall producera och känner ni relationerna mellan er produktion och den ryska samt den internationella marknaden? Och det oundvikliga beskedet var att de ingenting visste. Det var ingenting skrivet om sådana ting i bolsjevikernas läroböcker eller ens i mensjevikernas."

En annan punkt, där det förekom opposition, gällde fackföreningarnas ställning. I februari hade en gemensam konferens av fabrikskommittéerna och fackföreningarna genomfört en sammansmältning av de två rörelserna, subordinerande de förra under de senare. På tredje fackförbundskongressen i april gick man ytterligare ett steg genom att underordna fackföreningsrörelsen den statliga industrikontrollen. Emot denna utveckling gjordes gällande, att sådana åtgärder tenderade att förstöra fackföreningarnas oberoende som instrument för arbetarnas initiativ och skulle komma att resultera antingen i deras mekaniska subordination under den centraliserade statsadministrationen eller eljest i deras strypning. Hela detta komplex av argument brukades också vid oppositionen mot förslagen att införa stycklön, premier och vetenskaplig arbetsledning för att höja produktiviteten — förslag som angåvos vara "relikter

av kapitalistisk exploatering". Till dessa spörsmål om produktivitet och lönepolitik få vi anledning återkomma.

Regeringens talesmän förde å andra sidan den argumenteringen, att det var ett brett svalg mellan t. ex. stycklön och vetenskaplig arbetsledning begagnade under de gamla förhållandena och begagnade under den nya regimen. Till sist blev det regeringens politik som avgick med segern, ehuru i vissa stycken såsom ifråga om lönepolitiken detta icke skedde förrän under 1920 efter diskussionerna på den IX partikongressen.

Vi ha redan nämnt organisationen av de centrala direktionerna glavki och centri såsom uttryck för reaktionen mot de uppenbara tendenserna till ett lokalt sönderfallande av industriorganisationen. Centralisationssträvandet utgick som nämnt från Vesenha, vilken organisation från början hade tillagts rättigheten att konfiskera och sekvestrera, att göra rekvisitioner, att tvinga olika grenar av industrin att ingå syndikat och att taga alla mått och steg rörande produktionen, produkternas fördelning och de finansiella resurserna. Såsom förmedlande organ, underställda Vesenha, skapades nu den glavkistiska organisationen av industrin. I princip en tvångssyndikatbildning av företagen inom de olika industrigrenarna.

Man skall icke tro, att organiserandet av dessa centrala direktioner skedde efter någon genomtänkt plan. En av de främsta medlemmarna av Vesenha, nämligen Larin, har om saken uttalat följande (*Zagorsky I*, s. 23):

"Jag har skapat", sade han, "en mängd glavki och centri på ett anarkiskt vis, helt enkelt publicerande i den officiella tidningen med min underskrift deras skapande som ett faktum. Så tillkommo huvuddirektionerna för socker (Glavsechar), papper (Boumaga), te (Centrotchai), trä (Glavliess), tvål (Centromylo) etc. Ett stort antal andra direktioner skapades av kamrat Rykov, som agerade i mitt namn och efter mina instruktioner. På så vis tobak (Glavtabac), tändstickor (Glavspitchka) etc. Detta utfördes utan att underställa något av de lagstif-

tande organ som finnas hos oss frågan om deras skapande. På det viset har undan för undan och ovanifrån, utan att upp-
väcka misstankar från massorna som fortsatte att tro på arbe-
tarkontrollen, skapats dessa organ som hade att styra och reg-
lera landets ekonomiska liv.”

Från början avsågs, att dessa glavki och centri skulle vara
institutioner avsedda för att reglementera och reglera en given
bransch av industrin. De agerade helt och hållet centraliserat
och uppifrån och inställde sig framför allt efter statsintres-
set. De uppgifter som tillades dem av Vesenha motsvarade dem
som uti ett kapitalistiskt samhälle tillfalla syndikatens och trus-
ternas centrala organ. Då antalet av dessa centralinstanser till-
växt och de i realiteten hade övertagit hela ledningen av indu-
strin och handeln, så utbyttes det gamla slagordet arbetarkon-
troll mot ett nytt, arbetardrift. Och denna ”arbetardrift” un-
dergick själv diverse modifikationer. Inom dessa glavki och
centri försköts tyngdpunkten från plenarförsamlingarna till
presidierna. Sålunda blev centralisationen och byråkratiserin-
gen av administrationen det typiska draget för sovjetmaktens
ekonomiska politik.

Det är nu icke längre (*Zagorsky I*, s. 32) den av arbetarna
och bönderna skötta fabriken som absorberar statsmakten, det
är tvärtom staten som omvandlar sig i en Leviathan, en upp-
slukare av det nationella ekonomiska livet. I denna ”proleta-
riatets och de fattigaste böndernas diktatur över hela massan
av andra medborgare, som äro offer för den nya arvsynden
att tillhöra bourgeoisin, är det byråkratin som handhar stats-
trusten efter exemplet av de egyptiska funktionärerna på
faraonernas tid.”

Redan under denna första period framträdde också ett annat
drag som sedermera blev långt starkare accentuerat under den
egentliga krigskommunismens period. Det var de begynnande
försöken att reglera även konsumtionen och att begagna denna
reglering såsom ett nytt medel i strävandena att förintä den
borgerliga klassen. Genom införandet av arbetsböcker och

konsumtionsböcker och regleringen av konsumtionen med hjälp av dessa kunde man utöva ett utomordentligt starkt tryck på de element av bourgeoisin som alltjämt sökte hålla sig kvar i sina positioner.

Planhushållning?

Såsom framgår för olika områden av det föregående kan man icke säga, att det fanns mycket av en planhushållning i ordets egentliga och ekonomiska mening under denna första tid.

Pollock ställer frågan (s. 42) vilken betydelse denna första fas av krigskommunismen kan ha för planhushållningens problem.

Avgörande för svaret, säger han, är den omständigheten att en marknadslös hushållning ingenstädes avsågs genomförd vare sig i teori eller praxis. Tvärtom förutsatte alla förslag och åtgärder såsom självklart, att marknaden närmast bleve bevarad. Uppenbarligen har Lenin föreställt sig marknadens öde i den sociala revolutionen på ett liknande sätt som statens: bägge måste först erövrats och alla dess behärskande positioner bringas i proletarietets hand. Under tidens lopp komma då att utbilda sig nya organisationsformer som göra den ena likaväl som den andra överflödig. Liksom staten blir marknaden inte "avskaffad" utan dör bort i brist på funktioner.

Det gäller även beträffande de längre gående åtgärder, som då planerades av Lenin men på grund av inbördeskriget icke kunde komma till genomförande, att de ansluta sig till marknaden. Sålunda skulle fördelningen så småningom övergå till "konsumtions-produktionskommuner", d. v. s. hela befolkningen skulle sammanfattas i konsumtionsföreningar organiserade efter produktionsenheter, dock med bibehållande av marknad och pengar och med tillåtande av fritt utbyte, såframt dessa transaktioner icke överstege en viss summa och kunde införas i konsumtionsböckerna resp. arbetsböckerna. Med tiden skulle alla köpare och säljare tvingas att hos centralbanken hålla ett löpande konto och utföra alla betalningar blott genom banken, d. v. s. utan kontanter. Det är värt att märka, att för vissa

samhälleligt viktiga arbetarkategorier räknades med avlöning in natura. Alla dessa åtgärder förutsätta för sitt förverkligande marknadens bestånd. De äro tänkta som beståndsdelar i en statskapitalistisk övergångshushållning: det kapitalistiska hushållningssystemet består visserligen ännu, men den av proletariet erövrade staten har besatt en rad av ekonomiska makt-positioner för att med deras hjälp överföra marknadshushållningen till en socialistisk, marknadslös hushållning (*Pollock*, s. 43).

Denna Leninska uppfattning lämnar ett ganska vidsträckt spelrum åt den "fria" utvecklingen. Man skulle, menade han, tydligen nöja sig med att besätta sådana fästen i samhället, att arbetarklassens politiska maktställning var garanterad, på ett mindre antal punkter göra ingrepp i det ekonomiska livet och sedan se hur det hela artade sig för att därefter anpassa sin ekonomiska politik. Lenin har själv citerat Napoleons ord: *On s'engage et puis on voit*. I fri rysk översättning, säger Lenin, betyder detta: först ha vi att inveckla oss i allvarlig kamp och sen få vi väl se. Denna Leninska maxim, framhåller *Pollock*, belyser skarpt det oupplösliga sammanhanget mellan ekonomi och politik under en revolutionär omvälvning och politikens tendens att diktera de ekonomiska åtgärderna.

Vi kunna icke lämna den första perioden av kommunistisk hushållning eller rättare sagt av kommunistisk politik utan att sysselsätta oss med den stora omvälvningen på landsbygden, d. v. s. den kommunistiska agrarpolitiken i dess första skede. Den fick utveckla sig under täckmanteln av jordens nationalisering men innebar i verkligheten fullmakt för landsbygdens bönder och fattiga arbetare att tillägna sig jord från de konfiskerade godsen, däri inräknat den forna statsegendomen.

Den 26 okt. 1917 utfärdades ett dekret, varigenom jordäganderätten avskaffades omedelbart och utan kompensation och

*Den första
agrarrevo-
lutionen.*

varigenom alla stora jordegendomar vare sig de tillhörde privatpersoner, staten eller kyrkan överfördes med alla sina döda och levande inventarier i händerna på de kommunala jordkommittéerna och böndernas distriktssovjeter. Böndernas och kosackernas jord konfiskerades däremot icke, ehuru även den formellt förklarades såsom nationalegendom.

Härmed inledes nu den stora agrariska revolutionen som i ett senare skede såsom vi skola se efterföljdes av en andra agrarrevolution. Hela massan av den ryska landsbygdsbefolkningen var enig i sitt gillande av bolsjevikpolitiken på denna punkt. Både de jordlösa fattiga på landsbygden och de mera välbärgade bönderna förenade till en början sina krafter för att likvidera den gamla regimen. Denna enighet räckte jämt så länge som det fanns konfiskerad jord att dela, därefter började klassmotsättningar att åter göra sig gällande inom den jordbrukande befolkningen.

De grupper som aspirerade på den konfiskerade jorden kunna uppdelas på följande sätt:

1) Bönder med mycket små, dåligt odlade jordbitar, otillräckligt utrustade med kreatur och åkerbruksredskap.

2) Medelbönder, driftiga och väl försedda med inventarier.

3) Välbärgade bönder, som ägde mycket jord förut.

4) Arbetare som tjänade sitt livsuppehälle i städerna, i fabriker eller i hemindustrierna och som efter oktoberrevolutionen började återvända till sina byar.

Under den första utskiftningsperioden hade de medelstora och välbärgade bönderna en ledande ställning i byarna och vid delningarna av den herrelösa jorden fick därför även den senare kategorin sin del med. Undan för undan framträdde emellertid lusten hos fattigbönderna och de återvända arbetarna att bli i första hand tillgodosedda med jordstycken. Sovjetmaktens stöd gavs också åt deras strävanden.

Det första jorddecretet omedelbart efter statskuppen uppsköt uttryckligen det slutliga avgörandet till den konstituerande församlingen och gav bönderna blott följande anvisningar, hur de under mellantiden hade att handla:

- 1) Privat äganderätt till jord är avskaffad för alltid.
- 2) Jord kan icke säljas, köpas eller hyras eller på annat sätt avhändas.
- 3) All jord som ägs av staten, kyrkan, godsägare eller bönder är konfiskerad utan kompensation och blir nationalegendom.

Dessa instruktioner som utfärdades av de församlade deputerade för bondesovjeterna stå som synes i sin tredje punkt i direkt motsägelse till den klausul i själva dekretet av 26 oktober som konstaterar att böndernas och kosackernas jord icke skulle få konfiskeras. Denna motsägelse avlägsnades i lagen om jord-socialiseringen (19 febr. 1918) där det heter: "All äganderätt till gruvor, jord, vatten, skogar och levande naturresurser inom gränserna för den ryska federativa sovjetrepubliken är för alltid avskaffad." Vad böndernas jord beträffar kan man emellertid säga, att denna socialisering var av rent formell beskaffenhet.

Enligt de ovan citerade utfärdade instruktionerna skulle rätten att odla jord vara tillförsäkrad varje rysk medborgare som önskade göra det personligen under medverkan av sin familj eller i gemenskap med andra, men blott så länge de voro i stånd att verkligen göra det. Lejt arbete var förbjudet. Från nationaliseringen voro blott undantagna särskilt högkultiverade jordstycken, såsom trädgårdar, planteringar, växthus etc. Odlingsrätten var att basera på jämlikhetsprincip, jorden skulle fördelas mellan dem som arbetade på densamma, efter en norm som bestämdes efter arbetarnas eller konsumenternas antal. Lagen om socialisering refererar här till något som kallas "arbetskonsumtionsnormen". I instruktionerna rörande tillämpningen av lagen, utfärdade 11 mars 1919 vid en tidpunkt då de kommunistiska tendenserna gjorde sig kraftigare gällande, var konsumenten angiven såsom fördelningsenhet. Emellertid förändrades politiken under 1920, vilket fann sitt uttryck i ett dekret av 27 maj. Då förklarade den allryska centrala exekutivkommittén och folkkommissariernas råd i en resolution: "De jordområden som äro intensivt kultiverade (jord på vilken

användes mångskiftesbruk, där det kultiverades växter för tekniskt bruk, såsom lin, sockerbetor, tobak ävensom jord där stora jordförbättringar nedlagts) skulle lämnas kvar i sina nuvarande ägares besittning, även om det uppstod ett överskott över den fastställda normen, förutsatt att inget lejt arbete begagnades.

Jämlikhetsidén ifråga om jordägenderätten får en ytterligare understrykning i den ålderdomliga formen, att jorden skall underkastas periodisk omfördelning med hänsyn till befolkningens tillväxt och tillväxten av åkerbrukets produktivitet.

Under de första månaderna av sin existens hade sovjetregeringen ingen administrativ apparat till sitt förfogande för att genomföra sin agrarpolitik. I verkligheten lades tillämpningen helt i händerna på de lokala myndigheterna, vilka ofta icke följde instruktionerna från högre ort. Det anmärkes därför av *Knipowitch*, att den föreskrivna jordsocialiseringen icke genomfördes i någon nationell skala. Rysslands förvandling till en enda kommun med ofta återkommande omfördelning av jorden på basis av jämlikhet, varom socialrevolutionärerna ofta brukade drömma, kunde icke genomföras. I praktiken togs jorden helt enkelt i besittning av de lokala bönderna. Fallen av omflyttning från provinser med lite jord till sådana som hade mycket jord voro mycket sällsynta. Det som kom i gång lite varstades var jämn fördelning av jorden inom byalaget, men utjämning av lotterna mellan byarna i samma kommun förekom mindre ofta. Ännu mera sällsynta voro fallen av utjämning mellan distrikt eller i provinsiell skala (*Prokopowitch*, s. 66). Enligt *Perschin* skilde sig i vissa distrikt de normala lotterna mycket i olika kommuner, ibland 2 till 3 gånger, beroende uteslutande på storleken av godsens i grannskapet och antalet personer i kommunen. Ojämnhet ifråga om jordfördelningen kunde iakttagas också med hänsyn till olika byar i samma kommun. I ett distrikt i provinsen Smolensk meddelar den lokala jordbrukskonferensen, att i följd av de lokala omständigheterna somliga byar erhöilo fullt ut sin andel, andra hade att distribuera jorden proportionellt, somliga erhöilo bara åkerjord, andra blott betesmark. Jordbruksinspek-

tören i ett annat distrikt rapporterar, att somliga byar ha fått 10 sajens per huvud, andra blott 1,5. De förra voro inte i stånd att bruka sin jord och fingo lämna bort en del på arrende utan tillstånd men under tyst samtycke, ty eljest skulle jorden ligga obrukad, medan byarna i grannskapet ännu väntade på sin andel. (*Prokopowitch*, s. 68.)

Slutsatsen att dra härav är, som det uttryckes av *Perschin*, att jordfördelningen 1918 knappast kan kallas för någon statsorganiserad agrarreform. Den representerar snarare en lokal agrarisk självbestämmningsrörelse begränsad till distriktets eller kommunens område.

I allmänhet förekom icke en sådan fullständig nyfördelning av jorden, att även böndernas förutvarande jord ingick i fördelningen (s. k. svart delning), utan man fördelade helt enkelt den överskottsjord som tillkommit genom konfiskationerna. Emellertid förekom det, att omfördelning skedde av jord tillhörande bönder, och under perioden mellan hösten 1917 och våren 1918 blev ett stort antal ruinerade genom partiella omfördelningar av jorden. Denna rörelse tog emellertid riktig fart först efter tillkomsten av fattigböndernas kommittéer, en av de för nästa period karakteristiska händelserna.

Redan på ett tidigt stadium sökte bolsjevikerna påverka bondeklassen till en kollektivistisk omläggning av sin hushållning. Dels genom att upprätta agrikulturassociationer och jordbrukskommuner (artels), dels genom att grunda sovjetfarmer, d. v. s. stora statsjordbruk. Med någon större styrka kunde emellertid icke dessa idéer göras gällande under den första perioden, då det allt dominerande intresset var att vinna landsbygdens flertal för ett åtminstone passivt stöd för den nya regimen, Vi skola därför också uppskjuta behandlingen av denna kommunistiska aktion till en senare avdelning. Det bör emellertid anmärkas här, att de idéer som sedermera började tillämpas och som i all synnerhet äro utmärkande för den nuvarande perioden i sovjethushållningen, framträda redan under revolutionens första skede.

Den egentliga krigskommunismen och experimentet med en marknadslös hushållning.

De bägge av *Pollock* enligt den föregående översikten uppställda perioderna föredraga vi här att behandla i en avdelning, då den senare egentligen blott bestämmes genom en undan för undan tillkommen skärpning av karakteristiska drag i den första perioden, och då någon bestämd gränslinje icke synes markerad vid årsskiftet 1919—20.

Vad avses med termen *krigskommunism i egentlig mening*? *Pollock* utvecklar saken så, att dess period uppvisar en hushållning, vilken visserligen utvisar många för kommunismen särregna drag, men åtgärder som i regel icke tillkommit på grund av någon genomtänkt plan att utforma en socialistisk hushållning utan på grund av ögonblickets nödläge. Det ryska folkhushållet liknade en belägrad fästning och åtgärderna präglades därav. Under det tredubbla trycket av inbördeskrig, utländsk intervention och blockad måste det ursprungliga konstruktiva programmet snart vika för omsorgerna att tillgodose arméns och befolkningens mest primära behov. Åtgärder, som från rent ekonomiska synpunkter skulle fördömas av allt sakförståndigt folk, ansågos rättfärdigade därigenom att de åtminstone för ögonblicket voro en hjälp ur ett hotande, kanske rentav livsfarligt läge. Det gällde helt enkelt, att som Trotsky framhållit ur den svårt nedbrutna folkhushållningen kunna ta ut de allra nödvändigaste produkterna för armén i krig

och för arbetarklassen. "Detta var egentligen ingen ekonomisk uppgift i ordets egentliga mening utan en militärisk-industriell." (Pollock, s. 46.)

De positiva resultaten av detta skede för utvecklingen av en planhushållning hava visserligen på grund av dessa omständigheter varit ringa, men under denna tid, från mitten av 1918 till slutet av 1919 ha nära nog alla de element utbildat sig, på vilka under 1920 fotades försöket att skapa en strängt centraliserad *marknadslös hushållning*. Det är utvecklingen av denna produkt av krigskommunismens mentalitet, som speciellt intresserar oss.

Tidsförhållandena och denna mentalitet sätta sin prägel på hushållningen under hela detta avsnitt särskilt i trenne hänseenden: ifråga om industripolitiken, agrarpolitiken och folkförsörjningspolitiken.

Såsom avgörande vändpunkter kunna betecknas tvenne beslut: ifråga om industripolitiken det allmänna nationaliseringsdekretet av den 28 juni 1918 och ifråga om agrarpolitiken dekretet om bildandet av de byfattigas kommittéer 11 juni 1918. Det förra inleder försöket att centralt behärska hela den ryska industrin och handeln. Det andra inleder vad man kallat den andra agrarrevolutionen.

Såsom förut är framhållet avsåg den bolsjevikiska ledningen från början icke någon allmän nationalisering av industrin och handeln. *Zagorsky* (I, s. 33) sammanfattar anledningarna här till i tre punkter:

1) Under de första sex månaderna, som följde på markens erövrande, var sovjetregeringen icke säker på att den skulle kunna hålla sig uppe.

2) Det var på principen om arbetarkontroll alla Sovjets förhoppningar i den ekonomiska politiken voro grundade.

3) Ända till våren 1918 hade bolsjevikerna ännu icke statens administrativa apparat i sin hand och kunde därför icke försöka sig på någon nationalisering dessförinnan.

Krigskommunismens nationaliseringspolitik.

Dessa punkter böra konstateras med samtidig erinran om den Leninska åskådning vi förut refererat, vilken avböjde den generella nationaliseringens väg och i dess ställe satte behärskandet av de s. k. kommandofästena. Det nationaliseringsbeslut som träffades i juni 1918 kom därför som en överraskande vändning, ett övergivande av statskapitalismen såsom övergångsskede och av den gradvisa nationaliseringen. Det kunde därför förefalla som en koncession åt den radikala riktningen. I varje fall är det anmärkningsvärt, att då Vesenha inrättades tillades denna institution från begynnelsen rättigheten att sekvestrera och konfiskera företag samt att verkställa rekvisitioner, men de första statuterna för denna instans innehålla inte ett ord om nationalisering.

Vissa nationaliseringsåtgärder hade vidtagits redan tidigare, ordet nationalisering här fattat i sin egentliga betydelse — vi syfta alltså icke på den s. k. vilda nationaliseringen. Men då några motiv överhuvudtaget angåvos för sådana åtgärder, var det icke den allmänna nyttan för folkhushållet av att nationalisera företagen som åberopades såsom skäl. Sålunda motive-rades nationaliseringen av ett elektricitetsbolag i december 1917 uti det officiella dekretet med att direktionen hade vägrat att underkasta sig dekretet om etablerande av arbetarkontroll. Samma motiv gavs för nationaliseringen av Putiloffverken, av Wagonlitsbolaget med flera. I andra fall motiverades nationaliseringen med ägarnas vägran att ordentligt betala arbetskraften eller med deras vägran att fortsätta företagets drift.

Det bör vidare anmärkas, att sovjetregeringen under föregående tid lagt sig vinn om att skapa tvångssyndikat företagen emellan och att de förut omnämnda glavki och centri från begynnelsen vore organ icke för nationaliserad industriell drift utan för tvångssyndikatens ledning.

Obestriddigt är därför, att beslutet i juni 1918 verkar som en tvär kursändring, då man nu gick att dekretera den allmänna nationaliseringen av alla möjliga industrier.

Om några bestämda ekonomiska hänsyn påverkat den härskande bolsjevikriktningen till detta steg är icke klarlagt. Att

marken beretts för dylika åtgärder genom de missförhållanden arbetarkontrollen skapat är i och för sig sannolikt. Då ägarnas sabotage och fabrikskommittéernas syndikalistiska tendenser resulterat i allmänt kaos låg det ju nära till hands att söka bot i att förklara företagen nationaliserade och söka genom centrala instansers ingripande bringa ordning (*Dobb*, s. 59). Men hur än må vara därmed — den omedelbara anledningen var i detta som i så många andra fall av politisk art. Tyska trupper hade efter Brest-Litovskfreden avancerat i Ukrajna och in i den viktiga Donetzregionen. En ständig farhåga rådde bland rysarna, att tyska armén skulle ockupera även andra industriområden och insätta de forna ägarna i deras företag.

Larin befann sig vid denna tid, i juni månad 1918, i Berlin i spetsen för den delegation, som sovjetregeringen hade sänt för att förhandla om en komplettering av Brest-Litovskfreden av 3 mars 1918. Genom detta kompletterande fördrag, som slutligen avslöts under september 1918, erhöles tyskarna en betydande summa i guld (150 miljoner rubel) och allehanda ryska varor. Det var i huvudsak en beslöjad krigskontribution. Under förhandlingarna om detta avtal hade Tyskland antytt sådana anspråk att om man skulle bli tvungen att medge dem, rysk industri riskerade att falla i tyska händer. Sannolikheten talade enligt *Larin* för att tyska ambassadören i Moskva skulle komma att påpeka, det vissa viktiga företag i Ryssland numer ägdes av tyska medborgare, och resa krav på deras undantagande från varje nationaliseringsåtgärd.

Då kom *Larin* till den slutsatsen, att det icke fanns något annat medel i denna situation än att förekomma genom att förklara hela den ryska industrin vara nationaliserad. Den 25 juni 1918 telegraferade *Larin* i detta ämne till Lenin och tillrådde ett omedelbart proklamerande av den allmänna nationaliseringen. Sovnarkom (folkkommissariernas råd) utarbetade i hast inom 48 timmar och beslöt det nya dekretet. *Vesenska* satt hela natten och gjorde upp en lista över de företag dekretet gällde. Och den 28 juni blev dekretet publicerat. Samma morgon som

tyska ambassadören efter vad man trodde preparerade sin not i ärendet (*Zagorsky*, I, s. 39 och *Dobb*, s. 59).

Själva dekretet ger naturligt nog icke den verkliga orsaken till åtgärden. Det uttalar sig endast på vanligt manér: "I ändamål att kunna kämpa mera effektivt mot den ekonomiska desorganisationen och oordningen i tillförseln, för att förenkla den fattiga och arbetande klassens diktatur dekretar folkkommissariernas råd etc. etc. (*Zagorsky*, I, s. 40).

Dekretets första artikel innehåller: "Alla här nedan nämnda industriella och kommersiella etablissemang med deras kapital och tillhörigheter, vilka de än äro, förklaras vara den federativa socialistiska ryska republikens egendom."

Att observera är, att denna artikel innehåller endast en *förklaring*, att de industriella företagen äro republikens egendom. Det är sålunda fråga om en formell nationalisering på samma sätt som ifråga om jorden. Det ifrågasattes i själva verket icke att genom detta dekret de industriella företagens drift utan vidare skulle ha lagts i statens hand. Tvärtom drevos företagen i stor utsträckning till en början som förut under sina ägares ledning. Den verkliga nationaliseringen kom först undan för undan, då företagen inordnades i den nationaliserade hushållningens driftssystem. Det var under sådana förhållanden tämligen ologiskt att som den allmänna nationaliseringens syfte ange att göra arbetarklassens diktatur effektivare. Men motsägelsen mellan detta motiv och det faktum, att man lämnade företagen kvar under den gamla ledningen tills vidare, förklaras naturligt därav, att hela dekretet tillkom så snabbt, utan att något förberedande arbete utförts för att organisera den nationaliserade driften.

Angående nationaliseringens legala omfattning upplyser *Zagorsky*, att dekretet gällde samtliga företag som hade ett kapital om 200,000 rubel. Hos *Pollock* däremot lämnas den uppgiften, att nationaliseringen sträckte sig dels till alla företag med ett grundkapital om 1 miljon rubel, dels till samtliga företag utan hänsyn till kapitalets storlek inom bergsbruket, järnvägsdriften, gummi-, trä- och cellulosaindustrierna. *Prokopo-*

witch uppger slutligen att nationaliseringen skulle omfatta företag med ett kapital mellan 1 och 3 miljoner rubel.

Förhållandet mellan de nationaliserade företagen och deras ägare ordnades provisoriskt på det egendomliga sättet, att företagen skulle förbli hos de förutvarande ägarna "under avgiftsfri arrende- och nyttjanderätt."

Sedan emellertid nu en gång detta steg hade tagits, verkade sakernas egen logik därhän, att de förut som kontrollorgan skapade glavki och centri omvandlades i organ för den statliga industriledningen. De anta därmed också benämningen centraldirektioner för de nationaliserade fabrikena.

Genomförandet av dekretet från 28 juni 1919 skedde som antytts ingalunda på en gång. Tillämpningen började företrädesvis med industrier, som redan förut hade varit föremål för nationaliseringsexperiment. Mot slutet av 1919 utgjorde totala antalet av nationaliserade företag 4,000. Detta betyder, förklarade då Rykov, att nästan hela industrin är i händerna på sovjetstatens organ och att den privata industrin komplett försvunnit. Enligt den gamla statistiken utgjorde totalantalet fabriker och verkstäder cirka 10,000. Eftersom hemindustrin icke var föremål för nationalisering är det klart, att för att nå en sådan siffra som 4,000 nationaliseringen måste ha omfattat icke blott de stora industrierna men också ett stort antal medelstora företag. Den andra kongressen av de ekonomiska råden konstaterade redan i maj 1919, att nationaliseringen i huvudsak vore ett fullbordat faktum. Emellertid ansåg kongressen icke socialiseringsverket därmed fullbordat. Den uppdrog åt *Vesenha* att utarbete en "fundamental lag rörande socialiseringen av alla produktionsmedel och alla produkter som ingå i den allmänna konsumtionen". *Zagorsky*, från vilken detta hämtas (I, s. 44), uttalar, att någon dylik lag sedermera aldrig kom att utarbetas. Enligt en annan källa (*Prokopowitch*, s. 13) anges antalet nationaliserade företag vid slutet av 1919 till 3,324 och vid början av samma år till 830.

En tablå över socialiseringens läge 1 febr. 1920 meddelas av *Pollack* (s. 66). Den redovisar såväl socialiserade som icke

socialiserade företag (torde avses inom den egentliga s. k. censusindustrin) ävensom antalet centralorgan.

Industrigrenar	Antal glavki och centri	Antal sociali- serade företag	Antal ej sociali- serade företag
1. Sten- och jordindustri ..	6	437	561
2. Bergverk	5	81	6
3. Metallindustri	8	553	601
4. Träindustri	1	158	84
5. Kemisk industri	7	195	57
6. Näringsmedelsindustri ..	10	1,799	838
7. Bearbetning av animaliska produkter	5	195	2,226
8. Pappersindustri	2	146	—
9. Textilindustri	2	615	232
10. Kolgruvor	4	32	—
11. Övriga	1	62	4

Bland helt eller nästan helt socialiserade grenar märkas malm- och kolgruvor samt pappersindustrin.

Man fortskred på den proklamatoriska socialiseringens väg genom beslut rörande hemindustri och hantverk i mars och september 1920. Dessa företag blevo ej nationaliserade men de förpliktades att utföra alla av huvudförvaltningen Glavkustprom tilldelade beställningar och att leverera till denna alla sina färdigfabrikat, med vissa undantag för hantverkare utan lejd arbetskraft och avseende lokal marknad. Även ifråga om råvaror och produktionsmedel i övrigt voro de bundna vid leverans från Glavkustprom.

Nationaliseringsprocessen gick ytterligare ett viktigt steg vidare genom beslut i november 1920, att som nationaliserade skulle förklaras alla till privatpersoner hörande industriföretag, i vilka voro engagerade antingen mer än 5 arbetare jämte maskinell kraft eller mer än 10 arbetare utan maskinell kraft. Därmed var även småindustrin nationaliserad. Av de 37,000 företag som nominellt tillhörde staten vid slutet av 1920 hade ej mindre än 18,000 icke någon maskinell kraft och över 5,000 voro företag med blott en anställd (*Dobb*, s. 138).

Under omedelbar statlig ledning befann sig i november 1920 mindre än femtedelen. Man förstår gott dekretet av 29 nov. 1920, som bestämmer att ägare och direktörer äro vid straff förbjudna att lämna sina företag, att hela den tekniska personalen såsom nu stående i statstjänst likaså är skyldig att stanna på sina platser och i annat fall straffas som desertörer.

Ett par exempel på huru man i sovjetmaktens främsta ledning uppfattade nationaliseringsakten må här anföras.

I oktober 1918 förklarade *Krassin* i sin rapport till sovjetkongressen, att man hade att passera ett övergångsstadium som man kunde kalla statskapitalism. Nationaliseringen innebar visserligen, att man hade förstört den privata egendomen, men den innebär ännu icke realisationen av någon plan. För att genomföra den socialistiska regimen erfordrades det alltjämt ett långt arbete.

Här dyker sålunda ånyo upp uppfattningen om statskapitalismen såsom ett nödvändigt övergångsskede.

Hur *Lenin* såg på nationaliseringsprocessen framgår av hans tal på kommunistiska partiets VIII kongress i mars 1919, där han under diskussionen om det nya partiprogrammet yttrade:

”Hundratals av dekret, tusentals resolutioner från folkkommisariernas råd och praktiska åtgärder av sovjetmyndigheterna ha bidragit till vår politiska erfarenhet på detta område. Partiets centralkommitté har endast haft att summera resultaten. Den kunde knappast ta ledningen i ordets reella mening i en fråga som denna. Det är nog att erinra om hur hjälplösa, spontana och tillfälliga våra första steg voro, våra dekret och resolutioner angående arbetarkontroll. Det syntes oss vara det enklaste ting i världen, men i själva verket övertygade vi oss blott därigenom om nödvändigheten av organisation; däremot löste vi icke problemet *hur* man skulle organisera . . . Ännu ha vi icke hittat vägen ut ur dessa svårigheter. Först närmade vi oss dem på ett rent abstrakt sätt såsom revolutionärer, vilka predika men icke känna till vad som är att göra. Många ha naturligtvis anklagat oss, och socialisterna anklaga oss alltjämt

för att ha gett oss på en sak som vi inte visste hur vi skulle fullborda . . . Efter min mening är det vår förtjänst, att vi trots de nästan otroliga svårigheterna försökte att lösa det problem som till då var främmande för oss, att vi förmådde den proletäriska massan att arbeta självständigt — och att vi slutligen kommo till nationaliseringen av industrin. Jag kommer ihåg, huru vi i Smolny utfärdade 10 à 12 dekret åt gången. Det var ett prov på vår beslutsamhet och vår önskan att väcka upp proletariatets aktivitetsanda. Nu ha vi erfarenhten. Med utgångspunkt från arbetarkontrollen ha vi kommit till arbetarnas ledning av industrin" (*Prokopovitch*, s. 14).

Här framställes som synes vägen från arbetarkontroll till nationalisering något mera rätlinjig än den i verkligheten varit.

Fakta pläga alltid framkalla motiveringar. Efter det nationaliseringen väl var beslutad, finner man bolsjevikerens teoretici i färd med att efteråt giva skäl därför. Det visar sig då, att de ekonomiska grunderna för nationaliseringen som anfördes av sovjetteoretikerna föga skilja sig från den sedvanliga socialistiska argumenteringen. Såsom ett auktoritativt omdöme torde man väl få anse uttalandena av *Krisjanovsky*, president för statens plankommission, vilken i en överblick över Sovjets ekonomiska problem från 1921 ger följande motivering.

Nationaliseringen av jord och industri skapar en bred grundval för de nya formerna av statens ekonomiska organisation av produktionen, med ett minimum av reservlager och möjliggörande en väldig ekonomi i fråga om statsutgifterna. Nationaliseringens fördelar äro följande:

- 1) Nationaliseringen gör det möjligt att kombinera industrisammanslutningarna och fördela dem över landet med hänsyn till den vetenskapliga teknikens anspråk.
- 2) Den reducerar de allmänna omkostnaderna jämfört med konkurrenssystemet med det senares oundvikliga variation av typer och dess fluktuationer i efterfrågan.
- 3) Den möjliggör standardisering.
- 4) Den tillåter utbildning av mekaniska arbetsprocesser i den industriella produktionen, därför att den ersätter det van-

liga kriteriet, som begagnas i privata industriföretag för att bestämma den komparativa kommersiella fördelen av olika maskiner, med en kalkyl grundad på utgiften i direkt arbete.

5) Under en nationaliseringsregi äro alla kommersiella kalkyler baserade icke på den tillfälliga profiten av vissa givna transaktioner utan på de kommersiella resultat som uppnås under loppet av en mer eller mindre avsevärd tidsperiod (*Prokopowitch*, s. 15—17).

Då det sedermera visade sig, att fördelarna icke motsvarade de teoretiska anspråken, gjorde sovjetmaktens försvarare gällande, att fördelarna icke hade kunnat framträda på grund av åtskilliga ogynnsamma omständigheter, bland vilka man från början kunde åberopa: 1) inbördeskriget, 2) det faktum att det centrala Ryssland var skilt från produktionsområdena för bränsle och andra råmaterial, 3) den av den internationella imperialismen organiserade blockaden.

Som vi skola se räcka emellertid dessa omständigheter ingalunda till, hur betydelsefulla de än i och för sig få erkännas ha varit, för att tillfyllest förklara den stora nedgången uti industriproduktionen, som åtföljer den krigskommunistiska industripolitiken.

Vi följa ytterligare sovjetekonomernas föreställningar. Denna organisation i nationell skala av industrin uppfattades som en förutsättning för att kunna utarbeta bestämda och väl sammanhängande program för produktionens olika branscher. De sålunda planenligt framställda produkterna, som skulle svara mot befolkningens behov, komme att stå till statens direkta disposition. Under sådana förhållanden måste den privata handeln bli onödig. Butikerna bleve ersatta av ett "veritabelt nät av repartitionsorgan, som stödjande sig på de obligatoriska kooperativa sammanslutningarna ha till syfte att förse befolkningen med manufakturprodukter". Hade staten sålunda lagt sin hand på hela produktionen, så kunde regeringen försörja sina företag med råmaterial utan att behöva penningutbytet såsom mellanled. På industrins nationalisering borde följa agrikulturens: "den industriella spannmålsproduktionen på sovjetegendom-

marna". Icke blott produktionsmedlen passera sålunda gradvis över i statens hand utan också nödvändighetsvarorna, som tillförsäkra de industriella agglomerationerna tillgodoseendet av deras konsumtionsbehov. Penningen förlorar sitt *raison d'être* i en sådan nationalekonomi. Den nya organisationen är i färd med att uppnå den period, då man kan gripa sig an med den praktiska lösningen av frågan om naturalöner, d. v. s. att arbetarna i stället för att erhålla pengar direkt skola få alla de nyttigheter som de ha behov av.

Sålunda tecknar *Zagorsky* (I, s. 54) den ekonomiska föreställningsvärld som avsätter sina frukter under krigskommunismens period. Han anmärker emellertid, att någon enhällighet ingalunda förelåg i dessa stycken bland de ledande sovjetmännen. Den motsättning vi redan tidigare berört förefanns alltid mellan dem, som menade omständigheterna vara gynnsamma för ett praktiskt realiserande av ett maximiprogram och en fullständig socialistisk regis genomförande, och de andra som alltjämt urgerade att det ekonomiska problemets lösning närmast blott kunde konkret utformas i statskapitalism.

Den utvidgade nationaliseringstanke, som nyss antytts, kom i vart fall i tillämpning på *handels* område. I detta sammanhang få vi också göra en första bekantskap med krigskommunismens säregna uppfattning angående penninghushållningen i allmänhet.

Vid olika tidpunkter under sovjethushållningens utveckling dyker den idén upp — som från början behärskat den kommunistiska teorin — att penningens roll kunde väntas upphöra, att man hade att åstadkomma en byteshushållning in natura och sålunda reorganisera samhällets hela industriella, kommersiella och finansiella ekonomi på en ny grundval. Vad det därvid gällde var att ersätta det monetära systemet med ett system av arbetsvärden och sålunda ersätta guldvalutan med en arbetsvaluta.

Under den första perioden av bolsjevikherraväldet gjordes ingen allvarlig ansats i denna riktning. Trots alla uttalanden om nödvändigheten att övergå till naturalbyte betalades t. ex.

lönerna i pengar. Det är först under det andra skedet, sålunda under den egentliga krigskommunismen, som försök göres att anpassa verkligheten efter teorin. Det föregicks av en nyorganisation av utbytesorganen utan att till en början ändra själva den ekonomiska naturen av bytet. Denna omvälvning skola vi först ta kännedom om, medan analyserna av den kommunistiska teorin om naturahushållningen lämpligen sparas till en senare avdelning.

Genom ett dekret daterat 1 nov. 1918 förklarades hela den inre handeln inom Sovjetrepublikens gränser nationaliserad. Den koncentrerades i händerna på ett nytt kommissariat (Komprod) och i en centraladministration för produkternas fördelning (Glavprodukt). De principer som här genomfördes kunna knappast sägas innehålla så mycket principiellt nytt. De representera i grunden ingenting annat än ett system av statsmonopol, väl känt även från bourgeoisins kapitalistiska regim. (*Zagorsky I*, s. 116, 7.) Skillnaden mellan denna regim och sovjetregimen består blott däri, att den senare generaliserar systemet till ytterlighet och utvidgar monopolrätten till så gott som alla konsumtionsföremål.

Själva mekanismen för utbytet kan anges sålunda: Försörjningskommissariatet (Komprod) skall arbeta efter en bestämd plan för anskaffning och fördelning av nyttigheter. Denna plan bestämmes av följande data.

1) Den kvantitet produkter som är möjlig att exportera, de kvantiteter som äro nödvändiga för industrin, de kvantiteter som böra fördelas bland den konsumerande befolkningen.

2) Av myndigheterna fixerade priser både för fabrikerna och för handels företag ifråga om försäljning en gros och i detalj.

3) Normer för fördelningen bland befolkningen.

Denna plan skulle år för år utarbetas av en specialkommission lydande under Vesenska.

En dominerande ställning i detta distributionssystem var tilltänkt åt de *kooperativa organisationerna*. Vi ha att i detta sammanhang ägna vår uppmärksamhet åt kooperationens omvandling till organ för statlig planhushållning, vilken omvandling genomfördes under det krigskommunistiska skedet.

De kooperativa organisationerna hade från början varit undantagna statskontrollen. De fungerade som oavhängiga organ för anskaffning och fördelning av konsumtionsartiklar. Än mer, sovjetmakten som betraktade dem såsom de fattiga klassernas organisationer hade i början placerat dem i en särskilt gynnad ställning och medgett talrika fördelar åt dem i jämförelse med andra organ. En reell begränsning i deras fria ställning medföljde monopoliseringen i händerna på Narkomprod (folkförsörjningskommisariatet) av allt fler varor. Med dessa monopolvaror kunde kooperativerna handla blott efter licens från Narkomprod och blevo därigenom statsorganets agenter. Ifråga om ickemonopoliserade varor hade de frihet att utnyttja sina egna fonder, träda i affärsförbindelser med bönderna å ena sidan och glavki eller centri å den andra. Men då detta varuområde undan för undan begränsades förvandlades de alltmör, ännu medan de hade en formellt fri ställning, till kommissionärer åt staten.

Det stannade emellertid ej därvid. Även den formella friheten gick förlorad. I slutet av 1918 gjorde kommunisterna ett allvarligt försök att skaffa sig ledningen över Centrosoyus (den kooperativa centralorganisationen) med utnyttjande av industrikooperativernas sammanslutning, i vars ledning de lyckats få majoritet. Detta försök misslyckades. Sedermera kom idén att upprätta s. k. konsumentkommuner i svang. Denna idé innebar en tvångsgruppering av befolkningen i kooperativer underkastade sovjetmakten, tvingade att utföra dess planer, med uppgift att utföra produkternas fördelning till konsumenterna.

Härmed uppkom mellan de kooperativa organisationerna och sovjetmakten en häftig strid, som slutade med sovjetmaktens fullständiga seger. Först började man att vid sidan av de all-

männa kooperativerna eller de speciella arbetarkonsumtionsföreningarna upprätta s. k. kommunistiska kooperativer. Sedermera insatte man i de gamla kooperativa organisationerna representanter för sovjetmakten eller för kommunistiska kooperativer såsom kontrollanter. Regeringen påtvingade Centrosoyus råd så många regeringsrepresentanter att en kommunistisk majoritet kom till stånd, den gjorde medlemskap i kooperativerna obligatoriskt för alla arbetare, utan avgift, samt konstituerade föreningarna som ensamdistributörer åt staten med uppgift att genomföra Narkomprods distributionsplaner. Slutstenen lades, då man helt enkelt ställde alla kooperativerna under de centrala direktionerna och administrationerna, som voro sammansatta uteslutande av kommunister. På så vis underkastades den gamla kooperativa rörelsen helt och hållet sovjetmakten. Den omvandlades i en statsadministration — liksom fackföreningsrörelsen — och blev en integrerande del i det allmänna systemet för anskaffning och fördelning av produkter.

Den centralistiska nationaliseringsaktionen såg sitt ideal i att göra hela samhället till en produktions- och konsumtionsenhet. Det låg därför i dess allmänna tendens, liksom det betingades av tidsomständigheterna, att icke låta den centrala regleringen stanna inom produktionens och distributionens område utan jämväl låta den omspanna *konsumtionen*. Formen för statsmaktens ingrepp på detta område blir ett fullföljande och skärpande av ransoneringens system. Dess behandling skall upptagas något senare, då det helst bör ses i sitt samband med hela folkförsörjningsproblemet, som i sin tur ej kan analyseras utan kännedom om agrarpolitikens huvuddrag.

Som en avgörande vändpunkt i sovjetmaktens agrarpolitik kan man betrakta beslutet 11 juni 1918 om bildandet av de byfattiga¹ kommittéer. Bakom beslutet låg flera syften.

*Krigskom-
munistens
agrarpoli-
tik.*

¹ Fattigbönder och lantarbetare sammanfattade under benämningen byfattiga.

Ett härflöt ur livsmedelsnöden i städerna. Under växande svårigheter hade man sökt tillföra stadsbefolkningen överskottet från böndernas spannmålsproduktion. Resultatet blev emellertid allt sämre och sämre. Delningen av jorden i smålotter medförde en automatisk förminskning av överskottsproduktionen. De mera välbärgade bönderna med större jordlotter förlorade dessutom alltmer intresset för att avyttra sina överskott till de av sovjetmyndigheterna fastställda fixa priserna. För att kunna stävja dessa missförhållanden behövde sovjetmakten fasta stödjepunkter inom byarna. Det var som sådana man tänkte sig att de byfattigas kommittéer skulle fungera. De skulle alltså assistera de lokala myndigheterna ifråga om rekvisitioner av spannmålsöverskott från de mera välbärgades sida.

Men därjämte hade åtgärden en annan, direkt social innebörd. Man ville därmed införa klasskriget även i byarna och spränga den tidigare sammanhållningen mellan större och mindre jordbrukare, därmed samtidigt skapande ett politiskt underlag för sovjetmakten och beredande väg för en ekonomisk utjämningsprocess även på landsbygden och för en socialisering av själva jordbruksnäringen.

Vad denna nya agrarpolitik gick ut på framlägges mycket öppet av Larin i följande uttalande: "Våren 1918, då proletarietets politiska makt var slutligt grundad och befästad i städerna, skapades överallt de byfattigas kommittéer, sammansatta uteslutande av bönder med föga eller ingen besädd areal. Under loppet av några få månader genomförde dessa kommittéer en ny jordfördelning, rekvirerade hästar från dem som hade mer än det nödvändiga minimum och tilldelade de nya farmarna dem samt hjälpte fabriksarbetarna att få fram livsmedelsöverskott från de välbärgade bönderna. De konstitutionella sovjetorganen — både bysovjets och kommunala sovjets — sattes ur funktion för hela perioden (över 6 månader), då dessa byfattigkommittéer voro i verksamhet. Dessa kontrollerade praktiskt taget agraromvälvningen i byarna. Denna verksamhet ledde till ett antal väpnade resningar av bönderna i olika delar av Ryssland — samma bönder som hälsat den pro-

letäriska revolutionen välkommen, då den förstörde godsägarnas politiska och ekonomiska ok, men nu reste sig mot densamma, då den under sin fortgång åvägabragte ekonomisk jämlikhet bland bönderna själva. Emellertid undertrycktes alla dessa resningar." (*Prokopowitch*, s. 70—71.)

Denna organisation av nya bondebruk framkallade en epidemi av jorddelningar som började 1918, fortgick under 1919 och 1920 och på många ställen ännu längre. I flertalet fall skedde distributionen efter konsumentnorm och icke efter jordbruksarbetsnorm. Konstant omfördelning av jord skapade en allmän osäkerhet beträffande de agrariska förhållandena och föranledde dålig odling samt minskning av den besädda arealen.

Sovjetmyndigheterna måste därför inom tämligen kort tid uppta kamp mot den aldrig upphörande jordfördelningen, vilken underminerade produktiviteten på landsbygden. På kommunistiska partiets VIII kongress fastställde *Lenin* utan förbehåll misslyckandet av agrarpolitiken. Man avstår från att stödja sig ensamt på fattigbönderna. Från denna tidpunkt förklaras medelbonden vara den centrala figuren. Med de tre grupperna *kulaker* (välbärgade bönder), *serednjaker* (medelbönder) och *bednjaker* (fattigbönder) röra sig under den följande tiden ända fram till nu diskussionerna inom sovjetlägret rörande den rätta agrarpolitiken.

I lagstiftningsform kom reaktionen mot bednjakpolitiken till uttryck genom ett dekret av 1 juli 1919, vilket förbjöd jorddelning utan tillstånd av den lokala agrikultursektionen. I april 1920 utfärdades ytterligare ett dekret, som tillät allmän delning först efter förloppet av 3 utsädesperioder i ett byalag, vilket var likbetydande med 9 års förbud, eftersom treskiftesbruket var övervägande. I maj 1920 undantogs från delningen intensivt brukade jordbruk med flerskiftesbruk, odling av tekniska växter, jordbruk som undergått väsentliga jordförbättringar m. m. Dessa dekret konfirmerades av den högsta myndigheten, den allryska centrala exekutivkommittén, i mars 1921.

Hur man på intresserat håll bedömde dessa restriktioner i jorddelningspolitiken framgår av följande kommentar, varmed

sovjetorganet Deverenskaja Kommuna (Bykommunen) utlade det förstnämnda dekretet: "Det skapar en större stabilitet för böndernas jordbruk. Ty det är nödvändigt, att odlaren känner sig säker på, att hans lott blir honom tillförsäkrad, att man inte kan ta den ifrån honom helt enkelt för att majoriteten i stället för att tillämpa bättre brukningsmetoder beslutat skrida till en ny utjämning av lotterna. Eftersom lantbrukarna äro vana att arbeta individuellt och ej bekymra sig om annat än sin egen jord och då böndernas tröghet och slentrian är att förklara mindre genom deras okunnighet än genom deras psykologi är det nödvändigt att påverka dem icke genom att ta från dem deras egendom(!) utan genom åtgärder som äro instruktiva exempel" (*Zagorsky I*, s. 339).

Vad var nu resultatet av de omvälvningar som skett på landsbygden? De stora jordbruken hade totalt försvunnit och bönderna hade erhållit en avsevärd areal i tillskott. Enligt uppgifter från 1919 utgjorde bondejorden 96 proc. av den brukade arealen. Emellertid skall man icke föreställa sig, att detta innebar någon betydande ökning av jordlotternas genomsnittliga storlek. Jordfördelningarna på landsbygden åtföljdes nämligen av en stark ökning av bondebefolkningens antal. Successivt tillväxte antalet bondehushåll från 16 miljoner före revolutionen till 26 miljoner 1928. Lantarbetarna blevo småbönder. Likaså i stor utsträckning industriarbetare och hantverkare på landsbygden. Likaså massor av industriarbetare från städerna som utvandrat till landsbygden under födoämnes- och bränslekrisen i städerna.

Enligt folkräkningen för dessa år utgjorde den totala utvandringen av stadsbefolkning till landsbygden nära 8 miljoner. Alla dessa som nu strömmade ut över landsbygden gjorde anspråk på sin jordandel och erhöilo den också i många fall. Den väldiga ökningen av den befolkning, som sålunda skulle dela den disponibla jordarealen, medförde att resultatet av de stora godsens skiftande icke blev av så väsentlig betydelse. En specialundersökning som gjordes av den centrala lantbruksmyndig-

heten utvisade, att tillväxten av areal pr huvud i många fall inskränkte sig till tiondelar eller hundradelar av en desjatin. I 29 provinser inom Europeiska Ryssland, där före revolutionen fanns 1,87 desjatiner pr konsument, var siffran efter densamma 2,26 desjatiner, en ökning alltså med 21 proc. (*Prokopowitch*, s. 73.) Det medges också från kommunistiskt håll, att huvudbetydelsen av den agrariska revolutionen icke låg så mycket i tillskottet av jord pr jordbruk utan däri, att de sista resterna av slaveriet, böndernas beroende av godsägarna, försvunnit.

Den kommunistiska jordpolitiken skulle ju vara en slags *socialiseringspolitik*. Formellt hade man socialiserat jorden genom det nationaliseringsdekret vi förut kända. I verkligheten var denna nationalisering en fiktion (i vad angår bondejorden; helt annorlunda har dess betydelse varit i fråga om gruvor, oljekällor och andra icke agrara naturresurser), och detta voro Sovjets ledande män fullt medvetna om. Deras tankegång gick emellertid därpå ut, att sedan väl den stora jordegendomen blivit sönderslagen och jorden fördelats till bönderna, det skulle bli för sovjetpolitiken möjligt att omvandla bondejordbruket i en socialistisk hushållning.

Ett belysande belägg ger följande uttalande av *Radek*: "De ryska bönderna ha gjort till sin egendom(!) den *feodala jord* de hittills bearbetat. Detta är ett faktum, som man kan beslöja genom olika juristiska fiktioner men som dock förblir bestående och blott kan upphävas genom en långsam process. Det kommunistiska partiets ekonomiska program visar vägen till jordbrukets socialisering . . . jordbrukskommuner . . . frivillig sammanslutning av bönderna, lantbruksbildning för att höja tekniken . . . någon annan väg till jordbrukets socialisering ges det ej." (*Pollock*, s. 49.)

Vad man därvid ursprungligen tänkte sig framgår av följande tillämpningsbestämmelser, anknutna till stadgandena i den socialistiska jordregleringsförordningen (se föregående avdelning).

"För att garantera avskaffandet av varje exploatering människorna emellan, för att organisera lantbruket på socialistisk grundval med användning av vetenskapens och teknikens samtliga vinningar, för att uppfostra de arbetande massorna i socialismens anda, för att förena proletariatet med de fattigaste bönderna i kamp mot kapitalismen är det nödvändigt att upphöra med de individuella formerna av jordbruk och bringa i användning kollektivistiska. Stora statsföretag, kommuner, kooperativ jordbearbetning o. s. v. äro att betrakta som de bästa medlen för detta syfte, av vilken grund de nuvarande individuella formerna äro att anse såsom något övergående och avdöende" (*Pollock*, s. 48).

Då kommunisterna gingo att realisera kommunistiska brukningssätt och kommunistiska tänkesätt inom jordbrukarbefolkningen, voro de medvetna om att böndernas psykologi var starkt ovilligt inställd mot kommunistiska idéer. Följande uttalande av *Mestcheriakov*, vilken enligt *Prokopowitch* först ställde frågan om att göra de ryska byarna kommunistiska, må återgivas såsom exempel på den dåvarande föreställningsvärlden.

"Bolsjevikrevolten i oktober 1917 kastade bourgeoisins makt över ända. Det förnämsta hindret att genomföra jämlikhetens idéer hade försvunnit. Men var det verkligen möjligt att i oktober 1917 proklamera det omedelbara genomförandet av socialismen — kollektivt arbete på kollektiv jord — som en omedelbar dagsuppgift? Envar måste förstå, att det inte var möjligt. Än mer, det vore omöjligt även nu (augusti 1918). Massan av bönder har ingen idé om vad socialism betyder och önskar bara en fri tilläggsbit av jord på jämlikhetens grund. Vi hade att acceptera detta program sådant det var. Den nya ordningen är mycket bättre än den gamla regimen, men det är icke ett korn av socialism i densamma. Bönderna äro knappast av någon betydelse som självständig kraft i kampen för socialismen, för att organisera arbetet kollektivt på kollektiv jord . . . Det är det mest påtagliga, ofrånkomliga faktum . . . Vi ha sett det klart på den nyss hållna kongressen. Vilka pro-

testerade mot den socialistiska livsmedelspolitiken? — Böndernas delegerade. Vilka brännmärkte organisationen av byfattigkommittéerna, organisationen av de proletariska och halvproletariska elementen i byarna? . . . — Böndernas delegerade och de medelstora välbärgade böndernas parti, de socialrevolutionäras vänstra flygel . . . Denna klass har fått nära nog allting (allting utom socialistiskt medvetande!). Varför skulle den då ändra sina vanor och söka sig fram till ett nytt liv? Varför skulle den sträva att organisera jordbruket på en helt och hållet ny basis av fullständig jämlikhet med total frånvaro av privategendom (även ifråga om dagliga konsumtionsartiklar), i kommuner vilkas mening den icke begriper? Denna klass ser alltså upp till sina omedelbara grannar på den sociala skalan, till bybourgeoisin. Därför betraktar den med misstänksamhet våra försök att organisera de fattiga bönderna . . . Av samma skäl är den fientlig mot våra ansträngningar att få spannmål och mot arbetarnas livsmedelsdetachement . . . Hela bybefolkningen, med undantag av kulakerna, var endast i första begynnelsen ense med arbetarklassen. Redan nu märka vi tecken till en klyvning: medelbönderna som ha det bra och äro beroende, fast "arbetande", börja att med misstro se på de infödda elementen som resa sina huvud. Redan finns det differenser med hänsyn till livsmedelspolitiken . . . Var ligger orsaken till denna klyvning? Jo, just i denna klassolikhet inom byalaget som vi talat om tidigare. Så länge det gällde böndernas gemensamma intresse, nämligen likvideringen av jordägarnas herravälde, fanns det enighet i aktionen. Nu då vi ha kommit närmare realiserandet av kommunismen, beröras de patrimonala instinkterna hos den arbetande, välbärgade och oberoende jordbrukaren. Arbetarna ha startat sin kampanj mot bykulakerna, rekvirerande spannmålsöverskottet för städerna i hungersnöd. Som konsekvens härav se vi, att mellanskiktet av bondeklassen visar tecken till oro. Med andra ord, så fort arbetarna bringa dem i beröring med det väsentliga i socialismen, lämnar en viss del av bondemassan definitivt

sin tidigare allierade; småborgerliga fördomar komma i stor utsträckning till synes" (*Prokopowitch*, s. 81—83).

Den idealform av jordbruk som framskyntar i detta uttalande är "kommunen", varmed menas en fullständigt kollektiviserad produktions- och konsumtionsenhet. Mindre långt gående förstadier i utvecklingen mot denna kommunorganisation äro "arteler" och kooperativa bondesammanslutningar av olika art.

Trots att man hade en viss, från den gamla ryska miren nedärvd mentalitet att bygga på, hade uppenbarligen först den Stolypinska jordreformen och sedermera även den första agrarrevolutionen inplantat starka individualistiska tänkesätt inom de större och medelstora böndernas led. Motviljan befanns vara utpräglad hos dessa mot det bolsjevikiska kommunidealet. Även *Ossinsky* — ett namn som vi återfinna något senare i framställningen av den bolsjevikiska agrarpolitiken, en tid f. ö. jordbrukskommisarie — har om läget uttalat, att byarna som sådana voro absolut indifferentia ifråga om socialismen och bestämt förkastade "kommunen". De fattiga skikten, som från början utgjorde huvudstödet för agrarrevolutionen, närmade sig gradvis sina grannars nivå, och byalagen blevo mycket snart typiskt borgerliga till sin karaktär.

Kanske det allra bästa omdömet om böndernas psykologi innehålles i några berömda anmärkningar som *Lenin* gjorde på den VIII sovjetkongressen i december 1920. (Strax före vändningen till NEP.) Han talade symboliskt om kampen mot Sukharevka, namnet på den marknad i Moskva, där den illegitima handeln var koncentrerad.

"Vi ha kämpat mot Sukharevka. För några få dagar sedan, strax innan vår kongress öppnades, stängdes denna föga trevliga institution av Moskvas sovjet. Sukharevka existerar icke längre. Men jag är rädd, inte för den Sukharevka på Sukharevkiplatsen, som det var så lätt att stänga. Jag är rädd för den Sukharevka, som lever i varje liten jordbrukares själ. Det är denna Sukharevka, som är huvudstödet för kapitalismen, och det är den som måste stängas. Så länge den existerar, äro vi

icke garanterade mot kapitalisternas återvändande. De kunna t. o. m. bli starkare än vi äro. Detta måste vi ha fullt klart för oss. Detta bekymmer måste bli vår förnämsta stimulans i arbetet och på samma gång villkoren och måttstocken för vår reella framgång. Så länge vi leva i ett land av småbrukare kommer kapitalismen att ha en starkare ekonomisk grundval än kommunismen. Envar som haft tillfälle att nära följa livet i byarna och jämföra det med livet i städerna måste vara på det klara med att kapitalismen icke ännu är utrotad, att våra klassfiender ännu hålla ställningen. Deras huvudstöd är den lille jordbrukaren, och den enda vägen att underminera kapitalismens sista fäste är att reorganisera landets ekonomiska verksamhet, jordbruket inberäknat, på en ny teknisk basis, grundvalen för den moderna storindustrin, elektriciteten . . . Kommunismen betyder sovjetmakt plus elektrifiering av hela landet. I annat fall kommer Ryssland att för alltid förbliva ett småböndernas land. Vi måste göra klart för oss, att vår position är svagare än kapitalisternas och att intill dess hela landet blivit elektrifierat och industri, agrikultur och transport lagda på den moderna storindustrins tekniska grundval, skola vi aldrig nå den slutliga segern."

Här blixtrar fram ett väsentligt stycke av Sovjetrysslands framtid, ty den tanke som här framfördes av Lenin i hans berömda elektricitetsprogram är i grunden densamma som Stalins hårda politik nu håller på att genomföra.

Det synes ostridigt under hela den krigskommunistiska perioden, att sovjetpolitiken behärskades av idén att genomföra någon slags kommunistisk omvälvning av jordbruket. På en allrysk konferens av jordbrukssektioner, byfattigkommittéer och kommuner, som ägde rum i mitten på december 1918, uttalades att konferensen hade att utstaka de nödvändiga åtgärderna för en reorganisation av jordbruket på de kommunistiska principernas grund. Det starkaste stödet väntade man sig att få från fattigböndernas kommittéer. På samma kongress uttalades, att byalagens fattiga skikt efter att ha befriat Ryssland

från jordägarna nu börjat bygga upp en socialistisk regim, ett svårt företag eftersom socialismens sak i byarna uteslutande vilade på dess framgång. Den dåvarande jordbrukskommissarien *Sereda* förklarade, att dagens uppgift för sovjetmakten var den kommunistiska jordorganisationen. Det gällde emellertid icke att hävda principen om övergång till kommunism genom våld. "Ingen målmedveten kommunist har en tanke på att expropriera eller konfiskera småbrukarnas jord. Vårt syfte är att visa bönderna kommunismens mening genom att sprida kännedom om socialismen och höja deras intelligensstandard. Vi önska icke bruka våld, vi föreslå blott åtgärder som ha att demonstrera den socialistiska organisationens positiva sida... Våra förväntningar äro byggda på förhoppningen, att organisationen av jordbrukssektioner, kommuner och fattigkommittéer, ense om ett gemensamt program, skola tjäna som en solid grundval för en snabb reorganisation av agrikulturen på de kommunistiska principernas grund."

Vad var det då bolsjevikerna funnit på för att för bönderna demonstrera socialismens positiva sida? Vid sidan av bondekooperationen dels kollektivisering av jordbruksdriften (i *kolchoser*), dels upprättandet av sovjetjordbruk i statens ägo (*sovchoser*).

Den politik som just nu tar sig grandiosa uttryck i kolchos- och sovchosrörelsen är i själva verket att datera ända från revolutionens första början. I dekretet rörande jordens socialisering av 19 febr. 1918 lyder artikel 35 sålunda: "Den ryska socialistiska federativa sovjetrepubliken, som fullföljer syftet att snabbt genomföra socialismen, ger sitt fulla understöd åt det kollektiva jordbruket och ger företräde åt arbetande kommunistiska, korporativa eller kooperativa jordbruk jämfört med dem som drivas individuellt. Såvitt angår jordens distribution tillkommer därför prioritetsrätten enligt artikel 20 i första hand jordbrukskommuner, sedan korporationer och associationer och i sista hand privata personer och familjer."

Den första konferensen av jordbrukssektioner, byfattigkommittéer och kommuner publicerade i februari 1919 ett uttalande

angående åtgärder för övergång till socialistiska former för jordbruk. Det konstaterar nödvändigheten att övergå från den individuella formen av jordens odling till den kollektiva. Den individuella formen är att betrakta som övergående. Som agrarregimens basis borde läggas tendensen att sammanföra produktionsenheter, som möjliggöra ett maximum av ekonomiska nyttigheter med ett minimum av utgift i arbete.

De praktiska åtgärder som vidtogos i denna riktning äro av två slag. Dels ansträngde man sig att skapa jordbrukskommuner och sovjetfarmer, dels sökte man gradvis omvandla böndernas brukningssätt efter kommunistiska idéer, däri inräknat nationaliseringen av jordbrukarnas inkomster, ävensom olika projekt att reglera deras brukningssätt, till slut kulminerande i ett pappersbeslut om hela den individuella bondehushållningens läggande under statlig ledning. Ansträngningarna i sistnämnda riktning synas emellertid, även om de av sovjetteorin motiverades in i den kommunistiska socialiseringspolitiken, hava varit i verkligheten långt mer förestavade av folkförsörjningsnöden, sålunda krigskommunistiska "i egentlig mening". Vi upptaga dem därför till behandling först under folkförsörjningsproblemet, från vilket de i varje fall icke kunna utskiljas. Här fullföljes framställningen ifråga om försöken att direkt skapa nya socialiserade driftsformer.

De första *kommunerna* organiserades av soldater, som kommo tillbaka från kriget och funno sina jordbruk i ett tillstånd av förfall. Man sände delegater till Moskva för att av jordbrukskommisariatet begära bistånd för deras upprättande genom kollektivt arbete. Resultatet var, att det första lånet till en jordbrukskommun utlämnades 27 april 1918. 30 maj organiserades en specialsektion som hade att syssla med sådana kommuner, och 27 juni 1918 informerades av jordbrukskommisariaten de provinsiella sovjets, att de hade att i varje hänseende understödja organisationen av jordbrukskommuner, då man i dem hade att se grundvalen för jordbrukets socialistiska

reorganisation. Den 2 juni beslöt folkkommissariernas råd att bevilja jordbrukskommissariatet 10 miljoner rubel för utarbetandet av en omfattande plan att organisera jordbrukskommuner och att av denna summa betala ut lån och subsidier . . . i syfte att omvandla jordbruket på socialismens grundval. I november 1918 anslogs en miljardfond för jordbrukets utveckling och reorganisation och därvid bestämdes, att lån skulle utlämnas endast till jordbrukskommuner och arbetsassociationer, till byalag som sådana och separata grupper, på villkor att de tillämpade kollektivt jordbruk i st. f. individuellt.

Vid sidan härav är att anteckna en rörelse, livligt understödd av sovjetmyndigheterna, att sammansluta bönderna mer eller mindre i *associationer*. Emellanåt synes det omöjligt att dra en exakt gräns emellan de egentliga kommunerna (med full produktions- och konsumtionsgemenskap) och de associationer (artereler) som förekommo i olika nyanseringar.

De stora fördelar som sovjetmyndigheterna gävo åt de mest utpräglad kollektiviserade formerna synas på sina håll ha föranlett bondebefolkningen att med smidig anpassning ge sin jordbruksdrift utåt karaktären av ett kommunföretag, fastän den individualistiska driften i det inre bevarades. Sålunda gav en undersökning av kollektiva settlements (utanför de gamla byalagen nyupprättade jordbruksföretag) följande resultat. De bönder som äro böjda att lämna bykommunerna och slå sig ned på separata farmer äro sådana som befinna sig i en starkare ekonomisk position och sakna sympati för kollektiviseringens princip. De äro formellt medlemmar av en jordbrukskommun, men brukarna bedriva praktiskt taget sina lotter individuellt. En mera ytlig undersökning av ett sådant settlement röjer icke för iakttagarens öga några gränslinjer, några stängsel eller häckar. Tvärtom kan man notera gemensam inhägnad för boskapen och gemensam loge. Men undersöker man närmare, skall man märka, att i centrum av settlementet finns en stor påle, medan vid yttergränsen av hela det inhägnade området finnas små stenar. Drar man linjer från pålen i centrum till dessa

stenar, får man gränslinjerna mellan de olika hushållen. Vi skola vidare finna, att det endast är plöjningen av marken som är gemensam. Allt annat arbete göres individuellt inom de osynligt bestämda gränserna. Tröskning i den gemensamma logen sker separat för varje familj. All boskapen är delad mellan familjerna oaktat det gemensamma stallet. Utåt är det ett genuint kollektivt settlement, men i realiteten är det ingenting annat än en agglomeration av individuella settlements, som endast vänta på mera gynnsamma förhållanden, då de äro färdiga att kasta bort denna kollektivistiska förklädnad.

Efter *Prokopowitch* anföras några uppgifter angående tillväxten av kommuner och associationer inom Europeiska Ryssland.

	Kommuner	Associationer
Januari 1919	950	422
Juni 1919	2,099	1,935
April 1920	1,732	3,865
Januari 1921	1,829	9,064
September 1921	1,528	10,015

Maximum av kommuner nåddes sålunda under sommaren 1919. Däremot ha antalet associationer fortsatt att växa.

I ett land av Rysslands oerhörda omfattning representera dessa siffror ju blott obetydliga bråkdelar av jordbruksföretagen. Vi skola emellertid därtill se, att inom denna lilla grupp bondejorden deltar i ringa omfattning. Särskilt är det påtagligt, att bönderna icke varit benägna att lämna ut sina jordlotter till kommunexperiment. *Prokopowitch* har grupperat både kommuner och associationer i procenttal efter arten av de jordområden de upptaga. Därav erhålles följande tabell.

	Kommuner	Associationer
Bondejord	10 %	31 %
Privat jord	74 %	48 %
Kyrkojord	12 %	10 %
Statsjord	4 %	11 %

Från september 1921 (sålunda ett stycke in i NEPperioden) föreligga följande uppgifter, som gälla europeiska och asiatiska Ryssland.

	Kommuner	Associa- tioner	Kollektiv odling	Summa
Antal	2,242	11,440	1,439	15,151
Areal	342,300	836,932	54,094	1,233,226
Konsumenter ..	138,420	729,888	63,295	931,404

Som vi finna uppgick totalantalet av den befolkning, som berördes av kollektiviseringssträvandena i dess olika nyanseringar, till mindre än 1 miljon, detta i ett land, där bondebefolkningen uppgick till minst 120 miljoner.

Vad angår sammansättningen av de befolknings-element, som ingingo i den första periodens kolchoser, är att framhålla, att i de egentliga kollektiverna utom fattigbönderna rena arbetarelement spelade en stor roll. I några distrikt bildade arbetarna den överväldigande majoriteten av kolchosmedlemmarna. Så- lunda voro i guvernementet Moskva år 1919 72,7 proc. av med- lemsantalet arbetare. I detta hänseende skedde sedermera — som det vill förefalla i sammanhang med de förbättrade livs- medelsförhållandena i städerna — en stor förändring. Nyss- nämnda siffra av 1919 hade år 1925 sjunkit till 32 proc. I di- striktet Kiev steg å andra sidan procentsatsen av bönder i kol- choserna från 42 proc. 1920 till 96,7 proc. år 1924.

Det torde sammanhänga med arbetarelementens starka re- presentation i de första kolchoserna, att dessa i stor utsträck- ning utgjordes av den mest kollektiviserade typen, kolchoser alltså där den största delen av medlemmarnas egendom var so- cialiserad: arteler och i synnerhet jordbrukskommuner. Det uppges, att i slutet av 1919 av 1,579 kolchoser 61,8 proc. voro kommuner och 38,2 proc. arteler (*Domanevskaia*, s. 18—19).

Sovjetförfattaren *Knipowitch* har av föreliggande statistiska uppgifter dragit följande slutsatser angående kollektiviserings- strävandena:

1) Kollektiviseringsrörelsen är icke en stadigt fortgående process av ekonomisk kollektivisering. Vore det så, skulle det vara den stora massan av bönder som i första hand tillägnade sig kollektiv odling, sen skulle följa associationer och till sist kommuner. Men nu se vi att av alla dessa former av kollektivbruk är den första svagast utvecklad.

2) Det absoluta antalet av kollektivjordbruk är icke särdeles stort.

3) Utvecklingen av kollektivbruken är olika efter typen. Antalet kommuner växte intill sommaren 1919. Sedan har det varit mer eller mindre stationärt, medan associationerna fortsatt att växa i antal.

4) Fastän det förekommit vissa framsteg ifråga om skötseln av kollektiva jordbruk, kan man knappast tala om någon hög ekonomisk standard.

5) Kollektivbruken äro i de flesta fallen organiserade på tidigare privatägares jord. Bönderna förefalla icke benägna att släppa till sin jord för kollektivbruk.

Den allmänna slutsatsen härav är, att kollektiviseringsrörelsen blott är en av tendenserna ifråga om böndernas jordbruk. Det förekommer icke något ersättande av individualbruk med kollektivbruk. Alla förhoppningar att dra bondebefolkningen över till socialismen genom kollektivisering liksom att på denna väg höja den tekniska standarden av deras jordbruk måste överges (*Prokopowitch*, s. 95—96).

Ett officiellt omdöme från en något senare tid föreligger i jordbrukskommissariatets rapport för året 1922/23 angående den första periodens kolchoser: "Kolchoserna befinna sig i stort sett ännu i organisationens och startens period. Det framgår inga tydligt utpräglade positiva resultat av dem, och de skilja sig blott föga från den vanliga typen av bondehushållning."

I själva verket förföllo också den första periodens kolchoser undan för undan till avsevärd del. I hela Sovjetunionen (utom Ukraina) funnos år 1921 14,732 kolchoser, år 1926 blott 7,161 (*Domanevskaia*, s. 19).

Den första kolchosrörelsen tynade alltså av, och den efterträdde allt mer och mer under NEPpolitiken av kooperativa föreningsbildningar mellan de individuella bondejordbruken, såsom maskininköpsföreningar, föreningar för gemensam bearbetning av jorden, s. k. toser.

Vi övergå så till den andra aktionslinjen, upprättande av *statliga sovjetgods*. I botten på denna aktion låg som vanligt en blandning av teoretiskt grundade önskemål och den praktiska nödvändighetens krav. Då livsmedelsapparaten blev mer och mer allvarligt desorganiserad blev den idén populär att skapa stora statliga jordbruk, s. a. s. spannmåls- och köttfabriker. Redan i den första årsrapporten rörande sovjetregeringens livsmedelspolitik kan man finna följande reflexioner i detta ämne:

”Det är nödvändigt att rikta den mest allvarliga uppmärksamhet på organisationen av stora nationaljordbruk, vilket ensam kan garantera en konstant tillförsel av födoämnen för städerna och industribefolkningen och mobilisera våra agrikulturella resurser . . . Vår mest angelägna uppgift, som är dikterad av den hårda nödvändigheten, är att göra stadsbefolkningen och industribefolkningen oberoende av byarna ifråga om tillförsel av födoämnen. Däri ligger den politiska meningen med sådana stora nationella jordbruk. Ju fler spannmålsfabriker man har upprättat, desto bättre kommer det att bli för den proletära regeringen och desto starkare kommer arbetarklassens ställning att bli inom bondebefolkningens fientliga domän”

På den förut omnämnda konferensen av jordbrukssektioner, byfattigkommittéer och kommuner i december 1918 uttalade sig *Lenin* och *Sereda* till förmån för upprättandet av sovjetgods. Lagen angående den socialistiska jordorganisationen och åtgärderna för övergång till socialistiskt jordbruk, som utkom i februari 1919, behandlar också denna sak. Den nya institutionen definieras sålunda: ”Sovjetgodsen organiseras i syfte att a) uppnå en maximiökning av livsmedelstillgången genom att öka den agrikulturella produktiviteten och arealen under odling;

b) skapa betingelserna för en fullständig övergång till kommunistiskt jordbruk; c) bilda och utveckla centra för spridning av agrikulturvetande (*Prokopowitch*, s. 97—98).

Vid organisationen av dessa sovjetbruk hade man blott att lita till industriarbetarnas intresse. Bondebefolkningen, även den fattiga, var helt upptagen av att dela den disponibla privatjorden sinsemellan. För att organisera det nya experimentet skapade jordbrukskommissariatet en specialkommitté i samförstånd med det allryska fackföreningsrådet. Emissarier från denna kommitté insattes i sovjetgodsens provinsiella administrationer. De valdes bland de mest erfarna och klassmedvetna arbetarna. En tredjedel av sovjetgodsens provinsiella administrationer skulle utgöras av industriarbetare. Genom dekret av 15 febr. 1919 förlänades rätt för det industriella proletariats institutioner och föreningar att organisera sovjetbruk för tillgodoseendet av sina egna livsmedelsbehov.

I oktober 1918 började jordbrukskommissariatet att direkt överta sådana gods, som icke redan voro delade av bönderna, men processen försiggick mycket långsamt, och i februari 1919 fanns det blott 35 sovjetgods med en areal av 12,000 desjatiner som lydde under denna centrala administration. Resten var alltjämt i händerna på lokala organ. Totalantalet sovjetgods redovisas sålunda.

	Summa sovjetgods	Övertagna av jordbrukskommissariatet
1918	3,101	—
1919	3,547	516
1920	4,292	1,636
1921	5,918	2,136

Vid slutet av 1921 upptogo sovjetgodsen en areal av 3,08 miljoner desjatiner. Under hela den tid de drevos av staten gåvo de enligt *Prokopowitch* (s. 100) ingen inkomst, oaktat arbetet utfördes praktiskt taget gratis, eftersom de jordbrukare som användes hade att utföra sina sysslor såsom "arbetsplikt". Man var redan i slutet av 1920 på det klara med, såsom fram-

går av jordbrukskommissariatets rapport för år 1921 till IX sovjetkongressen, att "under nuvarande betingelser ifråga om statens resurser ingenting vore att vänta ifråga om stora statliga jordbruksföretag. Statistiska data ifråga om sovjetgodsen visade, att någon avsevärd ökning icke förekom, och som klart framgått av 1921 års census kunde de existerande sovjetbruken icke drivas ekonomiskt. Därför måste vi trots alla de åtgärder som hade vidtagits överge förhoppningen, att sovjetgodsen under en nära framtid skulle komma att bli spannmåls- och köttfabriker".

Med hänsyn till dessa erfarenheter började man under NEP-politiken rentav att arrendera ut sovjetgods. Från några av de provinsiella sektionerna anmäldes i slutet av 1921, att man ämnade arrendera ut 75 proc. av den brukade arealen.

Man kan alltså konstatera att detta första försök att inaugurera en kommunistisk jordbruksdrift slutade i ett fiasko såväl ifråga om jordbrukskollektiverna som ifråga om sovjetgodsen. Försöket nådde aldrig utanför rayonen av de 3 proc. av åkerbruksjorden, som icke tillhörde bönderna.

Folkförsörjningsproblemet under krigskommunismen.

Det akuta folkförsörjningsproblemet — icke frågan om planläggningen på längre sikt av en rationell folkförsörjning utan dagens omsorg som gällde liv eller död för sovjetmakten — sätter i hög grad sin prägel på krigskommunismens åtgöranden. En underström av målsättning på grundval av den kommunistiska grunduppfattningen genomgår perioden. Då emellertid i dagspolitiken än sker en radikal framstöt, än ett tvärt tillbakagång, är det ofta livsmedelsförsörjningens omedelbara krav, som göra sig påminta.

Sovjetmaktens livsmedelspolitik hade emellertid sin säregna aspekt. Sovjetmakten baserade sig ju på och avsåg att vara ett uttryck för arbetarnas klassherravälde. Folkförsörjningsproblemet blev därmed i första hand en fråga om försörjning av arbetarklassen och främst dess förseende med livsmedel. Landsbygdens bondebefolkning ingick i denna problemställning som objekt mer än som subjekt: jordbruket var den stora re-

servoaren att ösa ur, och för Sovjet var folkförsörjningsproblemet framför allt: på vad sätt tillgodogöra sig resurserna i denna reservoar. Att denna omsorg måste leda till att tillgodose även bondebefolkningens varubehov blev en sekundär följdfelelse. I vad mån detta varubehov kunde tillfredsställas var givetvis beroende på industriproduktionen. Växelverkan mellan dess sjunkande och tvångsåtgärder för att framskaffa spannmål och andra livsmedel framträder klart.

Den rätta utgångspunkten för att studera krigskommunismens folkförsörjningsproblem är att ställa den fråga, inför vilken sovjetmakten själv omedelbart ställdes: hur ordna försörjningen av städernas industriarbetarmassor? Redan under kriget fanns ingen annan väg än *konsumtionsregleringen*. På denna marscherade sovjetmakten vidare. Krigskommunismens period har ett av sina mest karakteristiska drag i den utpräglade ransoneringspolitik som nu genomförs.

Här är ju utgångspunkten i den gamla krigshushållningen alldeles uppenbar. Vad som emellertid speciellt utmärker krigskommunismens ransoneringssystem är dess omsorgsfullt genomförda klasskaraktär. Även konsumtionsregleringen användes under bolsjevismens första kampår såsom ett direkt stridsmedel vid bourgeoisins undertryckande.

Enligt dekret av 15 dec. 1918 räknade man med följande försörjningsgrupper inom befolkningen: a) arbetare, b) anställda, c) familjemedlemmar till arbetare och anställda, d) den övriga stadsbefolkningen, e) armé och flotta, f) landsbygdsbefolkning. Av dessa skulle staten överta försörjningsplikten ifråga om arbetare, anställda med familjemedlemmar inom livsmedelsindustrin, samfärdseln, vissa olika industrier och bergsbruket. Inalles 6—8 miljoner yrkesutövare utom armén och flottan. Detta försörjningssystem under samtidigt förbud mot fritt varuutbyte var ett uttryck för den skarpaste klasskampanda (*Eckardt*, s. 311).

Redan under provisoriska regeringen hade man infört två olika ransoner, för kroppsarbetare och andra. Det existerade alltså redan vid bolsjevikrevolutionens start två olika kategorier

av ransoneringskort. (Som vi erinra oss var förhållandet det samma i många länder, bl. a. i vårt eget, under ransoneringstiden.) Sovjetmakten utvecklade nu detta kategorisystem genom att etablera först fyra, i ett senare skede tre olika kategorier av kort. Därmed skapades lika många klasser av konsumenter.

Nämnda försörjningssystem med de fyra ransoneringskategorierna innebar ett utomordentligt effektivt medel att nedbryta bourgeoisins motståndskraft och gynna arbetarklassen. Från början, så länge man hade fyra kategorier, omfattade den fjärde och sämsta kategorin just representanterna för de borgerliga och kapitalistiska klasserna. Men man gick ännu ett steg längre i dekretet av den 30 april 1920. Då förvandlade man klassransonen till en arbetarranson. Det betydde genomförandet av den gamla grundsatsen: den som icke arbetar skall heller icke äta. Man strök helt enkelt bort ur de ransonberättigades skara alla de borgerliga element, som förut erhöles fjärdeklassens ranson. Hur skulle de då livnära sig? De voro hänvisade att skaffa sig konsumtionsprodukter till svindlande priser ur den förbjudna fria marknaden.

Genom ett nytt dekret 7 dec. 1920 gick man vidare till en gratisutdelning av livsmedel åt vissa kategorier; i Moskva och Leningrad till hela den försörjningsberättigade (se ovan) befolkningen; i det övriga Ryssland till alla som skulle ha arbetarransonen: till arbetare, anställda, krigs- och arbetsinvalider, mödrar, havande kvinnor, familjemedlemmar åt den röda arméns manskap. Det är då icke att undra på, att med den kolossala tillväxten av försörjningsberättigad befolkning, som skulle i första hand tillgodoses, brödransonen blev mycket låg.

Det var under sådana förhållanden något mycket eftersträvanvärt att i ransoneringssystemet komma i den första eller andra kategorin. Bästa sättet att tillförsäkra sig en sådan företrädesställning var att skaffa sig en anställning i någon sovjet-administration eller att komma över andras ransoneringskort. Särskilt inriktade man sig på döda eller bortflyttade personer,

vilkas kort i hög grad cirkulerade. *Strumilin* anmärker, att "medan städernas avfolkning fortgick, ökades antalet ransoneringskort. Sålunda visade i juni 1918 en census i Petrograd, att det fanns 1,469,999 invånare och 1,752,000 innehavare av ransoneringskort (t. o. m. ifall vi räkna de 200,000 som erhöilo sina livsmedelsransoner på speciella listor i sjukhus, fängelser m. m.). Det måste sålunda åtminstone ha funnits 483,000 'döda själar', alltså 33 proc. Än mera uppseendeväckande äro siffrorna för Ryssland som helhet under 1920. Census för detta år visade, att på det ryska territoriet, ej inberäknat Ukraina, Turkestan, Transkaukasien, städernas befolkning uppgick till 12,3 miljoner. Medan 21,9 miljoner voro registrerade hos livsmedelskommisariatet såsom konsumenter, oberäknat arbetarna och deras familjer, 11,2 miljoner. Sålunda var totala antalet av döda själar i Ryssland icke mindre än 9,6 miljoner eller 78 proc." (*Prokopowitch*, s. 155—156). Denna uppgift är som synes själv motsägande.

Ransoneringen utnyttjades emellertid icke blott för att knäcka bourgeoisin. Man fann sig föranlåten att även utnyttja den för att stimulera arbetarnas produktivitet. Med den sjunkande arbetsintensiteten och arbetsdisciplinen fann man sig nödsakad att inom den högsta kategorin göra en uppdelning och skapa en speciellt privilegierad kategori. Från mars 1919 tillämpades en arbetsranson byggd på principen, att den som arbetar mest också skall äta mest.

Inte heller detta räckte emellertid till. Man måste inom denna privilegierade kategori införa ett nytt urval och skapa en extraordinär kategori för de arbetare, vilka voro sysselsatta i fabriker som tjänade det nationella försvaret. Att upprätthålla arbetarbefolkningens produktivitet i dessa företag var givetvis det framför allting annat nödvändiga under denna tid då sovjetmakten kämpade för livet.

Den klassvisa konsumtionsregleringen, som efter Lenins idéer ursprungligen skulle vara ett stridsinstrument i sovjetmaktens händer mot bourgeoisin och de intellektuella, blev sålunda i

fortsättningen ett kampmedel mot den mycket betydande del av arbetarklassen, som under den nya regimens villkor varken uppvisade en tillräcklig produktivitet eller ådagalade den nödvändiga arbetsdisciplinen.

Vi skola nu se hur denna försörjningspolitik tedde sig på den sida, som var vänd utåt, mot bondebefolkningen.

Efter oktoberrevolutionen hade sovjetmakten att svara för anskaffning av livsmedel till armén, städerna och industribefolkningen. Under den provisoriska regeringen hade denna livsmedelstillförsel varit organiserad på basis av inköp från bondebefolkningen. Den därför använda marknadsorganisationen blev emellertid efter revolutionen desorganiserad. Den kvantitet livsmedel från landsbygden, som kunde anskaffas av sovjetmyndigheterna, visade sig alltmer uppenbart otillräcklig. Redan mycket tidigt stod det därför klart för sovjetledningen, att man måste söka åstadkomma en organisation av varuutbytet mellan stad och landsbygd. Sålunda förklarade livsmedelskommisarierna Tsurupa i folkkommisariernas råd, att en analys av situationen leder till den slutsatsen, att vi endast genom att tillföra byarna de artiklar de behöva kunna sätta oss i stånd att få fram de behövliga spannmålmängderna, och att alla andra åtgärder blott vore palliativer.

Detta varuutbyte skulle organiseras efter kommunistiska jämlikhetsprinciper, så att mot en viss kvantitet manufakturvaror in natura skulle utbytas en viss kvantitet livsmedel in natura (t. ex. en arshin tyg för ett pud spannmål), allt för jämlik fördelning på ömse sidor. På detta vis menade man sig kunna göra hela befolkningen intresserad i avlämnandet av spannmål. Den fattige skulle förmå den rike att uppge sitt överskott. Emellertid skulle blott en del av ersättningen för spannmål utgöras i varor, resten skulle utbetalas i pengar.

Folkkommisariernas råd fastslog dessa grundsatser, och i mars 1918 beviljades åt livsmedelskommisariatet 1,162 miljoner rubel för anskaffning av varor, som åstundades av bönderna. Man beräknade att i utbyte härför erhålla 120 miljoner pud

spannmål. I april publicerades ett dekret, som förbjöd utbyte av varor mot spannmål utan licens från livsmedelskommissariatet. Dessa kommissariatets instruktioner rörande utbytet innehöll följande principer:

1) Inom varje distrikt distribueras varorna mellan de kommunala och de regionala associationerna i förhållande till den kvantitet spannmål och andra livsmedel som avlämnas av associationens medlemmar.

2) Inom varje sådan association sker distributionen mer eller mindre jämnt, alltefter de fastställda normerna under kontroll av distriktsorganen.

3) Direkt utlämnande av varor till enskilda jordbrukare är strängeligen förbjudet.

4) Varorna äro att fördela till alla behövande element inom dessa associationer, på så vis att man tvingar de välbärgade att utlämna sin spannmål.

5) För en fjärdedel av spannmålskvantiteten betalas i varor och för tre fjärdedelar i pengar.

Enligt uppgift hos *Pollock* (s. 54) fastställdes i augusti 1918 en helt annan relation mellan betalning i pengar och betalning in natura, nämligen att de genom kooperativer och privata handlande utlämnade varorna skulle till 85 proc. betalas i agrarprodukter och blott till 15 proc. i pengar. Avräkningen skedde till fastställda priser. För utbytet mellan agrar- och industriprodukter hade man 1918 fixerat priser i den relationen, att mot industrivaror till ett fredsprisvärde av 100 skulle lämnas agrarprodukter till ett fredsprisvärde av 300. Detta förhållande reducerades i augusti 1919 från 1:3 till 1:2. Men i smyghandeln var relationen redan september 1919 som 1:6 (*Pollock*, s. 55).

Svidersky, en av ledarna för sovjetregeringens livsmedelspolitik, framhåller att det är klassprincipen som ligger bakom denna politik. Tendensen är att ge mera till de fattiga, att lägga huvudbördan av livsmedelsförpliktelserna på den välbärgade befolkningen, att icke överbeskatta medelbonden och att lämna

den fattige utan skatteböroda. Samtidigt skulle ifråga om distributionen av artiklar för personlig konsumtion och hushållsartiklar företräde ges åt de små brukarna i förhållande till de större (*Prokopowitch*, s. 103).

Distributionsprincipen var sålunda, som *Prokopowitch* anmärker, den att de hushåll på landsbygden, som producerade och avlämnade minst, skulle erhålla i utbyte mest.

Så kom sovjetmaktens politik ifråga om organiserandet av ett direkt varuutbyte mellan städer och landsbygd att stranda på olösliga motsättningar. Med hänsyn till klasskampen på landsbygden ville Sovjet med manufakturartiklar från städerna i första rummet tillgodose landsbygdens proletariat. Men samtidigt var det blott hos de mera välbärgade bönderna man kunde skaffa sig de produkter, som voro behövlige för städerna. Under 1918/19 erhöilo sovjetmyndigheterna för 450,000 vagnar varor, utsända på landsbygden, i stället 36,000 vagnar lantprodukter med ett värde 10 gånger mindre än de varor som distribuerades i byarna. Än mera groteskt blev detta varuutbyte, då det såsom mången gång skedde utövades av beväpnade styrkor som sköto på bönderna eller då väpnade styrkor med bajonetterna fingo försvara livsmedlen mot stadsborna och andra slags konsumtionsartiklar mot bönderna. "Detta ger den mest exakta bilden av det fungerande utbytessystemet i sovjetrepubliken" (*Zagorsky* I, s. 154).

Den upplagda varugodsfonden för utbytet mot landsbygden inkräktades vad tiden led av stadsbefolkningens direkta varubehov. Enligt *Frumkin* började under 1918—19 de provinsiella exekutivkommittéerna att hålla inne en avsevärd del av varubytesfonden för industribefolkningens eget behov, och blott en del — i varje fall mindre än hälften — nådde fram till byarna och distribuerades där ut till de proletäriska eller halvproletäriska elementen. Under dessa förhållanden uppstod ibland de välbärgade bönderna en passiv bojkottrörelse mot detta s. k. varuutbyte. Varorna kunde först levereras, sedan byrådet hade överlämnat mottagningskvitton å spannmål till distriktets livsmedelskommitté. Dessa mottagningskvitton brukade de välbär-

gade bönderna använda till cigaretter med den anmärkningen, att få inte vi vår andel, så skola dessa lathundar inte heller få någonting.

Resultatet av denna livsmedelsapparats verksamhet var, att de driftiga bönderna som hade spannmål i överskott förlorade allt intresse att producera mer än som behövdes för familjens behov. Följaktligen sjönk livsmedelstillgången alltmer. Under perioden november 1917—april 1918 uppgick tillförseln av spannmål i månatligt genomsnitt till 3,730 trunks. Efter april-dekretet föll siffran sålunda:

maj	1,622	tr.
juni	1,086	„
juli	707	„
augusti	784	„

I det hela beräknas det att statens försörjningsapparat lyckats anskaffa:

Under 1916/17	34	miljoner	deciton	spannmål,
„ 1917/18	7,8	„	„	„
„ 1918/19	17,7	„	„	„
„ 1919/20	34,8	„	„	„
„ 1920/21	46,5	„	„	„

Man ser av denna tabell, som sträcker sig tillbaka in på den gamla regimen, huru föga man förmådde åstadkomma vid den borgerliga regimen slut och i begynnelsen av sovjetmaktens, samt hur under krigskommunismen kvantiteterna stiga. Särskilt anmärkningsvärt är emellertid, att produktionsåret 1919/20 icke anskaffades mera än under kriget med tsarismens förvaltningsapparat. I maximum behärskade folkförsörjningskommisariatet (Narkomprod) 70 proc. av den kvantitet, som före kriget brukade komma i marknaden.

Med livsmedelskrisens skärpning söndersprängdes apparaten. Redan i mars berättas det om godtyckliga konfiskationer och

rekvisitioner från de statliga livsmedelsförråden, föranstaltade av lokala organ. Då övergick sovjetregeringen till en ny politik.

Den proklamerade avlämnandet av "allt överskott" — ett pud pr huvud månatligen — vara en medborgerlig plikt och bestämde sig för att lägga beslag på överskottet med statliga tvångsmedel. Härigenom skedde, såsom *Prokopowitch* karakteriserar åtgärden, en nationalisering icke av bondejordbruken som sådana men väl av deras produktion med undantag för böndernas blotta existensminimum. Det bör dock rättvisligen annoteras, att de linjer sovjetmakten slog in på visserligen till sina metoder voro på ett helt annat sätt brutala men dock i sak starkt besläktade med de bestämmelser om leveransplikt vilka gällde i Sverige under 1918.

I maj 1918 kom dekretet om *livsmedelsdiktaturen*. Spannmålsmonopolet och de fixa priserna bekräftades återigen. Spannmålsinnehavarna förklarades skyldiga att inom en vecka uppge all spannmål, utöver den mängd som erfordrades för utsäde och personlig konsumtion intill nästa skörd, för vilken kvantitet speciella normer bestämdes. Dekretet uppfordrade de behövande och arbetande bönderna till kamp mot bybourgeoisin. De som hade överskott och icke uppgåvo detsamma förklarades som folkets fiender och hotades med tioårigt fängelsestraff, konfiskering av all jord och uteslutning från samfälligheten. För utförandet av detta dekret ställde man sina förhoppningar till de byfattigas kommittéer, tillkomna som redan är nämnt 11 juni 1918.

Emellertid blevo, vad angår försörjningen av stadsbefolkningen, dessa förhoppningar grymt gäckade. Fattigbönderna tillämpade på sitt sätt revolutionens principer. Mycket ofta lade de själva beslag på hela kvantiteten rekvirerad spannmål utan att lämna något till de döende städerna och industricentra. I provinser, som producerade mycket spannmål, voro för övrigt dessa kommittéer svaga, men i hungersnödprovinserna voro de starka, där det alltså icke fanns någon spannmål. Slutet på visan kom med de allmänt uppflammande bonderesningarna

hösten 1918, vilket föranledde XI sovjetkongressen i november 1918 att upplösa fattigkommittéerna som statsinstitutioner och att återställa de "konstitutionella" förhållandena på landsbygden. Under 1919 existerade dock dessa kommittéer alltjämt, men som enskilda organisationer. I Ukraina ha de existerat ännu senare.

Sovjetmakten måste då i stället basera sin livsmedelspolitik på arbetarklassens väpnade makt. Redan så tidigt som i maj 1918 hade till födoämneskommissariatet anknutits en speciell kommissarie och militär ledare för alla livsmedelstrupper. Sedermera ersattes denna myndighet av livsmedelsarméns administration. Till en början opererade sådana livsmedelsdetachment utan någon utformad plan. I juni 1918 bildades emellertid av Moskvas fackföreningsråd en militär livsmedelskommission. Och i augusti publicerades ett dekret, som ställde arbetarnas livsmedelsavdelningar till förfogande åt de centrala myndigheterna för anskaffande av spannmål till de fixerade priserna och för rekvisition av spannmål från byarnas borgerliga element.

Enligt en instruktion från augusti skulle: 1) varje detachment vara sammansatt av minst 75 man med två eller tre maskingevär; 2) vid ankomsten skulle det först ha att organisera den lokala fattigkommittén och på dennas samt detachmentets politiska kommissaries order skulle befolkningen ha att utlämna sina skjutvapen, medelst vilka fattigkommittén hade att bilda en särskild milis; 3) detachmentet skulle sedan ha att göra ett överslag över spannmålsförrådet, av vilket en del vore att överlämna till de bönder, som inte hade nog spannmål för sin försörjning till nästa skörd; 4) formerandet av livsmedelstrupperna skulle sortera under det allryska centrala fackföreningsrådets militära livsmedelsmyndighet.

Under loppet av 1918—19 uppgick denna livsmedelsarmé till 20,000—45,000 man, i november 1920 till 26,800. Denna armé kallas av *Ossinsky* för "ett vackert exempel på proletariatets revolutionära, skapande ingenium".

Enligt rapporter från de provinsiella livsmedelskommittéerna var tillståndet under denna tid sådant, att man knappast kunde uppnå något resultat genom frivilligt avlämnande av spannmål. Endast där det fanns livsmedelstrupper kunde man få kännedom om och hopbrinka överskottet av spannmål. Till och med i de provinser, där man från början avsåg frivilligt avlämnande av spannmål, blev det snart omöjligt att få tag i spannmål utan livsmedelstrupper. I provinsen Simbirsk kom spannmålen från början fram av sig själv, men då bönderna fått nog pengar stoppade de leveranserna. Den mest energiska propaganda hjälpte inte och den provinsiella livsmedelskommittén försäkrar, att hopbringandet av stora kvantiteter spannmål uteslutande är att tillskriva förekomsten av arbetarnas livsmedelsdetachment. Allmänt sagt konstatera de provinsiella livsmedelskommittéerna den absoluta omöjligheten att genomföra spannmålsmonopolet utan hjälp av de militära detachmenten... Sådan är livets logik, heter det, och det är lönlöst att kämpa däremot (*Prokopowitch*, s. 109—110).

Resultatet av detta system att nationalisera lantbrukets "överskott" framgår av följande sammanställning som gäller RSFSR:s territorium (ej inräknat Ukraina och Turkestan). Siffror äro meddelade till jämförelse även för året före revolutionen och äro angivna i miljoner pud:

	Enligt planen	I verkligheten
1916—17	426,3	323,1
1917—18	—	47,1 (1)
1918—19	260,1	170,9
1919—20	319,4	212,5
1920—21	423,0	283,9
1921—22	167,7	151,3

Som man finner av dessa tal kunde man med alla de använda tvångsmedlen icke något år hopbrinka så mycket spannmål som under året före revolutionen och i förhållande till vad som ingick i de uppgjorda planerna fattades — om man från-

ser NEPperiodens år — ungefär en tredjedel eller mera. (Siffrorna efter *Prokopowitch*, s. 111.)

Den besådda arealen synes ha betydligt sjunkit. Uppgifterna härom äro stridiga och variera med 25 %. Enligt *Kricmans* uppskattning lyckades bönderna hemlighålla en besädd areal av 9 miljoner desjatiner, varmed den statistiskt redovisade arealen borde ökas. *Strumilin* anger den häpnadsväckande siffran 14 miljoner desjatiner. Huvudresultatet av denna kampanj var att man framgångsrikt lyckades minska produktionen av överskottsspannmål. Bonden drog sig som en snigel inom sitt skal, och hans jordbruk närmade sig alltmer den primitiva formen av naturalhushållning.

Ett exempel på vilka egendomliga ting som under denna tid förekommo. För att få fart i reparationen av transportmedel dekreterade folkkommissariernas råd i januari 1920 i en appell till arbetarna angående återställandet av den rullande materielen, att den materiel som reparerades tack vare deras ansträngningar skulle få utnyttjas som ett privilegium för att tillgodose livsmedelsförsörjningen i de verkstäder där vagnar och lokomotiv sattes i stånd. Så fick man då se det besynnerliga skådespelet, att arbetargrupper från vagn- och lokomotivverkstäder foro ut på landsbygden med den reparerade materielen för att anskaffa livsmedel och transportera dem tillbaka till sina anläggningar. Ej nog därmed, dessa expeditioner utvecklade sig därhän, att på de ryska järnvägarna tidvis huserade formliga rövarband, järnvägspirater som foro omkring med hela tågsätt, utplundrande landsbygden och avyttrande varorna i städerna.

Ur detta virrvarr fanns till sist inte mer än en utväg. Nämligen att utrusta kommunikationskommissariatet med diktatorisk fullmakt. Man kunde omöjligen fortsätta med en ordning, som ställde järnvägarna till förfogande åt järnvägsmännens livsmedelsförsörjning. Det kan för övrigt också konstateras, att medan järnvägarnas verksamhet undan för undan förminskades, tillväxte antalet järnvägsfunktionärer och deras ersättnings steg.

Försörjningsproblemet tedde sig förtvivlat hösten 1920, då det kommunistiska partiet grep till det drastiska beslutet, vi skola icke säga åtgärden, ty därhän kom det aldrig, att proklamera *nationalisering av de 18 miljonerna bondehushåll*. Den främste propagandisten för detta beslut, som markerar krigskommunismens höjdpunkt och slutpunkt, var *Ossinsky*.

Vi skola taga del av hans motivering, först framlagd i en artikel i *Pravda* som väckte stort uppseende. Han utvecklade där bl. a. följande synpunkter:

Krisen i fråga om bondejordbruket var att föra tillbaka på den ofullständiga omvandlingen av de sociala relationerna i byarna. De borgerliga förhållanden, som alltjämt voro bevarade, kommo i konflikt med de nya socialistiska former, som oundvikligt funno sin väg till byarna. Systemet med spannmålsmonopol var t. ex. en av de sociala faktorer, som underminerade livets borgerliga grundvalar i byarna. Undan för undan växte det ut till ett alltomfattande monopolsystem för alla jordbruksprodukter... Detta system kunde icke existera samtidigt med privat jordbruksdrift. Det har ofta poängterats, att då man har att göra med småbrukare, eggelsen att utveckla jordbruket saknas. Ofta visa de en tendens att reducera den odlade arealen och att nöja sig med tillfredsställandet av sina personliga behov. *Ossinsky* drar härav den slutsatsen att "den enda vägen ur situationen är att bringa jordbruket under statsdisciplin... Vad vi önska är en statlig tvångsreglering av jordbruksproduktionen som helhet, en reglering som skall tränga djupare och djupare och slutligen förvandlas i en statlig organisation av jordbruket". Denna nationalisering skulle begynna med att införa tvångssådd och standardisering av odlingstekniken. "Den socialistiska organisationens gravitationscentrum ligger i statens tvångsgrepp inom alla det ekonomiska livets domäner. Den måste begynna med kampen mot otillräckligt besående. Först och främst bör man begära, att jordbrukaren skall beså hela arealen under odling med sitt eget utsäde och med begagnande av sitt eget arbete... Nästa år

bör man gå vidare och ställa det ytterligare kravet på honom, att han skall följa anvisningar om vad han har att så och hur han skall sköta jorden... Nästa stadium är mobiliseringen av folk, hästar och döda inventarier för att tillgodose de föreliggande behoven på ett organiserat sätt, ävenledes en lämplig fördelning av arbete och konsumtionsmedel. Sen följer den genomgående regleringen av utsädesperioderna och förvandlingen av de individuella jordlotterna till en samfärd odlingsmark. Visserligen får produktionsresultatet förbli individuellt för en lång tid framåt och ett system av premier tillämpas." Förslaget utmynnar uti ett upprättande av schematiska normer för alla lantbrukets operationer, baserade på att deras utförande skall kunna påläggas som en offentlig skyldighet, med omsorgsfull kontroll av utförandet och, i händelse föreskrifterna icke följas, bestraffning genom tilläggsarbete fram till fullständig konfiskation.

Det var dessa idéer som framlades på den VIII allryska sovjetkongressen i december 1920 och där mottogos med allmänt bifall. Även *Lenin* förklarade inför kongressen, att man nu icke kunde tvivla på nödvändigheten att vidta speciellt energiska åtgärder för att icke blott stimulera utan framkommendera en ökning av jordbruksproduktionen. I detta land av småbrukare, förklarade han, är vår främsta uppgift nu att gå över till statligt tvång för att öka agrikulturproduktionen. Kongressen beslöt en resolution angående åtgärder för utveckling av böndernas jordbruk, vilken resolution innehöll ett helt program för statlig reglering. Besäandet av en viss areal, fixerad genom ett statligt schema, förklarades vara en offentlig skyldighet, en speciell utsädesfond skulle upprättas och åtgärder vidtagas för att organisera en lämplig distribution av utsäde till de olika provinserna. Provinsiella utsädeskommittéer tillades rättigheter att utfärda reglementen ifråga om begagnande av maskiner i jordbruket, ifråga om jordens bevarande mot vanhävd och ifråga om rationellt bruk av döda och levande inventarier.

Denna resolution blev icke utförd i vidare mån än att kommittéer verkligen tillsattes, vilka ingenting hunno uträtta. Beslutet hade antagits i slutet av december 1920. Under larmet av bonderesningar och dånet från Kronstadtrevoltens kanoner sammanstörtade krigskommunismens system i början av följande år.

*

*Arbetarklassens
läge.*

Vi övergå så till en sammanfattning ur tillgängliga källor rörande *arbetarklassens ställning* under krigskommunismen.

Arbetarklassen har nu genom den kommunistiska partiapparatens herraväldet över samhället. Men detta betyder ingalunda, att arbetarklassen som klass är avskaffad och ingått som element i ett klasslöst samhälle, differentierat blott genom arbetsfördelningen. Om bolsjevikerna föreställt sig, att detta skulle bli resultatet av makterövringen så hava de som *Zagorsky* anmärker (I, s. 197—198) misstagit sig. Även om *Zagorsky* å sin sida torde måla i fria luften, då han tecknar sovjetregimen i Ryssland såsom lika avlägsen från det socialistiska samhället som medeltidens samhälle var från den moderna kapitalistiska regimen.

Redan konstruktionen av diktatursteget måste ge upphov till en spänning och maktökning inom den "härskande" klassen mellan styrande och styrda. Det kommunistiska partiet, som besatte alla politiskt betydelsefulla positioner, var och förblev en minoritet av arbetarklassen, att ej tala om dess ringa bråkdel av befolkningen. Man såg rentav tecken till en ny social klassbildning uppkommen genom konsolidering av statsapparatens sovjetbyråkrati. En motvikt fanns dock i den nyrekrytering och rensning av partiet, som tid efter annan företogs. Arbetarna kunde i vart fall icke känna sig som sådana utestängda — snarare som privilegierade vid rekryteringen — från detta styrande skikt.

Mera djupgående voro de klassgränser, som betingades av rent ekonomiska förhållanden. Trots bolsjevikernas berömda

smytschka hade man alltid att räkna med en väldig klassmotsättning även i det sovjetryska samhället, nämligen mellan industribefolkningen i städerna och landsbygdsbefolkningen, vilken utgjorde den väldiga majoriteten. Denna motsättning gör sig väl mer eller mindre skarpt gällande under olika skeden, men den finns där alltid och påverkar starkt de ekonomiska förhållandena. Inom städernas industribefolkning försiggår vidare en differentiering mellan industriledare och anställda samt inom de sistnämndas krets mellan kvalificerad intellektuell arbetskraft och den stora massan kroppsarbetare.

Det är *specialisternas* problem som framträder. Redan på ett mycket tidigt stadium hade Lenin både insett och framhåvt specialisternas betydelse. Denna hållning kommer till uttryck i en av artiklarna i nationaliseringsdekretet, som innehöll ett erkännande av teknikernas och "specialisternas" ställning som republikens tjänare och garanterade dem att i fortsättningen få behålla sina löner. Efter det man knäckt motståndskraften hos bourgeoisins intellektuella element under den första brutala klasskampen var man i allt fall hänvisad till just samma element för att överhuvud hålla företagets drift i gång. Att man som Lenin och Trotsky uttryckligen medgåvo måste betala dem "mycket höga löner" var endast "en tribut för efterblivenheten i fråga om organisation underifrån av den allmänna räkneläggningen och kontrollen" (*Pollock*, s. 41). Och då man under strävandena att stävja anarkin under arbetarkontrollens täckmantel mer och mer övergick från kollegial till individuell ledning av de enskilda företagen, så växte automatiskt specialisternas betydelse och inflytande. Att hävda en ökad maktställning gentemot arbetarmassan åt fabrikernas administration innebar i en viss utsträckning alltid att återlämna en del av makten till den gamla regimens män. Till en början hade man ingen annan kader att tillgå än de gamla administratörerna, direktörerna, ingenjörerna och teknikerna. Följande officiella resolutionsuttalande talar ett tydligt språk rörande den ändrade maktfördelningen: "Representanterna för den lokala kon-

trollkommissionen deltaga i fabriksadministrationens sammanträden men blott med rådgivande stämman. Fabriksdirektionen behåller ensam rätten att ge order, och på den vilar också hela ansvaret för arbetets gång och företagens verksamhet i det hela" (*Zagorsky I*, s. 203).

Med en sådan utveckling och då under denna period ledande tekniska och kommersiella ställningar endast i en mycket obetydlig grad kunde rekryteras ur arbetarklassens egna leder kom den stora arbetarmassans ställning inom företagen att närma sig dess läge under den gamla kapitalistiska regimen.

Efter nationaliseringen av den ryska industrin reglerades arbetsförhållandena genom arbetscoden av 1918. Denna proklamerade arbetet som en offentlig plikt, medförande rätt till materiell ersättning.

Innan vi ingå på frågan om storleken av denna ersättning, skola några andra drag ur arbetsförfattningen anföras.

Självfallet var en reglering av *arbetstiden* med i revolutionsprogrammet och redan under den provisoriska regeringens tid genomfördes 8-timmarslagen. Sovjetmakten skärpte till en början bestämmelserna genom att förbjuda allt supplementärt arbete (dekret av 29 okt. 1917, se *Zagorsky I*, s. 238). Då det industriella förfallet grep alltmera kring sig och arbetsresultatets höjande mer och mer framträdde såsom en livsnödvändighet för sovjetmakten, fann man sig föranlåten att i trots av denna arbetstidslagstiftning förlänga arbetsdagen till 10, 11 och till och med 12 timmar i järnvägsverkstäderna och alla företag som arbetade för den röda armén, det vill vid denna tidpunkt säga flertalet av de industriella etablissemangen. Även på denna punkt representerar krigskommunismen uppenbarligen ett abnormt ansträngt läge. Arbetstidsförhållandena höra även till dem som under den nya ekonomiska politiken blivit omlagda till mera normala mått.

Den ursprungliga bolsjevikiska doktrinen ville icke veta av några *ackordslöner*. I detta hänseende fick man emellertid återvända till förkättrade kapitalistiska ersättningsnormer re-

dan mycket tidigt. Sålunda är att anteckna redan från januari 1918 ett dekret, varigenom stycklön återinföres för arbetarna inom metallindustrin i Leningrad. Till ett senare stadium hör införandet av premiesystem, som under NEPpolitiken blir en av grundprinciperna i arbetsförfattningen.

Obligatoriska *minimilöner* var ett av kraven som bolsjevikerna gått i elden för. En av sovjetregeringens första lagstiftningsakter var också att dekretera minimilöners allmänna tillämpning. Denna minimilön innebar icke viss tariffsats för visst arbete utan konstituerades av ett månadsbelopp i lön, som ingen arbetsgivare hade rätt att underskrida. Lagstiftningen härom fick ingen egentlig betydelse under krigskommunismen. Dels blev löneersättningen en allt mindre del av den totala ersättningen, som utgick även in natura. Dels förtog inflationen snabbt de fixerade lönebeloppen varje praktisk betydelse. Även de sämst betalda arbetarna erhöilo snart löner överstigande den högsta minimilönen, 10 rubel (*Zagorsky IV*, s. 84—87).

Den bristfälliga och allmänt överklagade arbetsdisciplinen föranledde redan under krigskommunismens skede och i all synnerhet sedan grundsatsen om arbetets militarisering fått fotfäste införandet av *arbetsreglementen* av en stränghet, som vida överträffar vad man prövat under den kapitalistiska perioden. Sålunda fastställde sovjetlagstiftningen som straff för arbetarnas skolkning dels avdrag intill två tredjedelar av den effektiva arbetsersättningen, dels skyldigheten att fullborda tilldelat arbete på fritid (*Zagorsky I*, s. 254).

På detta sätt genomgick arbetsförfattningen under tiden från sovjetmaktens genombrott till den Nya ekonomiska politikens inträde en utvecklingskurva, som på olika punkter återförde arbetsförhållandena till utgångspunkten. *Zagorsky* konstaterar motsägelsen mellan sovjetmaktens kommunistiska politik och den organiska ekonomiska process som sålunda i viktiga hänseenden återställde tidigare förhållanden.

Ett av krigskommunismens påtagliga resultat för arbetarklassen var dess *tilltagande fattigdom*.

Rörande arbetarnas reella ersättning för sitt utförda arbete finnas en mängd spridda, varandra emellanåt motsägande uppgifter. Alla gå emellertid därpå ut, att även om själva den första revolutionsepoken medförde en höjning av arbetarnas standard, så innebar den efterföljande krigskommunismen en betydlig sänkning därav. I den mån ersättningen utgick in natura bestämdes denna utveckling av den tilltagande livsmedels- och varuknappheten i städerna, vilket sänkte ransonerna och sålunda även levnadsstandarden, till den del den bestämdes av den statliga varuregleringen. Till den del åter, som bestämdes av förhållandet mellan penninglöner och varupriser, var tendensen påtagligt sjunkande.

Redan på den första kongressen av de ekonomiska råden i maj—juni 1918 finner man antydningar om svårigheterna att hålla lönerna i nivå med priserna. Sålunda sade en av talarna på denna kongress: "Mellanrummet som finns mellan löner och varupriser kan man icke överbroa helt enkelt genom blott och bar ökning av lönerna. Vi ha inte nog papperspengar för att höja våra arbetares löner till deras normala höjd, d. v. s. likvärdigt med existensminimum". Få månader senare gick *Rykov* i *Vesenha* närmare in på frågan. Han förklarade att "den idén, att man kan garantera reallöner, icke genom att utvidga tillförseln av födoämnen på marknaden men genom att utvidga cirkulationen av papperspengar är oriktig. Den är likvärdig med den meningen, att det är möjligt att förbättra massornas näringsförhållanden och öka mängden produkter i Sovjetrysslands städer genom att sprida papperspengar bland befolkningen. Vad det leder till i praktiken är att två eller tre gånger så mycket papperspengar kommer att erbjudas för samma kvantitet bröd och livsmedel; med andra ord reallönen, d. v. s. kvantiteten produkter, som befolkningen erhåller, förblir exakt densamma, medan priserna genast stiga. Planen att föda arbetarna med sedlar i stället för med bröd och kött kan icke leda till någonting annat än en skarp prisstegring och en ökning i produktionskostnaderna". Det må antecknas, att denna förnuf-tiga varning uttalades redan i september 1918.

I juli 1919 var man kommen därhän i uppfattningen av realiteterna, att fackföreningsrörelsens centralråd erkände omöjligheten av en ytterligare stegring i lönerna "emedan en ökning i penningersättningen av arbete till sist skulle bryta sönder vår finansiella mekanism, ty att åstadkomma det fordrade minimum (1,600 rubel i månaden) skulle tvinga finanskommissariatet att utge 40 miljarder rubel enbart i löner. Å andra sidan skulle ökningen av lönerna genast provocera en spekulativ stegring i nödvändighetsvarornas priser, och i det långa loppet skulle arbetare och anställda icke ha någon materiell profit av förändringen" (*Prokopowitch*, s. 148).

Rörande förändringarna i löner må anföras några data efter sovjetstatistikern *Strumilin*. Enligt honom får man, om man summerar allt vad arbetarna erhållit — i pengar, livsmedelsransoner, kläder, kommunala tjänster såsom fritt husrum, spårvägsresor, bad etc. — följande tal för den månatliga inkomsten i varurubler.

År	I pengar	Livsmedels- ransoner	Kläder	Kommunala tjänster	S:ma
1918	4,73	1,47	0,80	1,99	8,99
1919	1,40	2,42	0,86	2,09	6,77
1920	0,49	2,62	1,83	2,18	7,12
1921	0,96	2,85	0,94	2,20	6,95
1922 1:a ½-året	2,63	3,99	—	1,60	8,22

Denna tabell är av intresse icke blott med hänsyn till den utvecklingsriktning summasiffrorna ange utan också därför, att den klart ger vid handen, huru naturalhushållningen tillväxte på penninghushållningens bekostnad under krigskommunismen, med en maximal utveckling av naturalhushållningen under 1920. Vad slutresultatet angår framgår tydligt, att även med inräknande av de uppskattade naturalvärdena en reallönesänkning försiggick, liksom att den Nya ekonomiska politiken i detta hänseende medförde en vändning. Jämfört med förkrigs-lönerna är denna sänkning betydligt större än som framgår av tabellen. Den månatliga genomsnittsinkomsten kunde före kri-

get taxeras till 22 rubler (*Prokopowitch*, s. 149). Från denna nivå hade en våldsamt sänkning skett redan med 1918 års siffra. Sänkningen uppgår till ungefär två tredjedelar av reallönen.

Andra data ange en ännu större minskning av lönerna. Sålunda har arbetskommissarien *Schmidt* försäkrat "att lönerna vid slutet av 1920 icke utgjorde mer än 16 proc. av vad de brukade vara före kriget" (*Prokopowitch*, s. 149).

Prokopowitch gör åtskilliga metodiska invändningar mot *Strumilins* sätt att kalkylera. Dels ifråga om inräknandet av icke arbetande konsumenter som mottagare av naturaförmåner, dels ifråga om de kommunala gratistjänsterna. Han framlägger andra tal beträffande motsvarande poster före kriget än dem *Strumilin* räknat med och föredrar för sin del att stryka bort naturaförmånerna både före kriget och under revolutionstiden. Han finner det t. ex. omöjligt att inkludera i arbetarlönerna de komfortabla bourgeoisvåningarna i Moskva eller Leningrad, som exproprierades och ställdes till arbetarnas disposition, och menar att arbetaren i realiteten kunde ha det precis lika eländigt för det han var inhyst i en lyxvåning.

Vi skola icke ingå i någon närmare diskussion rörande dessa metodfrågor utan anföra blott vid sidan av *Strumilins* siffror de av *Prokopowitch* korrigerade totalsiffrorna.

År	Summa	Minskning i %
1918	6,25	35
1919	3,58	20
1920	3,45	19
1921	3,48	19
1922 (första halvåret)	5,29	29

En annan beräkning, som får tilläggas särskild auktoritet, är den uppskattning, som på sin tid gjordes av internationella arbetsbyrån. Enligt denna utgjorde den genomsnittliga månatliga reallönen under 1918 40 proc. av förkrigslönen. Av denna utgingo över tre fjärdedelar in natura. För 1920—21 utgjorde reallönen 31—32 proc. av förkrigslönen, därav 86—93 procent in natura (*Zagorsky* IV, s. 102).

Som man finner stämma dessa olika uppgifter i huvudsak någorlunda överens.

Man får nu bl. a. av dessa meddelade data det intrycket, att i fråga om lönerna *naturalhushållningens* princip under en tid var så gott som helt genomförd. Här ligger emellertid en grov missuppfattning nära. Samtidigt med dessa uppgifter om att t. ex. 90 proc. av arbetsersättningen utgick i form av varor från den statliga varuregleringen möter man uppgifter av en helt annan och till synes däremot alldeles stridande art.

Sålunda kan man hos *Zagorsky* (I, s. 219) finna uppgifter från denna period om att arbetarnas inköp på sina kort representerade blott 11,5 proc. i fråga om föda och 6 proc. i fråga om kläder. Den fria marknaden, uppger han, absorberar sålunda 88,5 proc. av alla utgifter för föda och 62,8 proc. av hela utgiftssumman. Huru förklara sådana motsägande uppgifter?

Det synes förhålla sig på ett för denna tidens sovjethushållning alldeles säreget sätt. Arbetarna levde helt enkelt icke på de uppgivna lönerna, i pengar och in natura. De hade vid sidan därav, och nödgades skaffa sig, olika andra försörjningsmöjligheter. Det var i själva verket rena orimligheten att leva på 4—6 rubel i månaden, och det gjorde icke heller de ryska arbetarna. *Prokopowitch* framlägger en rad omständigheter, som bidra att förklara gåtan. På den fjärde allryska fackföreningskongressen framlades en undersökning av arbetarbudgeterna, vilken visade att arbetare som förtjänade 6—7,000 rubel och i vissa fall bara 3—4,000 (det gällde tiden 1918—19) utgävo 39—40,000, d. v. s. de förbrukade 5—10 gånger sin löneinkomst. Hur var nu sådant möjligt?

För det första har man att räkna med att arbetarna tilldelades produkter, som ingingo i deras ordinära produktion inom företagen. Detta var visserligen icke praktiserat överallt och anges snarast som något irreguljärt. I Moskva fingo bageriarbetarna bröd dagligen utöver sin ranson, arbetare i tvål- och såpfabriker fingo såpa, i tobaksfabrikerna tobak och cigarret-

ter etc. På tredje fackföreningskongressen föreslog *Tomsky* att göra slut på en sådan misskrediterande praxis. "Arbetare i läderindustrin få läder, kemiska arbetare få såpa, som saknas hos den röda arméns soldater. Men järnvägsarbetarna kan inte ta emot lokomotiv eller vagnar som tilläggsbetalning... En del av proletariatet lever sålunda på bekostnad av de andra, och detta kan ej tolereras av proletariatet som helhet". Kongressen antog en resolution i den riktningen, att tilldelning till arbetarna av deras egna arbetsprodukter borde fullständigt stoppas. Men denna resolution blev aldrig ordentligt genomförd. Denna praxis fortfor.

Där arbetarna icke kunde bereda sig någon fördel av de direkt producerade varorna t. ex. i järnvägsverkstäder, beredde man sig försörjningsmöjligheter genom att använda en del av arbetstiden "för sig själv". Så berättas att under 1921 järnvägsarbetarna allmänt voro sysselsatta en del av arbetstiden med att producera bensincigarrettändare.

Till detta kom sedan direkt och öppen spoliering av manufakturvaror, råmaterial och även verktyg och maskiner. Inga kongressresolutioner hjälpte mot detta ofog. Som det framhölls i den nyss citerade undersökningen "var det absurt att förmoda, att en arbetare kunde reducera sina fysiologiska existensbehov, och om löneskalan var baserad på en sådan absurd förmodan, kan man icke förvåna sig över att arbetarna sökte värja sig". Ett påtagligt exempel på vad detta innebär anföres från Uraldistriktet. Då lönerna efter den Nya ekonomiska politikens inbrott höjdes till det dubbla, så förbättrades därmed icke arbetarnas position i realiteten, ty samtidigt upphörde åtskilliga både lagliga och olagliga tilläggskällor att flöda.

En ytterligare stor källa till försörjning var utnyttjandet av ransoneringskort för icke existerande konsumenter. På grund av sin privilegierade ställning i livsmedelsorganisationerna voro arbetarna ofta i tillfälle att ostraffat stjåla ransoneringskort. Vi ha i det föregående angett siffror över det förbluffande höga antalet "döda själar".

Slutligen intogs ett avsevärt utrymme i arbetarnas budget på inkomstsidan av försäljningar av borgerlig egendom, möbler och annat som exproprierats från borgarklassen. Vidare av andelar i de plundringståg, som livsmedelstrupperna företogo till landsbygden.

Strumilin uppger, att otillåtna månatliga inkomster kunna taxeras för 1918 till 1,5 och för de följande tre åren till 1,7 rubel pr månad.

Inga av de förut nämnda försörjningskällorna ingå i den förut meddelade lönestatistiken. Det är först då man tar hänsyn till dem som det överhuvud är möjligt att förstå, hur den ryska arbetarklassen kunde dra sig fram genom denna period, då reallönerna stodo som lägst. Även med de upplysningar som här ovan meddelats vilar dock alltjämt mycken oklarhet över arbetarklassens reella levnadsstandard under denna tid, men däråt är i detta sammanhang ingenting att göra.

Då den Nya ekonomiska politiken inbröt, var ett av dess syften att avskaffa arbetarnas illegala inkomstkällor och att grunda deras budget på ordinära löner. Så småningom försvunno också de "revolutionära" beståndsdelarna av arbetarbudgeten.

Innan vi lämna detta kapitel skola vi också ta kännedom om en annan beräkningsmetod för att uttrycka levnadsstandardens läge. *Krisjanovsky*, ordföranden i statsplanekommisionen (Gosplan), har gjort en beräkning på grundval av det fysiologiska kaloribehovet. Han utgår från att den normala livsmedelsransonen för en kroppsarbetare bör innehålla 3,750 kalorier. Enligt honom uppgick arbetarnas näring 1920 till 2,750 kalorier, av vilka drygt 1,700 kalorier levererades av staten. Av denna kalorimängd beräknar han 2,000 kalorier enbart för återställandet av den fysiologiska jämvikten, det vill säga dessa kunna icke produktivt utnyttjas. Överskottet att lägga till grund för den produktiva verksamheten skulle sålunda uppgå till blott 750 kalorier i stället för normalt 1,750 kalorier. *Prokopowitch* grundar härpå den kalkylen, att om det

produktiva arbete som utföres av arbetaren på grundval av normal kalorimängd sättes till 100, så kommer det vid en kalorimängd av 2,750 att utgöra 43. Från ekonomisk synpunkt innebär en låg kalorimängd ett slöseri, framhöll i det sammanhanget Gosplans president. "Under nuvarande förhållanden är det slöseri och lyx att hålla våra arbetare i ett halvdöende tillstånd. Till och med om vi icke hade några resurser borde vi reducera antalet personer som mottaga ransoner men icke själva ransonen." Därför föreslog *Krisjanovsky* att inskränka antalet arbetare sysselsatta i industrin till 1,500,000 och höja deras ranson till 3,750 kalorier för att återställa förkriksstandarden och därmed lägga en rationell grund för produktiviteten inom industrin.

Låt oss även ägna någon uppmärksamhet åt den viktiga frågan om löneskala och lönedifferentiering, en punkt som för utvecklingen, eller rättare sagt förfallet, inom den sovjetryska industrin kom att spela en stor, kanske avgörande roll.

Den kommunistiska jämlikhetsuppfattningen tog sig från början det uttrycket, i arbetsförfattningen, att maximiersättningen finge överstiga minimum med blott 75 proc. Denna proportion i fråga om ersättningen till de olärda arbetarna å ena sidan och de mest kvalificerade å den andra, alltså proportionen 100:175, visade sig innebära en dålig stimulans att åstadkomma ett intensivt eller kvalificerat arbete. Därtill kom så, att enligt den härskande uppfattningen arbetaren skulle vara tillförsäkrad sin konsumtion oberoende av arbetsresultatet.

Men innan det kom därhän hade det sovjetryska folkushållet särskilt vad dess industriella sektion beträffar genomgått en period av starkt förfall och inre förvirring, som här bör i korthet rekapituleras.

Det var nämligen tvenne grundsatser man efter de kommunistiska teoretikernas riktlinjer sökte genomföra, nämligen: 1) ingen relation mellan lönerna och arbetsresultatet samt

2) utjämning i fråga om arbetarklassens underhåll. De måste bägge verka starkt destruktivt på arbetslust och arbetsresultat.

Ett typiskt uttalande är följande: "Fri allmän uppfostran av barnen betyder den uppväxande generationens fostran på statens bekostnad. Staten tar på sig alla omsorger oberoende av den lönesumma, som familjens överhuvud erhåller, liksom alla utgifter som ha samband med barnens uppfostran. På samma sätt uppfatta vi organisationen av arbetarnas konsumtion. Staten åtar sig att organisera konsumtionen av de väsentliga artiklarna oberoende av storleken av konsumentens tidigare lön. Ty man får förutsätta, att i ett väl organiserat samhälle det icke är nödvändigt att hota arbetaren med att bli berövad föda, kläder etc., om han icke arbetar effektivt." (A. Goltzman 1918 cit. efter *Prokopowitch*, s. 28). *Bukhårin* utvecklar samma åskådning, då han framhåller att under proletarietets diktatur skall varje arbetare erhålla sin arbetsranson men icke löner. Och enligt *Riazanov* är idealet att eliminera den form av arbetsersättning, som är säregen för den kapitalistiska regimen och känd under namnet lön. Samme *Riazanov* framhåller som kommunistiskt slagord "lika ersättning, förintande av alla de åtskillnader som förekommo mellan kvalificerat och okvalificerat arbete".

Under den egentliga krigskommunismens period var detta till en början ingalunda blott talesätt. Man gick åter och åter till attack mot förekommande ojämnheter i olika arbetargrupper ersättning. Sålunda fäste den VII allryska sovjetkongressen i december 1919 uppmärksamheten på "den ännu förekommande ojämna distributionen av produkter arbetarna emellan" och beslöt, att det måste göras ett slut på denna företeelse genom att fastställa en enda arbetsranson. Ännu i mars 1920 på kommunistiska partiets IX kongress förklarade *Rykov*: "Livsmedelskommissariatet har uppställt en obligatorisk instruktion, som förbjuder premier under vad villkor som helst: allting skall betalas enligt ett allmänt schema. De som arbeta och de som icke göra det, flitiga och lata skola ha samma

rätt att erhålla sin arbetsranson. Denna instruktion har ratificerats av livsmedelskommissariatets kollegium. Jag vägrade då, fortsätter Rykov, att acceptera, av den principiella grunden att instruktionen skulle väsentligt underminera möjligheterna till ett ekonomiskt återuppbyggande". Som synes av citatet äro vi just vid vändpunkten, då bland ledande sovjetmän en annan politik med kraft påfordrades.

Under tiden hade emellertid dessa strävanden gjort sin verkan att försvaga incitamenten till ett effektivt arbete. I själva verket var spännvidden i ersättningarnas skala långt mindre än den ursprungligen ifrågasatta 100:175. Vid en tidpunkt, då omkring 80 proc. av lönerna betalades in natura och penninglönen blott utgjorde 20 proc., blev skillnaden i total ersättning till en kvalificerad och en okvalificerad arbetare blott 15 procent. Det är tämligen naturligt, att effekten bland annat blev den, att de mest energiska och kvalificerade arbetarna lämnade fabriker och gingo till byarna, där de funno självständig sysselsättning inom jordbruket, hemindustrin och hantverket.

En sammanfattande tabell över variationerna i arbetets ersättning — motsvarande löneskalan — meddelas av *Strumilin*. Här må återges hans siffror rörande det procenttal de högsta utgående lönerna utgjorde i förhållande till de lägsta:

Högsta lön i förhållande till lägsta.

Augusti 7, 1917	232
November 1, 1917	168
Juni 1, 1918	119
September 1, 1919	108
1920	104
1921, första halvåret	102
1921, andra halvåret	158
1922, första halvåret	244

Man ser härav, att fastän nominella skillnaden 100:175 vidhölls under krigskommunismen, hade i realiteten en så gott som fullständig utjämning inträtt under 1920 och början av 1921, beroende som förut är påpekat på den stora andel naturaförmånerna utgjorde i ersättningen. Man finner vidare, att Nya ekonomiska politiken först under 1922 kunde föra differensen upp till samma nivå som före bolsjevikrevolutionen.

Krigskommunismens politik på detta område vidhölls ett stycke in på den Nya ekonomiska politikens period. I mitten av 1921 sågo sig sovjetmyndigheterna tvungna att överge idén om en nyorganisation av arbetet på kommunistisk grundval och att återvända till det ordinära systemet med löner avhängiga av arbetsresultatet. Den radikala åtgärden kom först till synes i förmildrad form uti en resolution från det i november skapade Rådet för Arbeta och Försvar (STO) den 18 juni 1921 angående försörjningen av arbetarna och de anställda i vissa statsföretag. Man dekreterade, att i dessa företag "som ett experiment" skulle borttagas allt personligt underhåll av arbetarna och deras familjer enligt ransonlistor, och att alla ersättningar vare sig i pengar eller in natura skulle ske i form av lön. Pengar och produkter skulle utanordnas till företagen att delas bland arbetarna efter företagets avkastning, det vill säga företaget skulle erhålla sin fulla kontingent, endast om det till fulla 100 proc. fullbordat sitt månatliga produktionsschema. Tvångsarbetet gick sedan all världens väg genom en resolution från centrala exekutivkommittén 3 mars 1922. En allmän kodifiering av de nya principerna skedde i 1922 års arbetskodex. I anledning av femte årsdagen av oktoberrevolutionen höll arbetskommissarien *Schmidt* följande begravningsstal över den förolyckade politiken: "Utjämnad ersättning har lett oss till en allvarlig ekonomisk absurditet, som berövat arbetaren den väsentliga stimulansen för normal produktion" (*Prokopowitch*, s. 35).

Ur de förhållanden som under 1919 utvecklats sig fann man ingen annan utväg än att möta bristen på arbetare, särskilt

kvalificerade arbetare, genom att införa en *arbetsvärnplikt*, alltså genom militarisering av arbetet. Ett steg i denna riktning hade tagits redan av STO — sedermera det organ som beklädades med högsta makten ifråga om uppsikten över näringslivet. Den 21 nov. 1919 dekreterade STO militariseringen av bränsleanskaffningen. En månad senare, 27 dec. 1919, upprättades under Trotskys ledning huvudkommittén för den allmänna arbetsplikten. Denna kommitté företog sig att upprätta arbetsarméer och att direkt förvandla de militära arméerna i under militär disciplin ställda arbetsarméer. Här må erinras, att denna åtgärd vidtogs vid den tidpunkt, då demobiliseringen skulle ske av de stora revolutionära truppuppbåd, som hade kämpat vid gränserna under den föregående tiden. Sålunda förvandlades 15 jan. 1920 den tredje armékåren till den första arbetsarmén och i februari följde den andra och sjunde armén.

Det förefaller som hade man verkligen haft den föreställningen — vid sidan av den akuta nödvändigheten att ordna den stora demobiliseringen — att man genom arbetets militarisering skulle kunna få det desorganiserade näringslivet i gång. Frivilliga åtgärder, till vilka man tidvis ställt stora förhoppningar, hade givit dåliga resultat. Den stora agitationen under 1919 för s. k. kommunistiska lördagar, under vilka de entusiasmerade arbetarmassorna skulle använda sin lediga lördags-eftermiddag till att utföra för sovjetstaten livsnödvändiga arbeten, hade slagit fel. Det uppgives (*Pollock*, s. 51) att i januari 1919 i sådana lördagar deltog 4,300 personer, i januari 1920 35,000.

Att det icke blott var tal om att få industrin igång utan att också kunna planmässigt gestalta densamma framgår av Trotskys uttalanden på IX kommunistiska partikongressen i april 1920: "Om vi på allvar vilja tala om en planmässig hushållning, om arbetskraften i överensstämmelse med hushållningsplanen skall fördelas på givna stadier, så får arbetarklassen icke föra något nomadliv. Den måste kunna förskjutras, fördelas, kommenderas hit och dit liksom soldaterna." Mot invändnin-

gen att man med en sådan militarisering skulle återvända till faraonernas metoder svarar *Trotsky* med att hänvisa på skiljaktigheten i klassyftet.

En ytterligare utveckling av tvångsarbetets princip gav Trotsky inför tredje allryska fackföreningskongressen. Ett utförligare utdrag kan förtjäna återgivas: "Vi ha nått fram till arbetets reglering efter ett enda allmänt ekonomiskt schema. Nämligen att göra det obligatoriskt för varje arbetare. Detta är socialismens grundval. . . . Obligatoriskt arbete betyder, att varje arbetare är satt att arbeta på ett bestämt arbete, tilldelat honom av de lokala ekonomiska myndigheterna; det betyder, att arbetet är underkastat reglering enligt ett enda schema, som är att tillämpa på hela landet och hela arbetarklassen, något alldeles skilt från den spontana process som bestämmes av efterfrågan och tillgång. Denna uppfattning om arbetsplikten har alltid utgjort en del av det socialistiska programmet. Under den nya sociala regimen och under övergångsperioden är varje arbetare att betrakta som en soldat i arbetets armé. Han har att lyda ordena från den regering han beklätt med makten. Det har sagts, att tvångsarbete icke är produktivt. Om så är, är socialismen förfelad. Eftersom det icke finns någon annan väg till socialismen utom den att auktoritärt fördela arbetet enligt ett allmänt ekonomiskt schema under en enda centrals ledning. I fall vi medge detta, måste vi erkänna statens rätt att skicka varje arbetare dit där han bäst behövs. Vi ha alltså att erkänna statens rätt att straffa envar som vägrar att lyda denna order, som icke underkastar sin vilja arbetarklassens vilja, dess ekonomiska syften. Arbetets militarisering är icke en uppfinning av den ene eller andre politikern, ej heller av arbetarnas och böndernas regering. Den är det väsentliga och ofrånkomliga medlet att organisera arbetet, att reglera det obligatoriskt i överensstämmelse med behoven hos ett socialistiskt samhälle under övergångsperioden från kapitalism till kommunism. Om sådant arbete, med tvång organiserat och fördelat, icke är produktivt, då är socialismen dömd att misslyckas. Samhällets utveckling är att betrakta

som en succession av olika former för arbetets organisation i effektivitetens intresse, och om vår form leder oss till minskad effektivitet, kommer den att leda till vår förintelse och vår dom. Inga våra ansträngningar kunna då bli till någon nytta." (*Prokopowitch*, s. 31—32.)

Profetian gick i uppfyllelse. Dock ej till den ytterlighet som Trotsky antydde. Förfallet och destruktionen inom industrin kunde icke stävjas. Men sovjetmakten föll icke. Den reste sig till nya ansträngningar på nya vägar efter krigskommunismens aera.

Tvångsarbetets grundsatser utvecklades mera konkret genom dekret av 29 jan. 1920. Där åberopas den i sovjetrepublikens grundlag och i arbetets kodex proklamerade grundsatsen om allmän arbetsplikt. Det bestämmes, att hela den arbetsdugliga befolkningen kan mobiliseras "för tillfälligt eller periodiskt upprepat utförande av följande under arbetsplikt lagda arbeten...: Anskaffande av bränslematerial, lantbruksarbete... Livsmedelsförsörjning, byggnads- och transportarbeten... Kamp mot epidemier o. s. v."

Det uppges visserligen, att resultaten av arbetets militarisering särskilt ifråga om bränsleanskaffning ur skogarna under det första halvåret icke voro obetydliga. Men redan under den första tillämpningen förelågo oroväckande symptom, som refereras redan i *Trotsky's* nyss omnämnda tal på IX partikongressen: "I de viktigaste industrigrenarna äro hos oss 1,150,000 arbetare inregistrerade, men i verkligheten arbeta blott 850,000. Vart ha de 300,000 tagit vägen? De ha gått sin väg. Vart? Till landsbygden, kanske till andra industrigrenar, kanske äro de sysselsatta med spekulation." (*Pollock*, s. 58.)

Den "maktägande arbetarklassen" hotades under sådana förhållanden av fullständig inre upplösning. Tillståndet skildrades efteråt av *Lenin* på kommunistiska partiets XI kongress i följande ordalag: "Äro våra sociala och ekonomiska förhållanden verkligen sådana, att de som gå till verkstäder och fabriker äro genuina proletärer? Det förhåller sig icke så... Mycket

ofta äro de som arbeta i fabrikerna alls icke proletärer utan slumpvis ditkommet folk av alla sorter." *Sinovjev* understödde denna uppfattning med följande förklaring: "Som resultat av revolutionens växlingar har arbetarklassen blivit upplöst, dess kärna har förstörts och spritts över sovjetrepublikens hela territorium. En del av den har bosatt sig i byarna, medan en annan del har tvungits att söka sysselsättning under mycket hårda villkor med växling av arbete närapå var månad." (*Prokopowitch*, s. 30.)

Förvisso var det flera omständigheter, den här anmärkta löneskalan, arbetsmilitarismen och främst livsmedelsknappheten i städerna, som medförde den förbluffande nedgången av industriarbetarnas antal.

Några siffror till sist för att belysa denna process. Den allmänna ryska industriräkningen av 1908 hade fastställt, att totalantalet industriarbetare i de 28 guvernement som motsvara Sovjetryssland utgjorde 2,082,000. Under kriget hade denna siffra ökats och nått 3,000,000 1 jan. 1917. Ett år efter bolsjevikrevolutionen 1 sept. 1918 utgjorde antalet 1,400,000. Den 1 mars 1919 hade det fallit till 1,200,000 och 1 sept. 1919 till 1 miljon. Från 1917 hade sålunda industriarbetarklassen reducerats till en tredjedel. I Leningrad minskades antalet industriarbetare 1 jan. 1917—1 april 1919 från 365,777 till 144,530, vilket motsvarar en minskning med över 60 proc. Moskva som 1 febr. 1917 hade en folkmängd av 2,017,000 hade i slutet av augusti 1920 blott 1,028,000 och Leningrads befolkning hade under 1920 sjunkit till 884,000. Denna tendens kunde icke militariseringen av arbetet häva. Detta utflöde av krigskommunismens anda torde i stället hava förstärkt tendensen att göra slut på den under allt sämre förhållanden levande arbetarklassen.

Krigskommunismens hushållningspolitik visade sig sålunda icke blott lägga odrägliga bördor på samhällets andra grupper, främst bönderna. Den undergrävde existensen för arbetaren som individ och för arbetaren som klass. Denna slags maktutövning liknade för arbetarklassens vidkommande bra mycket ett självmord.

Planhushållningen under krigskommunismen.

Allmän
karaktəri-
stik.

Planhushållning förutsätter plan. Krigskommunismen utmärkes emellertid av planer — och organ för planer — men icke av plan.

Sovjetlitteraturen från denna tid innehåller tillräckliga belägg i ledande sovjetmäns uttalanden både om nödvändigheten av en plan och om dess obefintlighet.

Vi anföra i det förra hänseendet ett uttalande av *Lenin* från krigskommunismens sista tid (yttrande vid VIII sovjetkongressen): "Vi måste genomföra hushållningsplanerna efter ett bestämt program och fixera samt möjliggöra dess fortskridande genomföring. Massorna skola icke blott veta utan också känna, att slutet på perioden av hunger, köld och elände fullständigt beror därpå att de själva så fort som möjligt genomföra våra hushållningsplaner. Alla planer för de enskilda industrigrenarna måste strängt koordineras och förbindas med varandra och i sin helhet bilda denna enhetliga hushållningsplan, som vi så nödvändigt behöva." (*Pollock*, s. 113.)

Här uttalas alltså vid *slutet* av krigskommunismen, att "planen" är nödvändig. Indirekt medges ju härmed, att planen inte finns, fast planer finnas. Klart och utan omsvep uttalar sig *Trotsky* i saken. "Vår hushållning orienterar sig efter en enhetlig plan — men själva denna plan existerar inte — och än mer: det existerar inte ens en apparat för utarbetande och genomförande av en enhetlig plan." (*Pollock*, s. 93.) Så sent

som i oktober 1920 förklarade *Rykov* rent av att man inte kunde gå i land med uppgiften: "Det vore ett fantasteri, om man skulle tro, att vi nu kunde utarbeta en enhetlig och noggrann hushållningsplan för republiken, som omfattar alla sidor av det ekonomiska livet. Det är ej blott så, att vi icke varit i stånd att reglera den ekonomiska verksamheten för den oerhörda majoritet av befolkningen, som är sysselsatt i jordbruket — nej, t. o. m. organiserandet av de ekonomiska råden befinner sig endast i sitt begynnelsestadium." Vilket icke hindrade honom att kort efter på VIII sovjetkongressen både ansluta sig till det allmänna kravet på en plan och förklara, att förarbetena gäve möjlighet att med framgång gripa sig saken an. (*Pollock*, s. 112.)

Detta allmänna rop efter planen vid slutet av krigskommunismens period visar ju bäst, att planen varit obefintlig under densamma.

Även om planföreställningen från begynnelsen ingick i kommunismens ideologiska utrustning som en huvudsak, visst fanns det omständigheter, som göra det mycket begripligt att planarbetet fick i verkligheten stå långt tillbaka jämfört med dess plats i kommunistisk teori. Det fanns en ideologisk motvikt i uppfattningen, att sovjetmaktens första uppgift var att riva ned men icke att bygga upp. *Bukharin*, långa tider ledande uttolkare av den rena läran, gjorde sig inga illusioner om den planmässiga "ordning" sovjetväldet var kallat att i sin första fas åstadkomma. "Anarki i produktionen eller som professor Grinevetzky uttrycker det en revolutionär upplösning av industrin är ett historiskt oundvikligt stadium, som inga lamentationer kunna förhindra." Trots all önskan att riktigt grundligt skaka sönder det gamla måste dock arbetarmassornas hunger mycket tidigt ha gett sovjetmakten anledning att tänka även på behovet att, åtminstone för deras elementära behov, ställa en ekonomisk apparat i ordning. Men härvid mötte sovjetmakten — det måste rättvisligen erkännas — utomordentliga svårigheter i rent yttre förhållanden, som den först efter år av kamp inte för planen utan för livet kunde bemästra.

Såsom anmärkes av *Pollock* (s. 46) var uppställandet av en hushållningsplan för långa tider en omöjlighet redan därför, att centralregeringen under borgarkrigets period icke visste, vilka delar av landet den nästa dag kunde förfoga över. Ukraina, Donregionen, Kaukasus voro nästan oavbrutet krigsskådeplats. Det gavs tider, då 60 proc. av hela järnvägsnätet befann sig i fiendehand, ja under 1920 voro 80 proc. av järnvägarna indragna inom området för militära operationer (*Dobb*, s. 88). Detta krigstillstånds betydelse för hushållningen mätes av den röda arméns ansvällande från 200,000 till 3,300,000 sommaren 1920. Enbart ockupationen av Donetzregionen betydde akut bränslekris, då regionen inneslöt 71 proc. av kolproduktionen. Samtidigt var sovjetmakten avstängd från oljetillgångarna i Baku. Bränsletillgången var 1919 hälften så stor som 1917 och 40 proc. av 1916. Med Donetzområdet var förlorat ej blott kol utan även 75 proc. av järnmalmsproduktionen och 60 proc. av tackjärnet. Ural där man kämpade 1918—19, representerade ytterligare 19 proc. tackjärn, och av de återstående 21 svarade Polen för halva siffran. Den förödelse som gick över transportväsendet under röda och vita arméns strider har uppskattas till 3,600 järnvägsbroar, 3,600 vanliga broar, 1,700 verst permanenta vägar, 380 lokomotivdepåer och järnvägsstationer, 86,500 verst telegraf- och telefonlinjer. (*Dobb*, s. 89.)

Det har sagts, att planen sänkades, men det fanns planer. Vilka? Det talades mycket därom, men man finner icke mycket gripbart. Under de första månaderna synes man ha hoppats, att socialiseringen av bankväsendet utan vidare skulle leda till en planmässig ledning av näringslivet. I början av 1918 talas det om "produktionsprogram", som vore att uppställa av de olika glavki. Till Högsta Folkhushållningsrådet (*Vesenha*) anknöts en särskild kommission för planarbete, men den synes ha presterat föga före krigskommunismens sammanbrott. Redan i december 1918 påtalade *Rykov*, att man lät massor av folk under månader tillbringa sin tid i kanslier för att på

papperet uppställa vackra planer, och att dessa planer sedan förde sitt liv för sig och hushållningen sitt liv för sig. Bättre var det ej, som vi redan ha sett, med den plan Rykov hänvisade till då han i slutet av 1920 frejdigt ville angripa planproblemet och som grundval bl. a. anförde det herostratiska socialiseringsbeslutet rörande hela bondehushållningen. "Bondeklassen har att föra sin hushållning efter en enhetlig plan och under enhetlig ledning" hette det i VIII sovjetkongressens beslut. Ur denna statliga ledning av lantbruket med anknytande till andra planer rörande transportväsen, elektrifiering, gruvor och hyttor skulle produktionsplaner för den totala hushållningen framväxa.

Såvitt framgår ur litteraturen är det egentligen två konkreta planer, som förtjäna namnet, nämligen "planen för transportväsendets reorganisation" (*Pollock*, s. 64) och den efter Lenin benämnda *elektrifieringsplanen*. Särskilt har man anledning fästa uppmärksamhet vid denna sistnämnda. Den är det första försöket på den linje, som i sovjethushållningens nuvarande skede betecknas av femårsplanen och i planhushållningsarbetets historia kan Lenins elektrifieringsplan tagas som utgångspunkt. Denna plan sätter nämligen som sitt mål ej blott att lösa vissa tekniska problem utan att på grundvalen av en genomgripande teknisk omvälvning, elektrifieringen, uppdraga riktlinjer för hela näringslivets utveckling, inom jordbruk som inom industri för 10—15 år framåt. Endast därav blir det begripligt, att Lenin kunde beteckna planen som "partiets andra program" och — som i tidigare sammanhang relaterats — prägla det berömda slagordet: kommunism är sovjetmakt plus elektrifiering. I mars 1920 sattes en statskommission (Goelro) i arbete med en stab av 180 fackmän, och som resultat kunde elektrifieringsplanen föreläggas VIII sovjetkongressen till antagande. Den gick ut på nybyggandet av 27 stora elektricitetsverk och sammanslutande av redan befintliga sådana. Tempot i utförandet måste göras beroende av möjligheten att från utlandet införskaffa oundgängliga maskiner (turbiner m. m.). Något planenligt genomförande kunde ej åstadkommas. Den

blev visserligen ingalunda utan praktisk betydelse. Men främst tilldrar sig planen intresse genom sin hela anläggning, föregångare som den är till de långt mäktigare ansatserna till planhushållning vi numer bevittna. Till hela sin anläggning syftar den till Rysslands relativt snabba industrialisering. Produktionsmedelsindustrierna ges företräde framför konsumtionsmedelsindustrier. På elektrifieringens grund skall en tekniskt fullrustad storindustri uppbyggas, smådriften tillbakaträngas och sålunda förutsättningar skapas för en högtutvecklad socialistisk hushållning. Allra mest genomgripande förutsättes elektrifieringen bliva för jordbruksnäringen, som härigenom blir industrialiserad och mäktig en högre intensitet tack vare elektriska lantbruksmaskiner. Därmed skall ej blott folkförsörjningsproblemet lättare bemästras. Böndernas ställning till sovjetmakten blir också en annan. I *Bukharins* tolkning: elektrifieringen av byarna i södern är det bästa medlet i kampen mot det ryska Vendée." (*Pollock*, s. 77.)

Det är nu att märka, att elektrifieringsplanen tillhör krigskommunismens slutskede. Under den följande NEPperioden träder detta slags planarbete i bakgrunden för att upptagas ånyo vid dess slut och bli det dominerande draget under nuvarande period.

Karakteristiskt för det splittrade arbetet att uppställa produktionsplaner eller "program" kan sägas vara dessas grundande på huvudsakligen tekniska synpunkter med tillbakaträngande av vad man varit van att beteckna som ekonomiska. Det är sålunda frambringandet av vissa varukvantiteter som ställes som det primära, medan relationen mellan kostnad och varupris blir något underordnat. Hur en av planekonomin bästa kännare betraktade denna periods planarbete framgår av följande omdömen av *Krisjanovsky*, president i statsplane-kommissionen (Gosplan) från senare tid. Han säger, att om man "undersöker planerna, skall man finna, att det tages för givet, att regeringen besitter någon mirakulös förmåga att tillgodose landets behov i vad utsträckning som helst. Artificiella uppdelningar inom den ena eller andra produktionsgrenen, åt-

skiljande av råvaruframställning från produktionen, det utomordentliga antalet instanser ha medverkat att ge dessa produktionsplaner en karaktär av blott och bart oansvariga utkast, utan tvivel välmenade men ur ekonomisk synpunkt värdelösa. Uppgörandet av produktionsplaner har reducerats till följande operationer: att summera upp de produktiva möjligheterna och helt formellt sammanknyta dem med produktionens huvudsakliga resurser. Önskan att få så mycket produkter som möjligt utan att kalkylera något kostnadspris och utan någon hänsyn till statens ekonomi har lett till startande av ett överdrivet stort antal företag, produktionens upplösning och en mycket låg arbetsstandard." (*Prokopowitch*, s. 47—48.)

En principiell synpunkt på denna periods planhushållning till sist. Även där den var som bäst synes den ha sett sitt slutmål i att skilda grenars produktionsprogram skulle så att säga bara adderas tillsamman för att få den totala hushållsplanen. Denna tankegång möter i *Lenins* förut citerade yttrande om koordinationen av planer för de enskilda industrigrenarna för att bilda den enhetliga "planen". Metoden kritiseras av den kommunistiska planhushållningsteoretikern *Varga*. Denna ordning är bakvänd. Det primära måste vara den allmänna hushållsplanen, och produktionsprogram för enskilda grenar skall endast vara "konkretiseringen av den skiss i den allmänna planen, som hänför sig till var gren". I detta hänseende representerar den senaste perioden — efter NEP — en principiellt betydelsefull, ändrad uppfattning.

Givetvis måste sovjetmaktens ekonomiska politik under krigskommunismen vidta åtgärder för att åstadkomma någon anpassning av de enskilda produktionsgrenarna till varandra. Behovet gjorde sig så mycket kännbarare gällande, i den mån man begränsade marknadens betydelse och därmed avskaffade den "automatiska" anpassning, som är karakteristisk för en hushållning utan central planering. Men denna anpassningspolitik var icke ett utförande av en allmän plan i de olika grenarnas avvägande, utan i stället tillämpades metoden att

genom centrala ingrepp stötvis koncentrera krafterna på de för ögonblicket mest hotade punkterna. Detta är det för krigskommunismen betecknande förfarings sätt, som i sovjetlitteraturen kallas "udarstnoj" systemet — varken marknadshushållning eller planekonomi utan ett klumpigt autoritärt tillrättande då och då av de missförhållanden som det nya produktions systemet visade sig kunna i rikt mått producera.

Ifråga om innehållet i detta system ger det måhända en falsk föreställning att tala om *produktionssystem*. Verkligheten var, som närmare skall utvecklas, att produktionsapparatens i stor utsträckning föll sönder. Krigskommunismens hushållning blev allt mindre ett produktionsproblem. Huvudsaken däri blev allt mer problemet att komma över och *fördela* de förråd som förefunnos. Detta måste ge en särprägel åt planansatserna. Det är först elektrifieringsplanen, som representerar en ansats av större mått att planera produktionen.

Till systemets struktur och de "plan"organ, som svarade för dess uppbyggande, ha vi efter denna betraktelse över den principiella karaktären av krigskommunismens planhushållning att övergå.

*Planorgan
och organisations-
problem.*

Under de första månaderna efter revolutionen fingo företagen i stort sett sköta sig själva. Det kunde föga eller intet åtgöras för att åvägabringa någon koordination ens ifråga om företag inom samma industri. Från det föregående må erinras om att nationalisering av en hel industri icke förekom före maj 1918.

Ett planorgan hade emellertid skapats mycket tidigt. Man begynte i toppen. Den 15 december 1917 hade Högsta Folkhushållningsrådet skapats, efter den ryska förkortningen här oftast kallat Vesenha. Idén var icke alldeles ny. Efter marsrevolutionen 1917 hade provisoriska regeringen beträtt vägen att söka reglera och kontrollera industrin och för det ändamålet under de revolutionära organisationernas tryck tillsatt en högsta hushållningskommitté, som pålades uppgiften att "planmässigt reglera hushållningen". (*Jugow*, s. 20.)

Den uppgift som tillades Vesenha ifråga om nationaliseringen känna vi ur det föregående. Detta var emellertid blott en sida av dess verksamhet. Dess allmänna uppgift angavs i dekretet om dess grundande sålunda:

”Högsta Folkhushållningsrådets uppgift är organisationen av folkhushållning och statsfinanser. För detta ändamål utarbetar Vesenha normerna och planen för reglering av landets ekonomiska liv.”

Denna instans, organiserad som ett kommissariat inom folkkommissariernas råd, var alltså uttryckligen grundat såsom det högsta planorganet. Dess alltomspännande koordinations- och regleringsuppgift anges i dekretet, som fortsätter med följande uppräknig: ”Det har att sammanfatta . . . verksamheten hos centrala och lokala reglerande myndigheter (bränsle-, transport-, metall-, centrala förplägnadskommissionen o. s. v.), vidare verksamheten hos motsvarande kommissariat (handel, industri, folkförsörjning, lantbruk, finanser, krig o. s. v.) hos allryska rådet för arbetarkontroll och hos arbetarklassens drifts- och fackföreningsorganisationer.” (*Pollock*, s. 79.)

Det blev ett månghövdat organ. Med ett presidium av 8 medlemmar inneslöt dess plenum 69, enligt dekretet i augusti 1918 30 från fackföreningarna, 20 från arbetarkontrollråden, 10 från centrala exekutivkommittén, 2 från arbetarkonsumtionsföreningar samt 7 folkkommissarier (folkförsörjnings-, samfärdsels-, arbets-, lantbruks-, finans-, industri- och handels- samt inrikesdepartementen). Vesenha hade alltså att uppställa en hushållningsplan att genomföra av särskilda organ under dess ledning. Sådana organ funnos — eller ansågos finnas — för andra områden men saknades för industrin. Närmast kom Vesenha därför att ägna sig åt de industriella förhållandenas ordnande. Denna uppgift fyllde så helt dess arbetsprogram, att frågan om en allmän hushållningsplan ännu vid krigskommunismens slut icke hade angripits (*Pollock*, s. 1—82). För utarbetande av industriella produktionsplaner försågs Vesenha med en särskild avdelning för planarbeten, en föregångare till den i sovjethushållningens nuvarande fas så

betydelsefulla statsplanekommisionen (Gosplan). Dess krigskommunistiska aera synes icke ha lämnat något i arv, värt att ta med i bouppteckningen.

Vesenhas ursprungliga uppgift blev emellertid i det yttre begränsad. Denna instans, som skulle koordinera hela det ekonomiska livet, blev aldrig färdig ens med att koordinera de olika förefintliga instanser, som hade att reglera näringslivets skilda områden (*Pollock*, s. 88). Vid sidan av Vesenha trängde en annan institution fram till allt större betydelse, nämligen folkförsörjningskommisariatet, Narkomprod. Med det fullständiga avlysandet av privathandeln i november 1918 överlämnades ledningen av arbetet att anskaffa och fördela alla medel för personlig konsumtion helt till Narkomprod. Vesenha förlorade därmed rätten att förfoga över personliga konsumtionsföremål och hade därefter att disponera blott över produktionsmedel och industriella rå- och hjälpämnen (*Pollock*, s. 54). Under 1919 förvandlas Vesenha i realiteten till ett industriministerium. Hela fördelningsproblemet lägges i Narkomprods hand, och från Vesenha överförs dit t. ex. kontrollen över agrarisk industriproduktion och anskaffningen av råämnen för denna. Då, såsom förut är anført, den centralt dirigerade hushållningen koncentrerade sig på fördelningens område, fick i själva verket Narkomprod den mera ledande ställningen i den slags hushållning, krigskommunismen fick ägna sina krafter åt.

Topporganisationen av planarbetet komplicerades yttermera genom inrättandet av en särskild "värderingskommision" (Glavkomptroud), tillskapad redan i november 1918. (Enligt uppgift hos *Pollock*, s. 84 not, skulle denna kommission utgöra ett av Vesenhas hjälporgan.) Denna hade att värdesätta de anspråk, som ställdes av olika företag, såsom ifråga om de arbetskrafter och material som företagen begärde och att besluta vad de med hänsyn till disponibla resurser skulle ha att utföra av sina program (*Pollock*, s. 91, *Zagorsky I*, s. 273). Denna i organisationssystemet egendomligt inkopplade instans

hade, enligt vad en av dess ledare, *Kricmann*, berättar, att behandla miljarder av order: "Denna syndaflod skulle ha dränkt t. o. m. Ararats berg" (*Pollock*, s. 91).

Och slutligen skaffade man sig en fjärde högsta ledning i den åren igenom fram till nu ryktbara instansen STO, det s. k. Rådet för Arbete och Försvar. Även denna organisation hade tillkommit under den fruktsamma hösten 1918, i november månad. Ursprungligen var den bestämd att vara en specialkommission för försvarets säkerställande och förenade de härför viktigaste ministerierna. Det hette också från början blott Rådet för Försvar. Den fick emellertid under krigskommunismens sista skede överta högsta ledningen av näringslivet. Härei avspeglas icke blott krigsperiodens särskilda krav. Att STO ställdes i teten påfordrades även av allmänna ekonomiska hänsyn. Det var nämligen först på den viktiga VIII sovjetkongressen i december 1920 som STO tilldelades denna uppgift. *Lenin* fordrade då i stället för det odugliga *Vesenha* "ett organ som har att spela huvudrollen i hela den ekonomiska verksamheten och är fullt medvetet om denna sin ställning" (*Pollock*, s. 94). I STO förenades nu presidierna i *Vesenha*, Narkomprod, Samfärdselskommisariatet m. fl. centralinstanser för att äntligen tillförsäkra folkhushållningen en enhetlig ledning. STO födde i tidens fullbordan Gosplan.

En reflexion har man svårt att här undertrycka. Den kommunistiska organisationsmanin tar sig det uttrycket, att då en instans visar sig icke fylla den avsedda uppgiften, så — i stället för att reformera organisationen nr 1 — flyttar man över uppgiften till organisationen nr 2 eller nyskapar organisationen nr 3, och därtill äro dessa nybildningar ofta ingenting annat än kombinationer av förut befintliga. Man får det intrycket, att man för att få den effektiva högsta ledningen experimenterar med blandningar i olika mängder, x enheter folkförsörjning, y enheter samfärdsel, z enheter krig etc. Nåja, om en sovjetman skulle skriva om svenskt kommittéväsen — t. ex. om de på varandra följande och i varandra

ingripande besparingskommittéerna — skulle han kanske behandla våra förhållanden med något av samma satir.

Sen måste man ju fråga sig, hur det överhuvud kunde gå att utföra något nyttigt arbete med detta konglomerat av instanser — och vi tala hittills blott om topporganisationen. Hur var det möjligt? Att det var möjligt visar resultatet: sovjetväldet överlevde krigskommunismens nödtid. Måste icke allting gå isär genom denna mångfald? Här är anledning sätta fingret på en av de allra viktigaste punkterna för att förstå sovjetushållningens funktionsmöjlighet både under denna tid och sedermera. Bakom folkkommisariaten, bakom Vesenha, bakom Narkomprod, bakom Glavkomptroud, bakom STO — bakom alla de för Sovjetryssland säregna konstitutionella nybildningarna stod en makt utanför och över konstitutionen: Partiet. Där fanns den kraft, som skapade ett drägligt mått av enhet i mångfalden. Utan att sätta in det kommunistiska partiet, verkande med strängt centraliserad styrka genom sin exekutivkommittés presidium och sekretariat, i dess ledande och sammanhållande roll bakom de utåt direkt synliga organen är varje studium av sovjetmakten och dess hushållning fruktlöst: "ett faktum av vital betydelse då det gäller att begripa händelsernas utveckling i Ryssland och särskilt den överraskande enhetligheten i politik, som uppnåddes mellan organ, som voro formellt oavhängiga och ej subordinerade". (*Dobb*, s. 107.)

Vi lämna toppledningen och fråga nu efter de organ, som skapades och förutsattes skola utföra "planerna". Därvid skola vi hålla oss inom industrins område, där organisationsexperiment hade det vidaste fältet, särskilt efter den vittomfattande nationaliseringen av olika industrier.

Det första problemet, sen man väl börjat få bukt på den "vilda nationaliseringen", det syndikalistiska söndersprängandet av all industriell organisation företagen emellan, var att införa någon form av koordination mellan enskilda företag inom en och samma industri. Det större koordinationspro-

blemet mellan industrigrenar hörde till topporganens uppgift. Hur föga det bragtes till lösning är redan framhållet.

Tre vägar kunde beträdas, utvecklar *Dobb* (s. 99) saken, för att åstadkomma denna koordination. Man kunde skapa ett statligt organ ad hoc och påtvinga var industri det uppifrån. Man kunde konstituera ett representativt organ inom var industri, med en viss demokratisk och autonom karaktär. Man kunde genom en blandning av bägge formerna få fram en industriorganisation, som var till en del representation för industrin själv, till en del konstituerad av utnämnda statsrepresentanter. I fråga om den tunga industrin, av vital betydelse för krigsändamål, gick man den första vägen. Beträffande de lättare industrierna för färdigfabrikat valde man mestadels den tredje vägen.

En av de först genomförda industriorganisationerna var den inom textilindustrin, *Centro-textil*, tillkommen redan i februari 1918, alltså vid en tidpunkt då nationalisering ännu icke skett. Här mötte problemet således i den formen, att industriföretagen ännu voro övervägande i privat besittning. På en kongress för textilindustrin i februari 1918 tillsattes för industrin ett centralt administrativt råd. Det bestod av 30 representanter för textilarbetarna, 15 för ägarna och 20 för olika statsorgan. Ett presidium utsågs, vari sutto 9 arbetarrepresentanter, ett ombud för *Vesenha* och ett för fackförbundsrådet jämte tekniska experter men såvitt man kan finna ingen ägarrepresentant (*Dobb*, s. 100).

Så såg en av dessa *Centri* ut, som under några år kom att handha den ryska industrins ledning.

Proportionen i det representativa organisationsschemat varierade. För industrier, som voro nationaliserade, bortföll ju ägarproblemet. Genom ett *Vesenhadekret* redan i mars (alltså ett par månader före det allmänna nationaliseringsdekretet) gavs det direktivet, att *centri* skulle sammansättas: till en tredjedel av representanter för arbetarna i industrin, till en tredjedel av tillsatta ombud för *Vesenha*, sovjets centrala exekutivkommitté, fackförbundsrådet och Kooperationen, samt

slutligen till en tredjedel av representanter för industrins tekniska och kommersiella stab och för tekniska och vetenskapliga organisationer.

Till den yttre ramen erinrar denna industriorganisation starkt om de *Bauerska* idéer, som vid ungefär samma tidpunkt emanerade från Österrike och starkt påverkade hela den europeiska socialismen. En sak bör emellertid påpekas. Den sovjetryska typen av tredelat inflytande garanterade under alla förhållanden makten över industriledningen åt den kommunistiska politiken. Även i de fall, då man inrymde åt privatägare tredjedelen av inflytandet — icke i styrelsen men i stämman — förfogade den centrala sovjetmakten över det absolut avgörande inflytandet. Det markerades genom den tredjedel, som lades i händerna på industrins egna arbetare. Via partiapparatens kunde sovjetmakten tillförsäkra sig enhetlighet i uttalande från stats- och arbetarrepresentanter. Den industriella "autonomin" var därför också mera sken än verklighet.

Under sådana förhållanden vågade man också tillägga dessa centri en mycket betydande makt. För industrier som icke voro nationaliserade hade centralinstansen myndighet att ge instruktioner till företagsägarna, att distribuera råvaror, att fixera priser, att sammanslå företag och slutligen att nationalisera vilket företag som helst inom branschen. Allt enligt samma Vesenhadekret. (*Dobb*, s. 100.) Centri tillerkändes även monopolrätt över import och export, rätten att koncentrera i sina händer tillförseln till industrin av råvara, bränsle etc. samt marknadsförandet av slutprodukterna. Centri tenderade alltså att utvidga sina funktioner och att för var industri bli det centraliserade kommersiella organet, som finansierar företagen ifråga om behövliga produktiva resurser och för avsättning mottar deras fabriker.

Vid sidan av centri möter man från denna tid ett än mer beryktat organisationsnamn: *Glavki*. Enligt *Dobb* (s. 102) voro dessa *glavki* tillkomna som hjälporgan åt centri för att specialisera ledningen av de tekniska enheterna. Uti *Pollocks* framställning (s. 83 o. f.) göres ingen bestämd skillnad mellan

centri och glavki, de omnämnas under ett. Hela den industriorganisation, som utbildade sig under denna tid är mest känd under benämningen den *glavkistiska* organisationen. Vilka svårigheter som möta att ge en klar och korrekt bild av denna organisatoriska byggnad framgår av den anmärkning *Pollock* gör till ett som bilaga meddelat grafiskt schema, sammansatt efter tre olika teckningar (alla ur sovjetkällor, en meddelad från *Vesenha*) vilka icke överensstämmer. Schemat kan därför, säger han, icke göra anspråk på exakthet utan skall blott ge en ungefärlig bild av den glavkistiska organisationens översiktlighet. (*Pollock*, s. 391.)

Då organisationen stod — i vart fall på papperet — färdig, skildras den av *Pollock* sålunda. Varje industrigren hade sin under *Vesenha* sorterande produktionsavdelning. Varje sådan produktionsavdelning, med ett kollegium i spetsen, var delad i olika underavdelningar (tekniska, finansiella o. s. v.) och bildade för de därunder sorterande industrigrenarna huvud- eller centralförvaltningar, dessa beryktade glavki och centri. Efter storindustrins totala socialisering uppgick antalet glavki till 60. Vissa industribranscher voro fördelade på många sådana centraler; produktionsavdelningen kemi inneslöt sålunda icke mindre än 22 glavki och centri. Vidare organiserades ett otal lokala sammanfattande organ, s. k. Kustoj, underställda de provinsiella motsvarigheterna till det centrala *Vesenha*.

Den autonoma och representativa karaktär dessa sammanlutningar till en början ägde i det yttre förlorades under krigskommunismens utveckling. De stora representativa råden försvunno och gävo plats för mindre presidier, som alltmer förlorade sin representativa karaktär och förvandlades till hos *Vesenha* anställda ämbetsmän, fast *Vesenha* omsorgsfullt sörjde för att innesluta medlemmar av vederbörande fackliga organisation och handlade i samförstånd med denna. Glavki och centri blevo under denna omvandlingsprocess helt enkelt ämbetsverk lydande under *Vesenha*.

Den genomgående tendensen var strängt centralistisk, rådens ersättande av presidier, koncentration av ledningen. På områden, som voro särskilt känsliga för sovjetmakten och där statens intressen allvarligt hotades av arbetarnas självrådighet gick man fram med diktaturens medel.

Ehuru vi därmed gå utanför industrins ram må här inskjutas, hur enhetlighet och ordning genomfördes inom järnvägsväsendet, vars desorganiserade tillstånd förut berörts. Enligt kommunikationskommisariatets mening hade man att skapa en energisk och enhetlig myndighet, vars auktoritet kunde göras gällande gentemot alla järnvägsanställda. Denna exekutivmakt måste anförtros åt personer, som voro utsedda icke genom de intresserade arbetarnas val utan av de statliga organen på grund av sin kompetens och erfarenhet och ansvariga gentemot dessa. Redan den 5 nov. 1918 hade skapats en extraordinär kommission för transportväsendet bestående av tre medlemmar, varibland folkkommisariern för kommunikationsväsendet och presidenten i Vesenha. Under 1919 fann man sig föranlåten att utnämna en enda transportdiktator, i vars hand myndigheten koncentrerades. Till kommissarie utsågs *Krassin*. Han vidtog omedelbart en radikal åtgärd. På järnvägsmännens kongress i april 1919 förklarade han kategoriskt, att en av de väsentliga åtgärder, som nu måste vidtagas, var att undertrycka arbetarkontrollen. Det är oundvikligt, förklarade han, att centralisera hela administrationen. Man måste avskaffa kollegieprincipen överallt, där icke den är nödvändig. Kollegier få icke vara kvar annat än i helt och hållet exceptionella fall och endast såsom kontrollorgan. Men i vad angår exekutiva organ måste man uppställa principen om styrelse genom en enda person med ett maximum av ansvarighet.

I denna statliga ämbetsverksindustri blev kompetensens avgränsning en viktig, omstridd och svårlöst fråga. Industrin uppdelades i tre kategorier. Till den första gruppen hörde sådana som hade nationell vikt och betydelse. De voro direkt förvaltade av vederbörande glavki eller centri. Över dit-

hörande lokala företag hade de provinsiella Vesenhaorganen en viss uppsikt men ingen rätt till inblandning i ledningen. Den andra gruppen bildades av företag och industrigrupper som producerade för nationell marknad och sålunda hade mer än lokal betydelse utan att vara outhärliga för folkhushållet i dess helhet. För dem fastställde glavki eller centri produktionsplanerna, men de förvaltades av guvernementens Vesenha. Tredje gruppen bestod av rent lokala företag — exempelvis hörde hit kommunala verk — som försågo sig med råvara i trakten och avsatte sina produkter på den lokala marknaden. De förvaltades helt av provinsvesenhaorgan och lågo helt under deras kompetens. Av de 6,908 företag, som 1 nov. 1920 voro underställda det centrala Vesenha tillhörde 35 proc. den första, 50 proc. den andra och 15 proc. den tredje gruppen (*Pollock*, s. 84—85; *Dobb*, s. 104—106).

Vi gå nu i botten av organisationsschemat: den direkta förvaltningen av de enskilda företagsenheterna. Denna utövades av förvaltningskollegier eller individuella företagsledare. I ena som andra fallet voro de utförande organ för överordnade myndigheter. Inom deras kompetens låg icke arten och omfattningen av produktionen — de hade att exekvera produktionsprogram. I alla förbindelser med yttervärlden, för råvara, utrustning med maskiner, dispositionen av fabrikat hade de att hänvända sig till eller utföra order av vederbörande glavkiorgan. Det bör här anmärkas, att så som den glavkistiska organisationen utbildades, var det ofta icke till *en* sådan centralinstans de hade att vända sig utan till *flera*, i bland ett dussin, enär den centrala uppdelningen på produktionskategorier icke kunde bringas att sammanfalla med företagens faktiska struktur. Alla möjliga företag behövde t. ex. bränsle. Men det kunde de ej få från sin glavkiinstans utan från glavkiorganet för bränsleanskaffningen och så med alla möjliga andra av industrins försörjningsartiklar. Någon direkt förbindelse mellan de olika glavki förefanns nämligen

ej. De voro som ett sovjetorgan karakteriserat saken truster, som voro ekonomiskt skilda från varandra och blott i toppen förbundna genom Vesenha.

Som motsvarighet till kapitalismens trustbildningar betraktade kommunisterna själva dessa industriorganisationer. Enligt *Trotsky* "ha dessa huvudförvaltningar och centri uppstått ur den borgerlig-kapitalistiska industrins syndikater och truster. Vi ha utvidgat dem och kompletterat dem men lagt till grund för dem samma organisationsformer som under kapitalismen voro förhanden i de högst utvecklade industrigrenarna" (*Pollock*, s. 83). Det är också viktigt, att organisationsschemat utgår från samma tanke, som grundlägger en trustbildning, nämligen att sammanfatta likartade eller varandra kompletterande företag, planmässigt leda och fördela produktionen och skaffa sig kontroll över förråden av råvaror och färdigfabrikat inom de hoporganiserade företagen. Men nog ger en blick på utförandet av denna organisationsidé — och än mer kännedomen om resultatet, vartill vi sedan komma — anledning understryka, att man skapar icke organiska ekonomiska enheter blott genom att genomföra ett stelt organisatoriskt schema. Ekonomi är nu en gång icke detsamma som organisation.

Men för att återgå till driftsenheterna, en punkt återstår att framhäva, nämligen den tydliga tendensen från kollegial till personlig företagsledning. Arbetarkontrollrådets inflytande sjunker alltmer under krigskommunismens period. Från övergångsskedet klagas det över att "gränserna mellan driftsråd och driftsledning blevo så grumliga, att varken arbetarna eller ens hushållningsorganen visste, var driftsledningens funktioner började och driftsrådets slutade". (*Pollock*, s. 85.) Men utvecklingen gick över hela linjen mot klarhet, i den riktning som *Krassins* förut återgivna uttalande pekar. Vi kunna här tillfoga ett uttalande, som både tecknar vad som varit och vad som med nödvändighet måste komma. Inför III fackförbundskongressen utvecklade Vesenhapresidenten *Rykov* i april 1920, att företagen förut kunnat ha fem ledningar:

fabriksadministrationen, fabrikskommittén, fackföreningen, den lokala exekutivkommittén, den provinsiella exekutivkommittén Dessa ha handlat kors och tvärs och i regel hämmat produktionen, så att vi i stället för en ekonomisk organisation ha en ryslig anarki utan motstycke. Det är absolut nödvändigt att ha en ledning för vart företag och för var industribransch. Endast på den vägen kunna vi göra dem som delta i fabriksadministrationen ansvariga. Endast då blir det möjligt utföra arbete (*Prokopowitch*, s. 37—38). Från arbetarrådens envælde under första revolutionsepoken leder vägen fram till individuell driftsledning, utövad ämbetsmässigt under kontroll ej av arbetarråden utan av det industriella statsmaskineriets hierarki. Företagens administration förenklades genom att begränsa direktionskollegierna till i regel tre personer, och i sådana fall där den högre instansen fann det lämpligt ersattes kollegierna av individuell driftsledning. Vid slutet av 1920 hade processen lett till att 85 proc. av företagen hade individuell ledning (*Dobb*, s. 106). Den avgörande vändpunkten markeras av det beslut *Lenin* genomdrev våren 1920 på kommunistiska partiets IX kongress. Där antogs följande resolution:

”I varje fall är det faktiska förverkligandet... av den ofta proklamerade principen, att en bestämd person skall ha ansvaret för ett bestämt arbete, den ofrånkomliga betingelsen för att förbättra den ekonomiska organisationen och för produktionens tillväxt. Kollegialförvaltningen som den användes i rådsländets och avgörandets procedur måste i utförandets obetingat lämna plats för allenaförvaltningen. Envar organisations grad av duglighet måste mätas därav, hur strängt plikter, funktioner och ansvar äro däri fördelade.”

Med den uppgift partiprogrammet hade tilltänkt *fackföreningarna*, nämligen att de med tiden ”faktiskt skulle i sina händer koncentrera hela förvaltningen i hela folkhushållningen” (*Pollock*, s. 81) var det uppenbarligen nu alldeles ute. Arbetarna voro svårare att styra än fackföreningarna, att döma därav att under andra halvåret 1920 strejker voro van-

liga företeelser, förekommande i över 70 proc. av de medelstora och stora företagen (*Dobb*, s. 151). Men fackföreningsorganisationen inlemmades, liksom den kooperativa, i den industriella statsapparaten.

Bland de problem den nu skildrade organisationstypen framkallade och måste framkalla fästa vi oss först vid dem som härrörde ur dess utpräglade *byråkratism*. Så utpräglad, att glavkism och byråkratism blevo inom Sovjetryssland så tämligen synonyma begrepp.

Uteslutande må väl oarterna icke skrivas på systemets konto. Tillämpningen av varje system är en personfråga. Det brast mycket ifråga om kvaliteten hos den kader, som nu behövdes för att besätta alla funktioner i organisationsmaskineriet.

Redan mycket tidigt fick sovjetushållningen göra bekant-
skap med *specialisternas* problem. Med tillämpning på alla stadier i organisationsschemat måste problemet "spez" bli överhängande, så snart det överhuvud blev fråga om att bygga en industriell organisation. Den "populära" uppfattningen var från begynnelsen, att den tekniska och kommersiella staben i företagen var ett onyttigt, ja skadligt element. "Om en utlärd ingenjör blev kvar i fabriken, ansågs det som en sorts kompromiss med bourgeoisin, ett förräderi mot den proletäriska diktaturens sak" kunde det skrivas 1918. Klassfienderna måste ut ur företagen. Vad särskilt angår den lokala företagsadministrationen var den härskande tesen, att arbetarna i varje givet företag hade att svara för dess verksamhet. Endast härigenom kunna de få känslan av att vara det ledande elementet i produktionen. Så satte man då till en början in i industriledningen emigranter, partikoryféer och journalister. På första kongressen av Vesenharåden gav en fackföreningsman, *Gastev*, följande karakteristik av tillståndet: "Det ser ut som hade vi byggt upp en sorts bohème: en skräddare är satt i spetsen för en stor metallurgisk koncern, en målare satt att driva en textilfabrik... Ingen statsman kan mena, att någonting nånsin kan bli nationaliserat i verklig mening med en sådan apparat

till vår disposition... Det är hög tid att stoppa denna fars, tysta detta oupphörliga pratande och börja arbeta på allvar" (*Prokopowitch*, s. 39).

Kommunismens främsta ledare, både *Lenin* och *Trotsky*, måste tidigt dra en lans för specialisterna. Redan i mars 1918 framhöll *Trotsky* i en proklamation, att "det är vårt nationella kapital som är investerat i alla dessa teknici, ingenjörer, doktorer, lärare, officerare, likaväl som i de livlösa maskinerna; vi måste göra bruk av det, om vi vilja lösa de viktiga problem som möta oss". Ett partiets avgörande kom dock ej till stånd förrän 1920, på VIII partikongressen. Dess beslut lämnar visserligen till ordalagen inga tvivel om att Lenins och Trotskys mening då segrat. Det innehåller bl. a.: Enligt kongressens mening är ett av syftmålen med den ekonomiska och politiska propagandan att bedriva upplysning rörande den oerhörda mängd ekonomiska frågor, som möta landet, rörande betydelsen av teknisk uppfostran, av administrativ och vetenskaplig erfarenhet. Kongressen betraktar det som en plikt för alla medlemmar i partiet att hänsynslöst bekämpa okunnigheten och självbelåtenheten hos de män, som hävda att arbetarklassen kan lösa alla dessa problem utan att begagna borgerliga specialister för det mest ansvariga arbete. Dessa demagoger, som utnyttja fördomarna hos arbetarklassens mera efterblivna element, kunna icke tolereras i leden av det parti, som går in för vetenskaplig socialism" (*Prokopowitch*, s. 40). Men detta var först under 1920 och utgör ett av de tydliga symptomen på kursförändring.

De borgerliga elementen voro emellertid nu en gång misstänkta och måste övervakas: vid sidan av den tekniskt eller kommersiellt kompetenta "specialisten" behövde man en kommunistisk kontrollfunktionär. Varifrån ta alla dessa? De intellektuella, som i icke ringa antal kunde mobiliseras, voro i regel främmande för att behandla industriella frågor. De hade lättare att fabricera pappersplaner än att sörja för deras utförande. Då kunde man med större hopp bygga på individuella begåvningar ur industriproletariatets krets. Skolade i indu-

striell disciplin och med större praktiskt handlag utgjorde de en viktig rekryteringskategori. Men de under första åren verkligen användbara och dugliga blevo självfallet ett fåtal — och själva partiapparaten, att ej förgäta den röda armén, lade också beslag på dem. Hela sovjetsystemets struktur var ny, och de traditioner endast erfarenheten kan upplagra funnos icke (*Dobb*, s. 124). Summa: man måste räkna med att på otaliga poster sätta "pålitligt" oduglighetsfolk. Men odugligheten är den värsta arten av byråkratism.

Otaliga poster blev det verkligen att besätta, och i det hänseendet undgår systemet icke sin dom. Den växel, som *Lenin* utställt i "Staat und Revolution", att proletariatet var i stånd att skaffa bönderna en billig regering, visade sig omöjliga kunna inlösas. Sovjetbyråkratin från denna tid svälde till oerhörda dimensioner.

Ur föreliggande uppgifter om funktionärernas antal må några data återgivas. I juli 1920 var, uppges det, var fjärde ung man i Petrograd funktionär, och i industrin hade proportionen mellan administrativ personal och arbetare blivit fördubblad, från 6,4 proc. före kriget till 13,5 proc. (*Dobb*, s. 140). Följande statistik för samma år, jämfört med 1913, talar ett tydligt språk beträffande antalet anställda (i 1,000-tal).

	1913		1920	
Inom censusindustrin	2,777	55 %	1,820	33 %
„ järnvägarna	815	16 „	1,229	22 „
„ den byråkratiska apparaten	1,500	29 „	2,444	45 „

Den egentliga industriarbetarklassen sjönk med en tredjedel, men järnvägsfunktionärerna ökades med 50 proc. och den byråkratiska apparaten med 60 proc. Då man under NEP-perioden röjde upp i ogräset, fick man fram vackra siffror på den parasitflora av funktionärer, som hade växt fram på glavkismens månggrenade stam. Förhållandenas verkliga natur framgår av de massor, som då skildes från sina poster. Så-

lunda uppger en rapport 1922 från Vesenha, att i fyra provinssiella Vesenha antalet funktionärer reducerats till 512 från — 14,916, eller till en trettiondedel. Ett enda konkret exempel. I Kotka fanns före nationaliseringen ett sågverk ägt av ett svenskt bolag. På dess sågverkskontor funnos utom direktören 2 anställda. Då det inlemmats i Sovjets industriella organisation, utvidgades kontoret därhän, att ett par hundra pappersskrivare sysselsattes.

Att man överhuvud kunde sysselsätta så många människor med "administrativa" uppgifter inom industrin sammanhänger givetvis med det från början florerande systemet med kollegier, sammanträden, rapporter i oändlighet. I flodvågor av bläck och papper drunknade ekonomin, utlåter sig *Pollock* (s. 106).

Missförhållandena erkändes öppet på kommunistiska partiets VIII kongress, som i ett uttalande gav en förklaring på "det delvisa återupplivandet av byråkratismen inom sovjetordningen". Vad däri anfördes som orsaker har i viss mån redan berörts. Skulden bure "de breda massornas alltför låga kulturnivå", bristen på erforderlig praxis i förvaltningstjänst hos de representanter massorna ställt på ansvariga poster, nödvändigheten att under svåra förhållanden hastigast möjligt ta i anspråk fackmän ur den gamla skolan och bortkallandet i krigstjänst av stadsarbetarnas högst utvecklade skikt". Med utgångspunkt särskilt från fackmannaproblemet (spez) skildrade *Lenin* krigskommunismens förhållanden på detta drastiska vis inför kommunistiska Internationalens IV kongress: "Historien var den, att år 1917 sen vi ryckt till oss makten saboterade statsapparaten oss. Då voro vi mycket förfärade och sade: var hyggliga och kom tillbaka till oss, och alla kommo. Det var vår olycka. Nu ha vi en enorm massa funktionärer, men vi ha ändå ej nog med krafter att verkligen förfoga över. Faktiskt går det mycket ofta så till att här i toppen, där vi inneha makten i staten, apparaten visserligen funktionerar, medan de i botten handla egenmäktigt och så att de arbeta emot våra åtgärder." (*Pollock*, s. 107.)

Det var i och för sig en metod, som måste lägga en tung börda av improduktivt administrerande på näringslivet, att vilja ersätta kvalitet med kvantitet, sätta många odugliga att göra det arbete man icke tilltrorde eller icke fick de få dugliga att göra. Men det värsta var dock icke, att hushållningen måste föda denna härskara av skrivare och kontrollörer. Det värsta var, att deras arbete ofta icke blott var improduktivt, utan direkt bragte hushållningen i olag.

Det må medges, att *Sinovjev* med en viss rätt kunde förklara på VIII sovjetkongressen: "Vi befinna oss i ett läge, där vi ha att fördela tio par skor mellan 500 eller fler människor. Dessa förhållanden äro huvudfundamentet och den mark, på vilken byråkratismen växer upp (*Pollock*, s. 109—10). Men den glavkistiska organisationen torde icke kunna på dylika grunder frikännas, om fördelningen av dessa tio par skor måste passera ett tiotal instanser och sysselsätta ett hundratal funktionärer.

Glavkismens sönderhackande av näringslivet i strängt isärhållna bitar måste föra till odrägliga stockningar, till ett administrativt kaos. Ett företag, som behövde någon småsak, en reservdel till en maskin exempelvis, kunde icke själv göra upp härom med det glavkiorgan, under vars kompetens saken föll, än mindre med det företag, som producerade den. Det hade att gå till det tekniska departementet i sin glavkiledning via det tekniska departementet i sin provinsiella eller lokala närmaste instans. Vederbörande huvudförvaltning hade sen att hänvända sig till sin sidoorganisation, i detta fall Glavmetall, denna i sin ordning till det underlydande företaget — och i sinom tid anlände maskindelen. Eller: en metallkoncern, i vars grannskap fanns både järn- och kolgruvor, fann sig ställd utan järn och kol, emedan dessa tillhörde andra sektioner och förbindelse icke var tillåten annat än via centralinstanserna (*Dobb*, s. 137). Efter detta förstår man bättre det av *Pollock* (s. 91) med Trotsky som källa angivna, redan i inledningskapitlet av denna skrift anförda fallet, då i ett guvernement människorna åto havre, medan i det angränsande hästarna

utfodrades med vete. Förhållandet var välbekant för vederbörande guvernements-narkomprod, men detta vågade icke utan tillåtelse av centralen göra ett utbyte, ehuru detta kunnat ske utan störningar i fördelningsplanen.

Ett problem av stort principiellt intresse för analysen av en strängt centraliserad planhushållning av krigskommunismens typ gäller förbindelserna mellan centrum och periferi, mellan huvudförvaltningen som beslöt, och industriföretaget som utförde: *direktiverna och deras genomförande*. Att förvalta och försörja en massa företag från ett centrum förutsatte en utmärkt information över vad som försiggick i de olika företagen, full kännedom om produktionskapacitet, lager fabricerade varor etc. samt ett friktionslöst och säkert utförande av givna anvisningar och beställningar.

Ofta var man i huvudförvaltningen mycket dåligt informerad. *Dobb* (s. 139) anför uppgifter om att många glavki "icke blott icke känna till vad slags varor och till vilka mängder som finnas i varuhus under deras kontroll utan äro okunniga till och med om antalet sådana varuhus". Vidare, att med få undantag glavki voro i okunnighet om den tekniska utrustningen i underlydande fabriker (*Dobb*, s. 139). Ur annan källa må meddelas en orsak till detta häpnadsväckande förhållande mitt i den brist som rådde i Sovjetryssland. Vid den överilat hastiga kommunaliseringen hade alla varulager och affärer utan inventering helt enkelt stängts och förseglats. Så sent som 1923 hade man händelsevis "funnit" nya varulager med väldiga förråd (*Jugow*, s. 28).

Detta gäller nu mindre systemet än dess tillämpning under revolutionsepokens särskilda omständigheter. Mera i hjärtpunkten träffar detta omdöme av en känd sovjetskriftställare, *Rosenfeld*, rörande förbindelseväsendets brister: "Om under rättelser också ingingo så blott med stark försening, och med omfånget av apparaten var det icke möjligt att i rätt tid från centrum genomföra ledningen och uppsikten över produktionen. De ut till orterna sända direktiverna svarade därför ge-

nomgående icke mot det verkliga sakläget eller de kommo alldeles för sent och förökade blott virrvarret" (*Pollock*, s. 89).

Hos *Dobb* (s. 119—123) finner man, med glavkiorganisatio-
nen som underlag, en allmän diskussion av direktivgivningen,
som äger ett betydande intresse. Huvudsynpunkt är att cen-
tralisering över en viss gräns gör den direktivgivande verksam-
heten omöjlig. Efter *E. M. H. Lloyd* citeras, att "det är fy-
siskt omöjligt för en hjärna att ge ifrån sig avgöranden i mer
än ett begränsat antal frågor på en arbetsdag... Administra-
tion av en stor koncern måste därför vara automatisk; men
automatism kan vara av två slag, mekanisk och organisk...
Idealet av administration är det som motsvarar automatismen
hos en violinist eller hos en professionell skridskoåkare. Med-
veten dirigerings hos den centrala hjärnan måste begränsas till
det väsentliga minimum; detaljoperationerna genomföras ge-
nom en undermedveten anpassning av underordnade organ, och
centralhjärnan har blott att träda emellan vid avbrott eller
för att lösa en ny och svår uppgift". Överanstängning med
detaljer av den centrala hjärnan — det är glavkismens system;
och här är det *systemet* som träffas. Samma huvudsynpunkt
utvecklas av *Hawtrey*, *The Economic Problem*, sålunda: "Det
praktiska omdömet är till en del undermedvetet, och så fram-
t det är medvetet äro dess mentala processer icke lingvistiska.
Att ens uttrycka i språklig form själva beslutet är en ansträng-
ning; att uttrycka de grunder, på vilka det tagits, ofta en
formidabel övning i psykologi och litterär komposition. Och
har det ock gjorts med största skicklighet och ärlighet, skall
resultatet sannolikt bli blott ett partiellt och inadekvat faststäl-
lande, så gott sig göra låter. Detta har sin riktighet ej blott
för allvarliga beslut med långt gående konsekvenser utan även
för genomsnittsmänniskans triviala vardagliga avgöranden.
För en officiell hierarki gäller den tendensen att begränsa sig
till de besked, som kunna bekvämt kommuniceras i språklig
träkt från den ene till den andre funktionären." (*Dobb*, s. 122.)

Detta träffar en kärnpunkt i den glavkistiska organisationen, skrivardömets principiella begränsning. Allting måste under dess herravälde sättas på papper. Men allt kan icke sättas på papper, och särskilt i fråga om ekonomiska handlingar äro väsentliga ting av denna natur. Alltså lämnas de utanför. Men därför blir också hushållningen mekanisk i stället för organisk. Glavki och centri erbjuda ur denna synpunkt ett studiematerial av högsta intresse.

Systemet blockerar icke blott direktiverna utan förlamar också utförandet. "Resultatet var, såsom besökande i Ryssland så ofta hörts vitsorda, att den utförande pendlar på ett irriterande vis mellan mekanisk åtlydnad av reglementen, då omständigheterna kräva elasticitet, och oresonligt negligierande av dem, då fasthet vore som mest av nöden" (*Dobb*, s. 123). Känslan av egen vanmakt måste verka starkt befrämjande på tendensen hos all byråkrati att så mycket som möjligt avvälta ansvaret på överordnade eller på anonyma kommissionsbeslut (*Pollock*, s. 107).

En gammal erfarenhet bekräftas här, nämligen att osjälvständighet och sträng kontroll föder en anda av slaviskt efterföljande av givna instruktioner. Den förträfflige subalternen blir icke den som gör mest utan den som felar minst. Och kastas han av omständigheterna i vattnet, så kan han inte simma. Ty därom stod intet i hans instruktion. *Krisjanovsky* som måste tillerkännas all möjlig sakkunskap i ämnet, uttalar det omdömet, att den enbart formella exekveringen av ordernas ordalag ofta skedde efter minsta motståndets linje; medan å andra sidan heroiska försök att röja upp i eländet genom improvisationer ofta slutade i än värre villervalla (*Dobb*, s. 141).

Ett av glavkismens mest beryktade drag, som emellanåt tog groteska former hade också sin rot i den byråkratismens anda systemet födde. Det var de ständiga *kompetenstvisterna* mellan olika glavkiorgan, som ängsligt bevakade var och en sitt förvaltningsområde. Dessa tvister löstes ofta på ett sätt som var mycket oekonomiskt men tillgodosåg bokstaven i ett eller annat dekret. Såsom då tankångarna skildes från oljeindu-

strin eller då subsidiära företag överfördes från de koncerner de hade försörjt med råvara och isolerades från dem genom departementala barriärer. Folkhumorn sysslade mycket med denna sida av glavkismen. En populär visdiktare skrev en visa om den döda märren på Leningrads gator, omgiven av representanter för 50 glavki, vilka disputerade sinsemellan om vilket departement kadavret tillhörde. Ett annat gyckel var det som utfördes av två berömda clowner i Moskva, Bim och Bom. Bim kommer in tungt dragande på en stor säck. "Har du varit och fått ved?" säger Bom. Bim nickar och håller upp en halv tändsticka. "Vad har du i säcken då?" frågar Bom. "Jaså, det i säcken" replikerar Bim, "jo säcken innehåller de erforderliga licenserna" (*Dobb*, s.140—41).

Mot slutet av krigskommunismen var man mogen att bryta den glavkistiska förvaltningens bojor. Den var som framhållits starkt centralistisk. Från början bromsades visserligen ansträngningarna att centralisera apparaten av bristen på daglig personal. Men sen väl maskineriet kommit till stånd hade samma omständighet en motsatt effekt: den främjade koncentrationen av beslut hos de centrala instanserna (*Dobb*, s. 119).

En häftig strid utbryter nu inom det kommunistiska lägret om *centralisation* och *decentralisation*. En ny gruppering formar sig, som genomkorsar den förut omnämnda, som brukar kallas "höger" och "vänster" inom kommunismen. Å ena sidan en syndikalistisk tendens, som hävdade decentralisationen i princip, önskade begränsad statskontroll ovanifrån och ett maximum av demokratisk kontroll underifrån för att stimulera massans "initiativ" och "skaparvilja" — på denna doktrin samlas under *Schliapnikov* och *Kollontay* den s. k. "arbetaroppositioen". Det andra lägret, med *Trotsky* som ledande, utgjordes av den opinionsgrupp, som över allt annat hävdade organisationens idé, litade på centralisation och krigsperiodens diktaturmetoder som instrument för ordning och auktoritet (*Dobb*, s. 154—55).

Till att föra upp på dagordningen frågan om centralisationens vara eller icke vara hade man sannerligen anledning nog i sådana erfarenheter som att Narkomprods program 1920 utfördes — visserligen till 90 proc. i fråga om armén — till 70 proc. beträffande transporterna och till 40 proc. ifråga om fabriker och verkstäder, eller att Narkomprod mitt i transportnöden utnyttjade hälften av de vagnslastmöjligheter som järnvägen ställde till disposition. (*Dobb*, s. 139.) På våren 1920 hade decentralisationens anhängare vunnit en partiell framgång på IX partikongressen.¹ Där beslöts, att den vertikala centralism som var egen för glavkiorganisationen visserligen skulle bibehållas och utvecklas, men att den skulle kompletteras av en horisontal organisation av företag inom olika industriförvaltningar, vilka voro hänvisade till samma råvaror, transportmedel och arbetskraftsrekrytering; vidare att de provinsiala organens befogenhet skulle utvidgas. Till studium genom kommissioner anbefalldes frågan om att finna det riktigaste ömsesidiga förhållandet mellan centrala och lokala organ (*Pollock*, s. 94.)

Ett avgörande, som innebär en mera bestämd brytning föll i slutet av året på VIII sovjetkongressen. Där fann man på formeln *centralisering av ledningen och decentralisering av förvaltningen*. Det var på denna kongress man förlänade STO högsta uppsikten över näringslivet. Sätillvida stramade man till centraliseringen. Men samtidigt beslöts, att Vesenha och dess glavkiorgan väl hade att reglera verksamheten efter en (obefintlig) hushållningsplan, men hade att överlåta den omedelbara förvaltningen av företagen åt sina provinsiala underorgan. Den fulla betydelsen av denna förändring framträdde

¹ Anført efter Pollock. Här må anmärkas, att tidsuppgift eller kongressbeteckning måste vara felaktig, då VIII kongressen (se nästa stycke), också enligt samma källa, hölls senare under året. Svårigheter uppträda mycket ofta i litteraturen att exakt identifiera efter anförda dateringar vilken kongress som åsyftas.

emellertid, framhåller *Dobb*, (s. 144), först under NEPperioden, då marknadens återställande gjorde det möjligt att grunda nya kommersiella enheter, "truster", som voro finansiellt självständiga och kompetenta att på eget initiativ företaga affärstransaktioner.

Så segrade — men definitivt först i och med krigskommunismens fall — den uppfattning om den glavkistiska organisationen, som på en tidigare sovjetkongress fått följande populära formulering: "Om man skulle fråga: vad återstår att förintade efter *Koltschak* och *Denikin* (kontrarevolutionära ledare)? — så komma 90 proc. att svara: Glavki och Centri" (*Pollock*, s. 92).

*Företags-
ekonomi,
penning-
väsen och
prispolitik.*

Kapitalistisk produktion är enligt inom socialismen gängse betraktelsesätt en produktion i profitsyfte. Sovjetföretagen under krigskommunismen voro inga profitföretag, det är säkert. Hur denna radikala förändring påverkade deras allmänna ekonomiska karaktär skall nu analyseras.

En sak är väsentlig i varje profitföretag. Att uppnå profit förutsätter en ekonomisk kalkyl över vad företaget ger ut och tar in. Företaget kan gå med förlust eller gå med vinst. Men det kan icke drivas som kapitalistiskt företag utan vetskap om utgifter och inkomster, utan att basera hela sin tillvaro på en balans mellan varukostnader och varupris, en balans som det är företagets syfte att så gestalta, att balansen ger överskott. Väsentliga drag i ett dylikt företag äro alltså företagskalkyler rörande kostnader och priser, efter vilka företagets ekonomiska inriktning planeras, samt redovisningar av resultatet, varav man kan se om driften ger ett plus eller ett minus.

Hur gestaltade sig i dessa ting krigskommunismens företag? Helt allmänt sagt, krigskommunismens principer ifråga om företagsekonomi förintade den företagsekonomiska kalkylationen och likaledes den bokföringsmässiga redovisningen av företagets resultat. För att tala business-språk, från krigskommunismens period kunna icke framläggas vare sig vinst- och

förlustkonto eller balansräkningar. Inget saldo kan framvisas, och ej heller framgår det direkt på vilken sida det skall placeras.

Först är härvid att observera, att de enskilda företagen icke voro *ekonomiska* enheter. De voro helt enkelt *inga företag* i äldre affärsmässig mening. De voro produktionsställen, tekniska enheter. De kunde icke gå ut på marknaden för att köpa de produktiva resurserna, de kunde icke sälja på marknaden sitt produktionsresultat. Det fanns varken anledning eller möjlighet för dem att på förhand kalkylera fram ett avsett driftsresultat, i företagsekonomisk mening, eller att efteråt konstatera, om det nåtts eller ej. I stället för inköpen på marknaden trädde ett komplicerat rekvisitions- och anvisningsförfarande, vars otympliga förbindelsemekanism framgår av vad tidigare sagts. I stället för saluförande av produkterna ett leveranssystem mellan produktionsställena, centralerna och distributionsorganen, som var likaså tyngande som — och det är här det viktiga — ekonomiskt ogenomskinligt.

Men om sålunda de enskilda fabrikerna voro produktionsställen, men inga företag, så voro de ju sammanslutna i högre enheter. Centri och glavki voro ju, hette det, en sorts finare "truster". De måtte väl åtminstone kunna kallas företag. Men icke heller där förefanns vare sig företagskalkylering eller bokföring i gängse ekonomisk mening. Vad skulle man säga om en kapitalistisk trust, som försåge sina skilda under en huvudförvaltning förenade företag med alla dess produktionsresurser och mottog från dem alla deras produktionsresultat, men vore i fullständig ovetskap om eller icke brydde sig om relationen däremellan? Man skulle icke få anledning tala värst länge om en sådan trust, förrän dödsrunan vore färdig. Men just sådan var företagsekonomi i glavki och centri. De försågo sina underlydande fabrikationsställen med råmaterial, maskiner, bränsle, livsmedel för arbetarna och övriga driftsmedel — jämväl i pengar — och fingo i gengäld tillbaka vad de frambragte. Men allt utan hänsyn till värderelationen mellan det ena och det andra (*Prokopowitch*, s. 43).

Och enahanda var förhållandet mellan de olika huvudförvaltningarna eller produktionsavdelningarna. De hade ju att rekvirera från varandra vad som behövdes för driften på produktionsplatserna. Men detta rekvisitions- och leveranssystem var icke ett utbyte av värden. Det var ett rekvirerande och levererande av kvantiteter — x arskin textilprodukter, y ton stenkol, z pud spannmål — efter "behovet". Och vad som behövdes satt den förut nämnda värderingskommissionen och bedömde i sina berg av papper. Ett bedömande, som icke grundades på kostnadskalkyler och utsikter att avyttra varorna till deras kostnad utan på vad man tyckte vara mer eller mindre viktigt.

Man skall icke tro, att i detta maskineri saknades papper och bläck eller att man försummade använda dessa bokföringens råvaror. Nog skrevs det upp data i massor om transaktionerna mellan de koordinerade och subordinerade instanserna. Men vad var det man bokade?

Här stå vi inför en centralpunkt. Inför krigskommunismens företagsekonomi har man icke att i första hand ställa problemet om den tendens till ogenomskinlighet, som kan förväntas av en masshopslagning av förut självständiga företag. Även detta är ett förhållande att räkna med under nationaliseringens fortskridande, och ett förhållande som under sovjetushållningens allmänna betingelser torde innebära större svårigheter än i kapitalistisk trustbildning. Men det väsentliga ligger icke här. Det finns en principiell skillnad i fråga om företagsverksamhetens inre karaktär mellan krigskommunismens kollektivekonomiska och kapitalismens privatekonomiska inriktning och bedömning av verksamheten.

Vi ha tangerat saken vid behandlingen av planarbetet i allmänhet. Vad voro planerna? De voro *produktionsprogram*. Vad som uppställdes som riktlinje för produktionsavdelningar och underlydande produktionsplatser var att de skulle frambringa så och så stora kvantiteter av de äskade varuslagen. Dessa uppställdes på basis av — visserligen bristfälliga — kunskaper om de förefintliga tekniska resurserna. Man bildade

sig en mening om produktionskapaciteten och ställde så upp sina anspråk på vad som borde levereras. Detta var företagsledningens uppgift. Vad det "kostade" och om det "bar sig" angick den icke. Bedömningen av effektiviteten rättade sig efter detta kvantitativa mängd- (ej värde-) resultat. Krigskommunismens folkhushållning kunde, då den lyckades som bäst, lösa det *tekniska* problemet att framskaffa vissa mängder av nyttigheter, men var genom själva sin natur förhindrad att ställa, än mindre lösa det *ekonomiska* problemet om en rimlig relation mellan frambragta och förbrukade värden.

Men fördomar äro icke nyttiga. Det kan ju vara en fördom att under "ekonomi" bara tänka sig de metoder för ekonomi vi blivit invanda i från den kapitalistiska hushållningen. Må vara att frånvaron av företagskalkylering och bokföring i denna mening gjorde det omöjligt att bedöma "ekonomin" i det enskilda företaget och även i den enskilda produktionsavdelningen. Men om allt slås tillsamman, om man tar folkhushållningen som enhet — kan man då icke bedöma efter varumängd (eller levnadsstandard) å ena sidan och arbetsutgifter å den andra?

Måhända. Den frågan är större, går djupare och innebär en svårare problemställning än den vi möta i krigskommunismen. Ty under denna föreligger icke frågan. Förutsättningen är nämligen, att denna folkhushållningens enhet förefinnes — och det ej blott som ett talesätt. Nu torde följande omdöme träffa verkligheten vad krigskommunismens hushållningssystem beträffar: "Folkhushållningen var på detta vis uppstyckad i talrika, föga sammanhängande delar, men denna organisatoriska sönderstyckning kunde icke upphäva det faktum, att de enskilda delarna blott kunde fungera som delar av ett helt. Då det icke lyckades att åvägbringa denna helhet, var också de enskilda delarnas verksamhet dömd till ofruktbarhet" (*Pollock*, s. 90).

Det var ifråga om *planen* det brast. De skilda produktionsplanerna voro icke blott i och för sig bristfälliga. De voro meningslösa, då de icke voro inordnade i en helhetsplan. Gamla

privatekonomiska kriterier på ekonomi hade de förintat, något nytt kriterium — som utvecklingen måhända går havande med — hade de icke tillfälle att pröva. De svävade fritt mellan himmel och jord. Om den kommunistiska himlastormningen skulle komma att erövra detta nya att sätta i den kapitalistiska jordbundenhetens ställe, det är ett senare kapitel. Det hör i vart fall icke hit. Av t. ex. *Lenins* betonande, att man måste gå genom en period av "socialistisk räkneläggning och kontroll" synes framgå, att i krigskommunismens skola den erfarenheten inhämtats, att ännu fanns det för sovjethushållningen åtskilligt att lära — av kapitalisterna. Slutsatsen drages i NEPpolitiken.

För bedömningen av företagsekonomin i allmänhet har man inga säkra direkta kriterier ifråga om industriapparatusens ekonomiska effektivitet — och inga alls beträffande hela folkhushållningen. Indirekta finnas — vi erinra om vad anförts rörande levnadsstandarden, och vi komma snart till andra — men för att finna en direkt mätstock på sovjetindustrins grad av ekonomi synes man bara ha en anvisning att gå efter. Tyvärr är den bristfällig och med hänsyn till sovjetekonomins säregna struktur principiellt diskutabel. Industrins ägare var ju staten. Ytterst hade statsmakten att försörja industriapparaten och för att kunna göra det borde den också få något ur den. Kan icke statsekonomin ge ett besked? Jo, och det torde vara den enda siffermässiga redovisning över den industriella verksamhetens utfall, som står till buds. Diverse uppgifter härom finnas. Sålunda uppges — vi ta här blott ett par exempel — att de genom Vesenha gående utgifterna och inkomsterna för statsindustrin under första halvåret 1919 utgjorde: inkomster 5,854 miljoner, utgifter 10,276 miljoner, de representerade alltså en förlust av 5 miljarder under loppet av ett halvår (*Zagorsky* I, s. 111). Enligt en annan beräkning anges detta deficit till 10,6 miljarder rubel (*Zagorsky* I, s. 304).

Till den del — och häri ligger det principiellt diskutabla i hela metoden — industriapparatusens ekonomi kommer till uttryck i penninghushållningens former kan man konstatera, att

staten, som ensam finansierade industrin, gjorde en mycket dålig affär. Men detta avgör ingalunda saken. Ty om industrins prestationer in natura representerade motsvarande tillskott för folkhushållet, så vore statens utgift visserligen obestridlig, men det funnes ett vederlag, som rättfärdigade denna deficithushållning. Det mörknar emellertid för krigskommunismen, om man måste konstatera, utöver detta stora läckage i statsfinanserna: sjunkande produktivitet, minskade varumängder, sänkt levnadsstandard och till på köpet stark kapitalförstöring. Till dessa ting återkomma vi, i den mån de ej redan blivit dryftade.

Valören av nyss lämnade upplysningar om den statsfinansiella indubalansen hänger naturligtvis på penningvärdet. Vi föras härmed över till *penningväsendets* område och det inflytande dess förhållanden utövat på företagsekonomi. I syfte att få hålla den föregående mera principiella utvecklingen så generell som möjligt har däri ej indragits den aspekt av problemet, frågan om penninghushållning eller naturhushållning ger. Några väsentliga drag av sovjethushållningens penningväsen från denna tid äro nu att beröra.

Den ryska statskassan visar icke några sådana följder för ägarens vidkommande av inflationen applicerad på den industriella apparaten. Däremot äro verkningarna på massornas levnadsstandard och inflationens expropriativa roll enahanda i Ryssland som i Tyskland. Vad som särskilt kan här behöva framhållas är att just i det stelt byråkratiska sovjetryska industrisystemet med dess långsläpighet i fråga om vidtagandet av ekonomiska dispositioner måste inflationen fullständigt undergräva varje företagsekonomi. Det var ju hopplöst att ens försöka under sådana omständigheter att räkna med kostnader och salupriser eller att förutberäkna hur mycket som behövdes för att driva ett visst företag under ett år framåt. Att man — trots penninghushållning bibehölls — slutade att mäta i pengar och övergick att mäta i varumängder sammanhänger med denna tröstlösa belägenhet. Mot slutet av krigskommun-

nismen möter man uttalanden, som vittna om att tillståndet anses ohållbart. Så deklarerar det i en rapport till Vesenhäradens kongress i januari 1920, att, i betraktande av den utomordentliga instabiliteten av penningenheter och bokföringsenheter de organ som hade att syssla med ekonomiska räkenskaper måste söka skapa en räkneenhet för landets budget. Något praktiskt resultat kom icke ut därav — man diskuterade framförallt möjligheten av en arbetsenhet — förrän ett gott stycke in i NEP (*Dobb*, s. 131).

Då hade sovjetmakten fått göra bekantskap med en obehaglig sida hos en starkt accelererad inflation. Den kan givetvis till en tid användas i stället för beskattning för att överflytta besittningen av varuförråden i samhället från producenterna till statsmakten, och så användes inflationen systematiskt gentemot bönderna. Men förutsättningen var att dessa togo emot sedelmassorna. Om de började att lagra varor i stället för att lagra sedlar, måste det bli större och större svårighet att via inflationen mobilisera förråden på landsbygden. Då bönderna började hålla tillbaka sina förråd och minskade deras avyttrande, blev prisstegringen progressiv. För att kunna köpa samma kvantitet som förut i varor måste statsmakten öka sedelutgivningen icke blott i större proportion än förut men också i större proportion än förr till hela sedelstocken. Detta uppenbarar sig i ett sjunkande realvärde, d. v. s. en sänkt köpkraft, hos hela den totala sedelcirkulationen och därmed ett förminskat värde för staten av hela inflationsproceduren. Efter *Yurovsky* meddelas följande siffror över hela sedelstockens realvärde under dessa miljardemissioner:

1 nov. 1917	2,200,6	miljarder	rubel	
1 juli 1918	488,5	„	„	
1 juli 1919	152,9	„	„	
1 juli 1920	62,9	„	„	
1 juli 1921	29,1	„	„	(<i>Dobb</i> , s. 94).

Värdelösheten i inflationspolitiken som medel för regeringen att sätta sig i besittning av befintliga förråd var alltså uppen-

bar vid krigskommunismens slut. Med en definitiv stabilisering fick det i alla fall anstå ända till 1924.

Men för att återgå till vårt egentliga tema för ögonblicket, företagsekonomin — det återstår att beröra vissa därmed nära sammanhängande förhållanden inom *prispolitikens* områden. Den fria prisbildningen betraktades som något för den kapitalistiska hushållningen kännetecknande, mot vilket system sovjet-hushållningen satte sitt system av bundna priser. Och detta måste ju skapa för all företagsekonomi fundamentalt nya förutsättningar.

Man kunde en dag under 1918 läsa i det svenska kommunistorganet ett triumferande meddelande, att "Nordkommunen" (Leningrad med omnejd) lyckligen avskaffat penningen. I sak oriktig gav notisen en riktig avis om krigskommunismens intentioner. Med dess strävan att utbyta penninghushållningen mot en naturhushållning skola vi sysselsätta oss i denna översikts sista parti. Dit spara vi lämpligen de teoretiska funderingarna om "penningens avskaffande". Här skola vi konfronteras med verkligheten. Den innebär icke penningens försvinnande ur samhället utan samhällets översvämmande av penningens mångfald — vilket senare somliga visserligen trodde skulle leda till det förra.

Företagen arbetade ej i fantasins rymder. De hade att funktionera i *inflationens* verklighet. Som i alla krigförande stater kunde icke sovjetregeringen bestrida sina statsutgifter på annat sätt än med sedelpressens anlitande. Synpunkten att penningväsendet skulle förstöras var kanske framför allt en täckmantel för den hårda dagsnödvändigheten. Under revolutionens första åtta månader — till början av inbördeskriget och interventionerna — växte mängden papperspengar långsammare än under provisoriska regeringen. Sedelcirkulationen, 1 nov. 1917 22,4 miljarder rubel, passerade 30 miljarder rubel först i mars 1918. Den 1 juni var den 40,3 och 1 jan. 1919 60,s. Tillväxten under 1918 utgjorde 119 proc. mot 180 proc. under

1917. Men efter 1918 gick inflationen vidare i starkt accelererad takt; sedelmängden tredubblades under 1919 och fyrdubblades under 1920.

Bolsjevikerna voro på detta område inga uppfinnare, och historien om den ryska rubelns fall ned emot noll har sitt fullt värdiga motstycke i den tyska markens nedstörtande. Men det finns anmärkningsvärda skillnader. Under alla förhållanden måste en mycket snabbt fortskridande inflation allvarligt hindra all företagskalkylering. Men den synes verka fullkomligt ödeläggande i detta hänseende på en hushållning av krigskommunismens typ. I Tyskland verkade inflationen som bekant starkt stimulerande på företagsverksamheten och gav underlag för stora vinsters samlande hos industriägarna, medan arbetarklassen sänktes i nöd och medelklassen exproprierades.

Sovjetmakten sökte genomföra principen fasta priser. Här finna vi en av de punkter i dess ekonomiska politik, som även sedermera bibehållits genom kursförändringarna. Ett syfte med de fixerade priserna synes från början ha varit att i dem få ett instrument för att åstadkomma en nyfördelning av nationalinkomsten mellan de olika klasserna. Men denna uppgift blev sedermera av sekundärt intresse. De fasta priserna blevo en integrerande beståndsdel i det planhushållningssystem, som föresvävade krigskommunismens målsmän, fast det aldrig i verkligheten förtjänade namnet system. De idéer, som utvecklades av sovjetekonomerna ifråga om de fixa prisernas roll, voro ungefär följande.

Priset på varorna bör fastställas oberoende av efterfrågan på produkter från de betalande konsumenternas sida. Mängden av varor är en sak, som bör helt och hållet isoleras från efterfrågan. Det monetära emissionssystemet inom folkhushållningen kan ha en självständig existens. Samma är förhållandet med varumängden. För att effektuera en sådan skilsmässa och för att betalningsförmåga och efterfrågan icke skall kunna utöva något som helst inflytande på varornas pris är det nödvändigt att skapa en mäktig och universell försörjningsorganisation, vilken ensam kan fördela varorna till fixa priser och oberoende

av de priser som kunde erbjudas av konsumenterna. Den kommunistiska politiken fordrade fasta priser utan någon hänsyn till penningmängden i landet, baserande sitt system på principen ekvivalens mellan varorna, något alldeles nytt och säreget för den kommunistiska regimen.

Men som sovjetrepublikens finansiella system varit baserat helt och hållet på cirkulationen av papperspengar, måste de fasta priserna i alla fall följa pappersemissionerna. För proportionen mellan pappersmyntkvantiteten, som var i cirkulation, å ena sidan och varorna å den andra fann man lösningen i att fixera höjda priser. Emellertid ramlade sovjetekonomerna ner i den borgerliga ekonomins vanliga resone-mang, då de sålunda förleddes lita till att de höjda fasta priserna på varorna skulle reducera befolkningens efterfrågan.

Till prisfixeringen lade man ytterligare ett medel, som man lärt sig från den borgerliga politiken, nämligen att pålägga höga indirekta skatter på varorna. Med sådana skatter höjde man priset på alla konsumtionsartiklar och skapade en grundval för de höjda fixa priserna, vilket hjälpte till att dra ur cirkulationen överskottet av pappersmynt, därmed reducerande befolkningens köpkraft och "förbättrande" folkhushållningens läge.

Dessa teorier skapade i själva verket för Sovjets ekonomiska politik en *circulus vitiosus*.

Det är emellertid att observera, att systemet med fasta priser icke kunnat bringas till allmän tillämpning. I realiteten tillämpades det på varor, som gingo i det statliga distributionssystemet och voro anknutna till ransoneringskortens system. I verkligheten existerade det i hög grad på papperet. Är en stat i stånd att sörja för en tillräcklig försörjning och rationell fördelning av produkterna efter bestämda normer, då bevara de fasta priserna sin reella betydelse. Men då normerna för re-partition och konsumtion icke kunna genomföras, då växer den privata marknadens roll i styrka. Då komma de icke reglerade priserna att få ett alltmer dominerande inflytande. Än

mer, existensen av dessa fixerade priser på ransoneringsvarorna kan mycket väl öka den fria illegala marknadens betydelse och bidra till en ännu starkare ökning av de fria priserna.

Förutsättningen för att de fasta priserna skulle kunna fylla den avsedda rollen är givetvis, att planerna och normerna för varuförsörjningen icke blott existera på papperet (*Zagorsky I*, s. 137).

Denna prispolitik innebar ytterligare en faktor, som försvårade — att ej säga gjorde det meningslöst — att genomföra företagsekonomisk kalkylation och få någon måttstock på olika företags betydelse. En här ofta använd forskare utvecklar saken ungefär sålunda:

Om det i balansens kostnadssida fanns upptagna vissa siffror för materialkostnad, så voro dessa siffror i realiteten meningslösa, baserade som de voro icke på någon objektiv realitet utan blott på ett godtyckligt avgörande av någon kommission eller myndighet, att råmaterialen ifråga skulle vara prissatta till detta belopp. Att då jämföra kostnaden av en vara eller av en produktionsprocess med en annan hade föga mening, och att koncentrera de begränsade produktionsresurserna till ting som kostade minst i förhållande till deras värde för samhället blev en omöjlighet liksom att eliminera kostsamma och ineffektiva processer. Resultatet blev att statens myndigheter strävade att uppnå största möjliga mängd av varor utan hänsyn till deras produktiva kostnader eller till om de knappa resurserna blevo ekonomiskt utnyttjade eller ej, vilket betydde att resurserna spilldes bort genom att sätta i gång ett otroligt stort antal företag med en utomordentligt låg arbetskonomi (*Dobb*, s. 133).

Att bemästra alla de förskjutningar, som inträdde i och med prisbildningsrörelsens bindande, i produktionens inriktning och resultat visade sig vara en uppgift som krigskommunismen icke mäktade lösa. Därtill fick man lära, att då prisbildningen bands i den statligt reglerade marknaden tog den sig oväntade uttryck i den fria marknaden. Och då man gick till attack mot marknaden — som vi skola se — beredde den

illegala marknaden obehagliga överraskningar. Nya civillagar och nya morallagar visade sig lättare att genomföra än nya ekonomiska lagar.

I *Lenins* skrift, "Det stora initiativet", juni 1919, läsa vi: "Arbetets produktivitet är i sista instans det väsentliga för den nya samhällsordningens seger... Kommunismen begynner, där den osjälviska, det tunga arbetet övervinnande viljan hos arbetarklassen träder i dagen, viljan att bevara varje skovel spannmål, varje centner kol, järn och andra produkter, som icke äro bestämda för de arbetande själva och deras närmaste, utan för de 'avlägsna', d. v. s. för samhället i dess helhet" (*Pollock*, s. 51). Detta uttalades i en propagandaskrift för "kommunistiska lördagar" och bör ju läsas med tanke på detta syfte. Innehållet kunde koncentreras till: kommunism är arbete och sparsamhet — en icke okänd ekonomisk morallära. Vore det så, att kommunismen begynner med dessa grundsatser, så är det uppenbart, att den icke begynt under den krigskommunistiska epoken.

Vi känna, att det från begynnelsen fanns också en annan kommunistisk doktrin, utvecklad exempelvis av *Bukharin* och utan tvivel ett ledmotiv i den första revolutionsperioden. Det var den enkla läran, att produktiviteten inte angick bolsjevikerna, förrän de hade kastat kapitalismen överända.

Visst kunna de bägge doktrinerna bo i samma bröst. Den ena är för kampens och nedrivandets period, den andra för segrans och uppbyggandets aera. Liksom bolsjevikernas ställning till militärväsendet radikalt förändrades, då makten över staten var deras, blev deras uppfattning av produktiviteten en annan, då industrin var i den kommunistiska statens ägo. Men det var lättare att bygga upp en sönderslagen armé än ett sönderslaget näringsliv. Och frågan om arbetsproduktiviteten blev ett crux under hela den krigskommunistiska perioden.

En sammanställning av olika data rörande arbetets produktivitet för denna tid finnes hos *Prokopowitch* (s. 19—25). Väsentligen efter denne forskare må här göras en resumé, som

Arbetsproduktivitetens fall och industrikapitalets förstörande.

på detta område utvisar effektiviteten hos den nyskapade industriorganisationen.

Industriproduktionen, uttryckt i förkrigsrubler och i relationstal, har av chefen för statistiska centralbyrån *Popov* uppskattats sålunda (i miljoner guldrubler):

	Summa	Relationstal
1912	6,059,2	100
1920	835,8	13,8
1921	870,0	14,4

Talen vittna om ett katastrofalt fall till 1920, varefter NEP avtecknar sig med en sakta stegring.

Men mellan 1912 och 1920 ligger ej blott revolutionen utan även världskriget. Och som tidigare är framhållet, industrins förfall daterar sig icke från bolsjevikernas triumf. *Prokopo-witch* har ägnat frågan om världskrigets inverkan en undersökning. Den utmynnar i att den ryska industriproduktionen 1916—17 utgjorde c:a 71 proc. av förkrigsnivån. Hans mening är alltså, att medan världskriget sänkte produktionen med 29 proc., sänkte revolution, inbördeskrig och det kommunistiska experimenterandet den med ytterligare 57 proc. eller dubbelt så mycket.

Produktionens minskning hänför sig till två väsentliga faktorer: reduktion av antalet arbetare och minskning av arbetsproduktiviteten.

Vi ha redan förut berört den förra faktorn. Här må nämnas som slutredovisning, att antalet industriarbetare i början av 1922 utgjorde 46 proc. av antalet för 1918.

I fråga om arbetarnas genomsnittliga produktivitet finnas en hel rad uppskattningar, som alla ge ett någorlunda samstämmigt resultat. Det bör påpekas, att även i fråga om individuell prestation i genomsnitt världskriget hade inlett den sjunkande tendensen. Uppgifter finnas om att produktiviteten i Donetz kolfält före revolutionen sjunkit med 24 proc. och i metallindustrin med 34 proc. Enligt en undersökning av ekonomen *Zhelesnov* vid Prokhorovverkstäderna i Moskva skulle produk-

tiviteten pr arbetare och tidsenhet uppgå under såväl 1917—18 som 1918—19 till 56 proc. av motsvarande produktionsresultat före kriget. Att märka är att denna beräkning avser arbete utfört på en och samma tidsenhet. Men produktionsresultatet sjönk av den dubbla anledningen, att produktiviteten pr timme blivit mindre och att antalet produktivt använda arbetstimmar nedgått. Enligt officiell källa utgjorde antalet under en månad verkligen använda dagar och procenttalet förlorad tid:

	Använda dagar	Förlorad tid
1920 jan.—april	13,7	49,8
maj—aug.	16,1	33,2
sept.—dec.	20,2	23,5

Värst såg det ut, enligt dessa data, i början av 1920. En avsevärd förbättring inträder under året, vilket tyder på att kraftåtgärderna från sovjetmakten gjorde verkan. Om man nu med ledning av dessa uppgifter korrigerar Zhelesnovs siffror och antar att en tredjedel av tiden gick förlorad erhåller man för krigskommunismens senare period en produktivitetssiffra av 30 proc. Härmed överensstämmer arbetskommissarien *Schmidts* uppfattning, att vid slutet av 1920 produktiviteten även i de bästa företagen icke översteg 30 proc. av förkrigsstandarden. *Miljutin* kommer i en rapport till Vesenharådens IV kongress till samma siffra "och i vissa branscher till och med mindre". En betydligt lägre arbetsproduktivitet har däremot statistikern *Strumilin* kalkylerat fram. Hans serie av relationstal är följande:

1913	100,
1914	101,5
1915	125,8
1916	127,5
1917	85,5
1918	44,0
1919	20,2

Därefter begynnande stegring till 30,0 för 1921. Här utvisas en betydande stegring i den individuella produktiviteten under

kriget, vilket ju kontrasterar mot andra, nyss meddelade uppgifter. Däremot strida dessa uppgifter icke mot vad som sagts om sjunkande industriproduktion i det hela under kriget. *Prokopowitch* anser Strumilins siffra för 1919 vara alltför låg och summerar för sin del förefintliga data för 1920 sålunda: antalet arbetare sänkt till 46 proc., den individuella produktiviteten sänkt till 30—35 proc., den totala produktiviteten sänkt till 14,5 proc.

Redan på ett tidigt stadium hade kommunismens ledande män den farliga situationen klar för sig. I maj 1918 skrev *Tomsky*, fackförbundsrådets president: "Produktivitetens minskning har nått den fatala gräns, under vilken (eller snarare vid vilken) produktionen är hotad av slutlig kollaps. Arbetaren frambringar mindre värde än han mottar, vilket är mindre än han borde ha för att tillgodose rena existensbehov. Under sådana förhållanden blir producenten en statspensionär, en parasit som lever på andras bekostnad. Naturligtvis kan detta icke vara, och blir inte produktiviteten återställd till normala förhållanden, kommer en allmän ekonomisk kris och produktionens kollaps är oundviklig." På den första kongressen av Vesenharåd berördes frågan av *Gaslev* i följande ordalag: "Det är ett faktum, att vi stå inför sabotage från miljoner. Jag ler när jag hör de fruktade bourgeois anklagade för sabotage. Här ha vi att göra med sabotage i nationell skala, med sabotage av folket, av proletariatet. När helst vi söka reglera, möta vi opposition från arbetarmassorna" (*Prokopowitch*, s. 21).

Hur mycket i detta sakernas tillstånd som är att tillskriva "revolutionens hysteri" kan givetvis aldrig klaras upp. Att emellertid de tillämpade kommunistiska principer vi förut tagit kännedom om ifråga om arbetets ersättning haft sin dryga andel i resultatet hava sovjetförfattarna sedermera öppet erkänt. Och det framgår ju bäst av den kamp sovjetledningen fick föra just mot dessa principer. Då man under NEP övergick till andra avlöningsnormer, kunde detta visserligen

icke höja den totala produktiviteten så mycket, beroende på andra brister i produktionssystemet — för 1921 anges relationstalet 30 proc. — men den individuella produktiviteten hade vid slutet av 1921 stigit till 60 proc. (*Prokopowitch*, s. 24).

Frågan om *effektiviteten* i den centralistiska organisationen som krigskommunismen skapade inom industrin finnes utförligt behandlad i hithörande litteratur. Vi känna nu något om det allmänna huvudresultatet. Vi skola strax ge konkreta exempel. Det kan emellertid vara lämpligt att låta dem föregås av några betraktelser över de faktorer, utanför själva industrisystemet, som härtill medverkade. En mycket mildt bedömande forskare sammanställer i sex punkter en förklaring till krigskommunismens misär (*Dobb*, s. 85).

Med oktober 1917 trädde i verksamhet en hel rad tendenser som påskyndade det ekonomiska förfallets process. Först var det personalsvårigheterna, som visade sig i den tekniska och kommersiella stabens fientlighet mot den nya regimen, deras ovillighet eller vägran att samarbeta med den, ända till sabotage. För det andra det kaos och den desorganisation som blev resultatet av arbetarkontrollen samt de friktioner och den ineffektivitet som härrörde från den därmed följande kommittéledningen av industrin. För det tredje föranledde den hastighet varmed industrin övergick i statens hand efterfrågan på den nya administrativa apparaten att växa hastigare än apparaten kunde byggas upp; och det resulterade i ett allvarligt administrativt kaos. För det fjärde åstadkommo de olika anarkiska tendenserna revolutionen släppt lös emellanåt — vissa tider böjdes de under den centrala kontrollen — en centripetal desorganiserande effekt. För det femte köptes freden med Tyskland blott till priset av en avsevärd territorialförlust och ockupation av Ukrajna samt Donetz' kol- och industriregion. För det sjätte (och mest fundamentala) slutade kriget på Västfronten blott för att ge plats åt ett nytt, inbördeskriget, som i många hänseenden var mer ödeläggande än

det förra, eftersom det innefattade strid på flera fronter — Nord-, Nordväst-, Ost- och Sydostfronten på en gång.

Mera till förhållandena inom industriapparaten själv håller man sig däremot, om man närmast med *Zagorsky* som vägledning gör följande påpekanden.

Man måste för det första göra klart för sig, att det under denna tid aldrig påyrkades att skapa en verkligt organiserad folkhushållning med ett bestämt produktionsprogram, omsorgsfullt avvägt i sina olika delar. De direktioner, glavki och centri, som bildades, degenererade undan för undan till byråkratiska institutioner, som förfogade över en talrik personal av funktionärer och sinsemellan fullföljde gamla tiders konkurrens. Det visade sig vara en särskilt besvärlig uppgift att reglera förhållandena mellan de olika centralerna å ena sidan och till de lokala organisationerna för folkhushållningen å den andra. "De kämpa sinsemellan häftigt och tills nu har man icke kommit till någon tillfredsställande reglering" (*Zagorsky* I, s. 56).

Ur den massa belägg litteraturen innehåller må nu anföras vissa konkreta fall.

Den stora metalltrusten Gomza liksom för övrigt även andra statstruster inom sovjetrepubliken såg sig tvungen att negligera reglementeringen från regeringens sida och ta sin tillflykt till den privata marknaden för att fylla sin funktion. (*Zagorsky* I, s. 59.) Ett exempel från lokomotivfabrikationens område. 1917 hade det levererats 407 lokomotiv, vilket motsvarar en månatlig produktion av 34. I december 1918 konstruerades 11 lokomotiv och reparerades 2, i januari 1919 9 nya lokomotiv och 8 reparerade, i februari 1919 lika mycket. Ifråga om reparation av vagnar realiserades den uppställda planen till 60 proc., och det visades att man för att reparera ett lokomotiv behövde 2 à 3 gånger så lång tid som förut. I februari 1920 levererade gruppen Gomza bara 1 lokomotiv och i januari 2, vilket representerade knappa 10 proc. av programmet (*Zagorsky* I, s. 62). Antalet sjuka lokomotiv, som väntade på reparation,

var vid tiden för revolutionen c:a 30 proc., växte till 47 proc. i december 1918, 55 proc. i december 1919 och 69 proc. under 1920. (*Dobb*, s. 89.)

Ett annat exempel. En kontrollundersökning utfördes rörande trusten Glavsakhars (sockertrusten) verksamhet. Den konstaterade dess fullständiga desorganisation och resumerar undersökningens slutsatser på följande sätt: 1) frånvaron av redovisning såväl ifråga om mottagandet som fördelningen av råvaror. Man har aldrig verifierat vare sig kvantitet eller kvalitet av produkterna vid deras mottagande i Glavsakhars lager; 2) ett avsevärt antal fakturor å anskaffning av material och varor saknas; 3) man har ingen uppgift på kvantiteterna av varor och material som sålts eller levererats på beställning; 4) man har ingen möjlighet att få fram kvantiteterna på de producerade råprodukterna liksom på dem som befinna sig i Glavsakhars lager. Man känner icke omfattningen, tidpunkten och destinationen för leveranserna och man vet icke hur stora kvantiteter som hållits i reserv; 5) i flertalet fall har förvärvandet av varor och råmaterial skett med hjälp av mellanhänder eller hos okända personer eller firmor, och fakturerna voro skrivna på dessa anonyma personer, vilkas hemvist var okänd.

De inbördes relationerna mellan olika centraler voro som nämnt ofta allt annat än vänskapliga. Organen för Glavliescom (sågverkstrusten) vilja bemäktiga sig största möjliga del av skogarna, medan Glavlies (skogsbrukstrusten) sätter sig på bakbenen och lämnar från sig det minsta möjliga. Glavliescom har tagit sin tillflykt till alla möjliga olika åtgärder. Sålunda har man lämnat bränsleveden åt ägarna på villkor att dessa i tid sörja för expedieringen. Den 1 mars 1919 etablerades den obligatoriska arbetsplikten ifråga om avverkning i skogarna, men denna åtgärd blev utan effekt. Inför träarbetarnas kongress som hölls 4 juni 1919 gjorde *Lommov*, president för Glavliescom och samtidigt president i Vesenha, följande deklARATION: "Som Glavliescoms olika organ ha visat sig otillräckliga och å andra sidan exploaterin-

gen av skogarna går över proletariatets krafter, har Glavliescom beslutat sig för att vända sig till de privata industriella för att få hjälp." Då den fann det omöjligt att fylla sin uppgift och det var nödvändigt att avstå från varje reglementering av bränsleförsörjningen överlämnade Glavliescom alltsammans till det privata initiativet, och därmed började alla direktioner och centraler att febrilt uppträda som köpare av trä.

Ett annat exempel ifråga om linproduktionens utveckling. Före kriget fanns det bland fabrikanterna en central uppköpsorganisation, som spelade en mycket viktig roll ifråga om uppköp hos bönderna, vilka producerade 85 proc. av den totala kvantiteten. Denna central upptog 25 à 30 proc. av produktionen. De enskilda fabriken köpte ungefär lika mycket. Ryska och utländska firmor verkställde anskaffningen av återstoden, d. v. s. 45 à 50 proc. Från slutet av 1918 beslöt nu sovjetregeringen att skrida till nationalisering av handeln med lin och att förlägga distributionen till de centrala regeringsinstitutionerna. Med vad resultat?

I stället för 12 miljoner pud som skulle hopbringas lyckades sovjetmakten med tillhjälp av Centrotexil från 1 dec. 1918 till 1 juli 1919 icke åstadkomma mer än 3,3 miljoner pud. Den del som i denna siffra representeras av "Lnobyran" är verkligen obetydlig. Huvuddelen har erhållits på bekostnad av de reserver, som redan funnos i privata lager.

Villervallan inom näringslivet och särskilt bristen på manufakturprodukter att ställa till böndernas förfogande föranledde dessa att själva börja tillverka sina textilier, vilket självfallet inverkade starkt på möjligheten att erhålla råvara. I början av 1919 hade arealen som var besädd med lin fallit till 30 proc. Under hela 1918 hade man kunnat hopbringa knappt 4½ miljon pud. Under 1919 reduceras ytterligare denna kvantitet enormt. Enligt *Rykovs* rapport den 25 jan. 1920 har linförsörjningen minskats så, att den 1 juni utgör drygt 1 miljon pud. Vad industriföretagen inom textilbranschen be-

träffar uppvisar hela den nationaliserade textilindustrin för 1919 en produktion av knappa 10 proc. av den normala.

Textilindustrin är nu den viktigaste av Sovjetrysslands industrier, och för denna äro upplysningarna mest fullständiga. Om spinneriet Nevski upplyses: Med en arbetsdag om $9\frac{1}{2}$ timmar utgjorde den genomsnittliga dagsproduktionen 1915 och 1916 6,957 gross. Med 8-timmarsdagen som infördes 1917 borde produktionen icke ha varit lägre än 5,859 gross. I realiteten hade den 1 jan. 1918 fallit till 4,135 gross och den 1 mars 1919 till 1,970 gross.

Tillgången på bomull, som f. ö. påverkades av att förbindelsen avbröts med Turkestan och Transkaukasien, föll under 1919 till 10 proc. och 1920 till 6 proc. av 1913 års siffra. Hampa, som redan 1916 fallit till 60 proc., sjönk vidare till 42 proc. 1918 och 18 proc. 1919. För att framställa en knapp tjugondel av förkrigsproduktionen krävde bomullsindustrin en fjärdedel av det gamla behovet i fråga om bränsle och en tredjedel ifråga om arbetskraft (*Pollock*, s. 68).

Enligt uttalanden av Vesenas representant (*Zagorsky* I, s. 95) förklaras "situationen ifråga om alkohol, te, socker, tobak, stärkelse vara i sanning katastrofal". Sockerbetorna representerade 1920 8 proc. av siffran för 1913 (*Dobb*, s. 94). Direktionen för pappersindustrin, Glavboun, omfattade 32 nationaliserade företag. Pappersbehovet uteslutande för Sovjets egna tryckerier uppgick för 1919 till 7 miljoner pud, men produktionen i företagen nådde icke längre än till 4,2 miljoner pud.

Den nationaliserade industrin levde i verkligheten på statens resurser. Den konsumerade mycket mer än den producerade. Som *Zagorsky* anmärker (I, s. 110) utgjorde industrin i sovjetrepublikens folkhushållning långt mer en konsumtionsprocess än en produktionsprocess.

Den kvantitet, som i verkligheten effektuerades av den statliga varuförsörjningen var så pass obetydande, att den kunnat realiseras även utan någon på förhand uppgjord plan. Under 1918 skulle man t. ex. efter en plan, utarbetad av Komprod, ha expedierat under april och maj 182,5 miljoner arskin

bomullsväv. Ännu 17 augusti hade Centrotexil icke expedierat mer än 11,7 miljoner, d. v. s. 6 proc. av den kvantitet, som var avsedd för distributionen.

En konsumtionsprocess, ja i flera hänseenden. Krigskommunismens ekonomiska system blev i mycket stor utsträckning såsom påpekas av *Pollock* en förrådshushållning. Man hade övertagit förråd och lager från den gamla hushållsordningen, det blev en av den nya ordningens primära omsorger att nu utnyttja dessa befintliga förråd för att hålla befolkningen vid liv och statsmaskineriet i gång. Här är den direkta förbrukningsprocessen fullt synlig. Men det fanns en indirekt förbrukning. I en kristid är det frestande att draga sig fram för dagen på bekostnad av en riktig balans i produktionsordningen. Man underlåter reparationer och underhållsåtgärder för att i nuet göra så mycket som möjligt disponibelt till priset av en sänkt produktionsförmåga framdeles (*Dobb*, s. 75). Det kommer surt efter, men efter oss syndafloden! Denna indirekta konsumtionsprocess är liktydig med *kapitalförstörelsen* eller kapitalvärdeminskningens väg.

Att Sovjetryssland under krigskommunismen gick ett långt stycke på denna väg är allmänt erkänt, och utomordentliga ansträngningar måste sedermera göras för att reparera skadan. Konkreta uppgifter, som siffermässigt fastslå skadans storlek, finnas för vissa områden men synas saknas både för hushållningen i dess helhet och för industrin som helhet. Såsom exempel må anföras: För järnvägarna uppskattade man 1921, att förnyelsebehovet tillgodosågs blott i följande utsträckning:

Slipers	34 proc.
Räls	10 „
Maskineri	35 „

Och för hela järnvägssystemet tillgodosågs behovet av underhåll och reparation enligt annan källa till 33 proc. under 1920 och 39 proc. under 1921. Från textilindustrin och andra håll meddelas, att man tog delar av somliga maskiner till reparation

av andra för att hålla fabrikerna hjälpligt igång, allt i brist på ordnade reparations- och underhållsanordningar (*Prokopowitch*, s. 59).

Sovjetmännen gjorde ingen hemlighet av vad som försigick. Det förut från Zagorsky citerade omdömet bekräftas av auktoritativa sovjetkällor. Sålunda förklarar *Rykov* i den förut citerade rapporten 25 jan. 1920, att Sovjetrysslands näringsliv icke representerar tredjedelen av vad Ryssland hade att leva av under fredstid. "Detta kan räcka ett år och två och under denna tid uttömma vi de gamla reserverna. Vi leva på det som återstår från den föregående epoken i Rysslands historia. Men dessa resurser uttömmas dag för dag, timme för timme och vi närma oss det ögonblick, då krisen utbryter inom alla industribranscher".

Prokopowitch menar, att tillståndet och utvecklingen kan karakteriseras på detta vis: under den nationaliserade industrins första år var den uteslutande sysselsatt med att avsluta fabrikationen av de halvfärdiga varor, som den gamla regimen lämnat efter sig; först under andra året började industrin någon nyproduktion av färdigfabrikat; och först under tredje året begynte produktion av råvaror. Han kan som belägg anföra samme *Rykov* som i december 1920 tecknade situationen sålunda: "Efter oktoberrevolutionen levde vi till avsevärd del på de gamla lagren, ärvda från bourgeoisin. Sen startade vi med att fullborda halvfärdigt gods. Och först sedermera började vi själva producera råvaror. Denna process ledde till en komplett uttömning av våra resurser, av vår godsfond. Arbetsarna och bönderna komma att i nära framtid få visa, huruvida de duga bara till att göra slut på vad de ha ärvt eller till att producera vad de själva känna sig behöva." (*Prokopowitch*, s. 47.)

Som ett avslutande omdöme rörande den industriella situationen ur effektivitetens synpunkt, sådan den var då krigskommunismens linjer övergävos, kunna vi knappast välja något bättre än Statsplanekommisionens rapport vid mitten av 1921.

Den innehåller följande beskrivning på det läge som vid krigskommunismens slut rådde:

- 1) Fullständig uttömning av materiella resurser (råmaterial, halvfabrikat och hjälpämnen) i industrins viktigaste branscher.
- 2) Produktionen fördelad på en mängd koncerner vilkas effektivitet är mycket låg.
- 3) Täta driftsavbrott i vissa koncerner av brist på bränsle och material.
- 4) Överdrivet stort arbetarantal i skilda företag och industrigrenar jämte reducerad proportion av utlärd arbetskraft.
- 5) Enorm minskning i genomsnittsproduktion per arbetare och per enhet mekanisk kraft.
- 6) Frånvaro av bokföring och kommersiell effektivitet ifråga om koncernens skötande.

Detta är den i det ekonomiska planarbetet ledande sovjetinstansens betyg över krigskommunismens industriella prestation.

Den proletära naturlushållningen.

Verkligheten är alltid mer komplex och irrationell än det "system" man tror sig kunna upptäcka eller "konstruera". Tanken vill ha ordning i det som process och aktion oredigt frambragt, göra ett kosmos även av det som är ett kaos.

Denna allmänreflexion är på sin plats inför varje sådan analys av krigskommunismen som vill ur virrvarret deducera fram "systemet". Här som annars kan ett dylikt försök ej avse annat än att plocka fram en rad karakteristiska drag, se efter om de konvergera och om de göra det sammanställa dem till en ordnad tankebild av samhällsordningen. Försöket är farligt, om man förbiser att "ordningen" är ett tankens verk som icke avspeglar utan snarare symboliserar vad samhällslivets kraftspel åstadkommit eller ser ut att frambringa. Försöket är nyttigt, därest man är medveten om denna dess innebörd och om de konvergerande drag, av vilka totalbilden tillverkas, äro

av väsentlig natur. Ty då ger metoden möjlighet att inordna de spridda dragen under en ledande synpunkt — ett syfte eller ett utvecklingsmål. Man förstår bättre.

Sedd på detta sätt har krigskommunismen karakteriserats som *den proletära naturalhushållningen*. Vi skola nu se vilka drag man samlat, sovrat och ordnat för att i krigskommunismens företeelser kunna se detta "system".

Hit höra de aldrig helt uppgivna men heller aldrig helt genomförda strävandena att sätta *penningen* ur funktion.

Kommunismens idéer på detta område få ett uttryck i *Bukharins* och *Preobrasjenskys* bok *Kommunismens ABC*. Där hävdas, att ett kommunistiskt samhälle icke skall veta av penningen och att med uppbyggandet av kommunismen behovet av ett penningssystem kommer att upphöra. Detta upp-nås a) genom att betala löner in natura, b) genom ett "budgetboks"system, innebärande att mängder arbete som utförts där införas och arbetaren berättigas uppbära en ekvivalent mängd produkter ur de kooperativa magasinerna. Hur denna "ekvivalens" skall mätas lämnas i det ovissa, men principen är att skapa ett system att räkna utan pengar (*Dobb*, s. 61 not). Under 1918 förekom det mycket prat på kongresser och konferenser om denna sak utan att det kom till ens en klar problemställning, att ej nämna ordet lösning. Man tycks föga ha gjort klart för sig, om det var penningen som bytesmedel, penningen som värdemätare, penningen som lagligt betalningsmedel man ville göra kål på. Hur segt idén hänger i framgår av följande. I slutet av jan. 1921 — omedelbart före NEPsvängningen — beslöts i folkkommissariernas råd en resolution, genom vilken uppdrogs åt finanskommissariatet att uppgöra förslag till en ny räkneenhet. Förslag utarbetades också. Enligt detsamma skulle penningen ersättas som räkneenhet inom folkhushållningen av en värdeenhet i arbete. En dags ordinärt arbete av normal varaktighet tages som enhet. Meningen med en sådan kalkylering är att utrusta de reglerande ekonomiska organen

med en exakt jämförelsestandard, med vilken man kunde bedöma arbetsproduktiviteten och organisationens rationalitet i alla statens produktionsavdelningar och företag. Fullbordandet av denna reform, heter det, skall ej blott möjliggöra ordentlig kalkylering, utan den kommer att utgöra den enda basis, på vilken man kan tänka sig en planerad socialistisk organisation av ekonomin.

Man hade t. o. m. utsatt dagen — 15 april 1921 — då förberedelserna skulle vara avslutade och den nya värdestandarden träda i kraft. Men före detta datum kom NEP, och i maj 1921 var IV Vesenhakongressen redo votera, att en ordentlig uppskattning av folkhushållningen och dess skilda grenar icke kan uppnås genom en rent kvantitativ kalkylering utan att ha en stabil penningenhetsenhet (*Prokopowitch*, s. 53, 55). Ledmotivet i senare kongressförhandlingar blev icke penningväsendets avskaffande utan dess stabiliserande.

Vilka föreställningar man gjorde sig om den äskade nya räkneenheten — i arbete — framgår av en i början av 1921 presenterad "lösning". Utgångspunkten skulle vara det olärda arbetet. Men det kvalificerade? Enligt *Kervé* "avspeglas skillnaden mellan lärt och olärt arbete i de resp. värden som behövas för att kompensera arbetet i ena som andra fallet. Eftersom dessa värden bestämmas av lönerna, reduceras relationen mellan de olika slagen av arbete till ersättningsens skala." Denna lösning accepterades av den valutakommission som hade att pröva frågan (*Prokopowitch*, s. 55).

Nämnde författare ställer problemet så: I det kapitalistiska Europa avlönas högkvalificerat arbete 8—10 gånger det ordinarie arbetet; i Sovjetryssland är relationen 1,75:1. Vilken kvot uttrycker skillnaden riktigare: kapitalismens eller Sovjets? Eller som vi hellre skulle formulera frågan: kan man lösa värdesättningsens problem på auktoritär väg?

Denna tankebanan skall här icke fullföljas. Vi kunna konstatera, att krigskommunismen aldrig förde sina intentioner igenom att avliva penningen. Men intentionerna funnos. Och de togo sig påtagligare uttryck i praxis än i någon teoretiskt

avslutad lösning. Penningen sattes faktiskt i stor utsträckning ur funktion. Man började med enstaka anvisningar in natura till arbetarna, medan penninglönen till en början bildade ersättningens huvuddel. Tills förhållandet slutligen blir det omvända och arbetarna vid sidan av sina anvisningar in natura av livsmedel, arbetskläder, bostad och de ringa mängderna industrivaror från statsdepåerna fingo pengar blott för att komplettera de otillräckliga tilldelningarna — på den illegala marknaden. (*Pollock*, s. 53.)

Ett annat uttryck tog sig denna politik i inflationen, som kraftigt reducerade penningens funktion. Man vände sig vid att betrakta inflationen, vilken i Ryssland liksom annorstädes i första hand syftade att fylla den tomma statskassan, som en hävstång för att avlägsna marknaden och påskynda frambringtandet av en socialistisk hushållning. Redan genom bankernas socialisering förvandlade sig ju penningen i blotta räknetecken och med inflationens fortskridande bleve den slutligen satt ur funktion som värdemätare.

En dylik åskådning — som populärt uttryckts i formeln: att förstöra den kapitalistiska valutan är att förstöra kapitalismen — var tydligen ganska gängse. Tvivelaktigt synes däremot, om den verkliga någonsin varit sovjetmaktens, d. v. s. den ledande inre cirkelns syfte. *Lenins* uttalanden om penningproblemet ha icke varit deciderade. *Dobb* gör gällande (s. 63), att Lenin under krigskommunismens tid icke formulerat någon definitiv uppfattning. Hans enda viktiga uttalande har gällt pappersemissionspolitiken under den omedelbara framtiden. Efter en allmän antydan om önskvärdheten att i framtiden ersätta penningen med ett universalchecksystem via ett centralt statligt clearinghouse — en framtid som han förlade långt bort — innehåller *Lenins* deklaration det uttalandet, att man borde limitera den legala användningen av de cirkulerande emissionerna till ett visst datum, då de måste utbytas mot nya sovjetrubler, för att på det viset tvinga dem som samlat pengar på hög att röja sina skatter och sålunda underlätta en kapitalskatt. (I förbigående nämnt, kapitalsskatter blev för

krigskommunismen en grym misräkning; man hade beslutat en skatt på de besittande om 10 miljarder; med många ansträngningar lyckades man uppbringa — $\frac{1}{2}$ miljard. *Zagorsky* I, s. 291—94.)

Andra viktiga uttryck för en principiellt och ej opportunistiskt anpassad kommunistisk politik vis å vis penningen finna vi *dels* uti den interna statliga industri- och försörjningsapparaten, *dels* i det kollektiva varubyttet mellan land och stad, byggt som vi känna på produktkvivalensens princip. Genom en förordning av Vesenha infördes ett avräkningssystem utan pengar mellan Vesenhaorganen och bakom det kollektiva varubyttet land—stad låg en liknande tanke på ett avräkningsförfarande, som kunde tvinga ut penningen. (*Pollock*, s. 73.)

Vi känna till de fixa prisernas politik. Men fixa priser voro icke idealet. Det var inga priser. Förfogar staten över gods i ymnig tillgång kan den ju alldeles avstå från prissättning. Men då kostnaden att producera omöjliggör att tillgodose all tänkbar efterfrågan, måste förbrukningen justeras efter tillgångarna antingen genom prissättning eller ransonering (*Dobb*, s. 62). I sovjetushållningen möter man en kombination av bägge metoderna: ransonering till fixa priser vid sidan av ransonering utan prissättning.

Till höjdpunkten av sin utveckling nådde krigskommunismens naturalhushållning ifråga om arbetskraftens värdering och arbetarklassens försörjning. Genom dekret av 30 april 1920 förordnades, att lönerna skulle betalas helt in natura. Naturalhushållningen ville man rent av göra till en slags gratishushållning. I oktober utkom en förordning, att begagnandet av telefon, vatten, gas, elektricitet och transportmedel liksom utlämnandet av bränsle och bostäder till de i statsföretagen och den röda armén anställda skulle ske gratis. Den kompletterades i november med föreskriften, att konsumtionsvaror överhuvud skulle genom Narkomprod gratis utlämnas till arbetare och anställda i statsföretagen. Då den största delen av stadsbefolk-

ningen föll under nämnda kategori var den för sin förplågnad hänvisad till Narkomprod, som vid slutet av krigskommunismen hade att försörja 38 miljoner personer (*Pollock*, s. 70) och brast samman under denna börda.

Vi nämnde härovan transportmedlen. Det gällde härvid inte blott spårvägarna i städerna, utan experimenterandet utsträcktes till Sovjets hela järnvägssystem. Inom *järnvägsväsendet* utvecklade sig under denna tid ytterst egenartade förhållanden. Förut har lämnats uppgifter om det otillfredsställande reparationsarbetet och järnvägsmaterielens tilltagande förfall. Det stod i föga harmoni härmed, att man samtidigt sökte övergå till en slags naturalhushållning ifråga om järnvägarnas utnyttjande, så att järnvägsbiljetter ställdes till förfogande på samma sätt som man direkt utlämnade olika slags varor. Gratistrafik på de ryska järnvägarna var nu ett experiment som icke kunde sluta på mer än ett sätt: det måste utmynna i ett ransonerings-system. Man kan ju icke på en gång minska transportförmågan och öka efterfrågan på transporter genom att ställa sådana gratis till förfogande. Som exempel på hur man fick förfara må nämnas, att i juni 1919 uti järnvägsdistriktet kring Moskva etablerades följande reglering av järnvägsbiljetternas fördelning. 40 proc. av biljetterna skulle utlämnas efter attester av den centrala exekutivkommittén, 25 proc. skulle lämnas till den röda armén, 10 proc. kunde fördelas efter intyg av Moskvas arbetar- och soldatråd, 5 proc. efter intyg av kommunikationskommisariatet och 20 proc. till andra resande. Man fick alltså begränsa den fria tillgången å järnvägsbiljetter till $\frac{1}{5}$. Historien om denna naturalhushållning och gratishushållning är ett övertygande vittnesbörd om svårigheterna att på detta område ersätta prisbildningen med en direkt fördelning.

Slutligen skall omnämnas, att på *skatteväsendets* område naturaltendensen genomfördes ända därhän, att sovjetregeringen i februari 1921 (sex veckor före NEP) förordnade avskaffandet i princip av alla skatter i pengar och inställde deras indrivande (*Pollock*, s. 74 not.).

Det är blott att se saken under en annan aspekt, om vi nu gå att betrakta *marknaden* under krigskommunismen. Ett av dess stora ledmotiv var kampen mot marknaden — ehuru i Lenins mer opportunistiska och realitetsbetonade åskådning modifierat till marknads behärskande.

Lagar för att avskaffa eller undantränga marknaden finna vi ända från 1918. Krigskommunismens senare skede innebär en ständigt fortgående skärpning av dekret och anordningar i detta syfte ända fram till krisen — och tvärsvingen till NEP.

En marknad lyckades krigskommunismen verkligen förintä, den yttre. Utrikeshandeln var 1919—20 praktiskt taget = 0. Siffrorna för införsel och utförsel äro (i miljoner pud):

	• Import	Export
1913	936,6	1,472,1
1919	0,5	0,0
1920	5,2	0,7

Här spelade emellertid andra omständigheter långt större roll än bolsjevikernas kamplust mot marknaden som sådan.

Vad sen angår den inre varuomsättningen visade nog erfarenheten, att man med autoritär makt kan uppnå avsevärda resultat ifråga om marknads bindande, marknads inskränkande och marknads skenbara avlägsnande inom vissa områden av näringslivet (ex. marknaden för kapital och marknaden för arbetskraft). Men generellt sett och med blick för de reella förhållandena kan sägas, att kampen mot marknaden ledde, icke till marknads försvinnande utan till marknads fördubblande: en erkänd och en underjordisk.

Enligt *Kricmans* utveckling sönderföll den dåtida hushållningen i en legal och en illegal del. Synbar var den officiella "proletäriska naturalhushållningen", som i stigande grad utträngde marknad och pengar. Men under denna yta och växande med den dolde sig den privata handeln i den enkla och kapitalistiska varucirkulationens former (*Pollock*, s. 71).

Smyghandeln blir rent av tillfälligtvis legaliserad. Den uppbringar i september 1918 dubbelt så mycket bröd som Narkomprod. Följande data uppgivas (*Pollock*, s. 72 not, för 1918—19:

	Förplägnad av stadsbefolkningen		Förplägnad av landsbefolkningen	
	Genom Narkomprod	Genom smyghandel	Genom Narkomprod	Genom smyghandel
Produktionsguvernemant	46.3	52.7	—	—
Konsumtionsguvernemant	37.7	62.3	34.8	65.2

För 1919 anges, att 75—80 proc. av stadsbefolkningen köpte i "fria" marknaden och täckte $\frac{2}{3}$ à $\frac{4}{5}$ av sina konsumtionsbehov därigenom. Utgifterna för bostad samt för av staten levererade näringsmedel, kläder etc. utgjorde enligt *Larin* och *Kricman* våren 1920 mindre än 5 proc. av en arbetarfamiljs totalbudget, ehuru statsleveranserna tillgodosågo ej mindre än hälften av deras behov. De övriga 95 proc. användes för uppköp i den fria handeln (*Pollock*, s. 71). Här speglar sig den förskjutning av penninghushållningen som antytts: penningandelen i arbetarnas budget tillhör den underjordiska marknaden.

Ansträngningarna under 1920 förde det visserligen ifråga om spannmål därhän, att enligt *Brutzkus* (s. 162) stadsbefolkningen fick sitt behov täckt till 60 proc. av Narkomprod. Detta med rekvisitionssystemets strängaste åtgärder uppnådda resultat motsvarar icke *Lenins* anspråk i april 1920 på fackförbundskongressen, att "varje försörjning av spannmål i fri handel, smyghandeln och ockreriet betyda varuhushållningens återställande och därmed kapitalismens" (*Pollock*, s. 69).

En av de mest kompetenta ryska statistikerna, *Lossitzky*, meddelar att under vintern 1919—20 stadsbefolkningen genom förmedling av de officiella organen mottagit blott 36 proc. av de varor den konsumerat och att den alltså fått skaffa sig

de resterande 64 procenten från annat håll. Våren 1919 voro dessa kvantiteter resp. 45 och 55. (*Zagorsky I*, s. 146.)

Men varifrån får då, frågar denne, stadsbefolkningen resten av sin konsumtion, om hela utbytesmaskineriet befinner sig i statens händer? I den privata och fria handeln. En del får befolkningen genom direkt utbyte mellan städerna och landsbygdens bönder. Stadsborna bege sig då och då ut på landsbygden och skaffa sig genom att byta mot kläder, skor, smycken etc. de livsmedel de behöva. Det berättas från dessa expeditioner på landsbygden, att en arbetare erbjöd bönderna i en by ett guldur som bytesmedel, men de vägrade alla att acceptera detta bytesmedel, ty varenda en i byn var redan utrustad med guldur, som på samma vis hade ditförts av folk från huvudstaden.

Ett annat medel att åstadkomma utbyte bestod i den s. k. säcktrafiken. Bönder, soldater, arbetare, drogo med sig in i städerna från landsbygden säckar fyllda med livsförnödenheter att avyttra där. Det hjälpte icke, att man vidtog de mest drastiska åtgärder. Under vissa tider voro alla utfartsvägar från städerna besatta med särskilda spärravdelningar, som hade att lägga beslag på alla livsmedel som infördes av privatpersoner.

Sovjetmyndigheterna kunde till sist icke fortsätta striden emot dessa missförhållanden. Så fann man i sovjetpressen upplysningar om vilka varor som kunde köpas och säljas "fritt" på gator och torg i städerna. Till sist fann man sig föranlåten att även officiellt tillåta utöandet av fri handel, visserligen i små kvantiteter och under benämningen "småhandel". Återställandet av småhandeln ägde rum i Moskva i februari 1919 genom ett dekret från Sovnarkom (*Zagorsky I*, s. 148).

Den tredje kanal, genom vilken befolkningen skaffade sig varor, utgjordes av sovjetfunktionärerna. Aldrig förut har tjuvnad, plundring och spekulation ifråga om statens ägodelar tagit en sådan omfattning som under denna tid i Ryssland,

påstår *Zagorsky*. Varje lucka i reglementeringsbestämmelserna utnyttjades för att låta en ström av produkter slippa fram. Förekomsten av två slags priser, de fasta och de fria priserna på den officiella marknaden och den privata, utövade naturligtvis en stark dragningskraft på produkterna i riktning mot den fria marknaden med dess högre priser.

I det föregående har med avsikt talats alternativt om marknadens bindning och dess avlägsnande. Det har framgått, att den extrema lösningen, en marknadslös bytesordning, framkallade fenomenet med de två marknaderna. Det är — detta må uttryckligen understrykas — ingalunda tillåtligt att härav dra slutsatser rörande möjligheten att mer eller mindre binda ett marknadsutbyte, än mindre att ingripa reglerande i former, som icke kunna betecknas som bindningar. För att förklara, vari ligger betydelsen av en marknad? Den vi här närmast böra betrakta är, att existensen av en marknad till en viss grad skapar likformighet i uppträdande hos de enheter som uppträda på marknaden. Detta därför att vissa stimuli i form av prisbetingelser kvickt spridande sig över marknadsfältet framkalla en viss likart i reaktioner på grund av likart i kommersiella instinkter; ungefär som då ett musikauditorium får en viss likart i ansiktsuttryck då det lyssnar eller som då en folkmassa visar likartade känslouttryck under åhörandet av en agitator. Om marknadsföreteelsen lämnas orubbad i denna väsentliga punkt: friheten för de opererande subjekten att reagera, så skapar marknaden själv en viss likformighet, som icke behöver åstadkommas genom maktgrepp. Detta förklarar för en central reglerande auktoritet att öva inflytande. Liksom en människohjärna, som lämnar matsmältningen att skötas av magen genom automatiska reflexreaktioner, kan den inskränka sig till att i allmänhet böja och begränsa de krafter som spela på marknaden, både stadga den och undanröja speciella icke önskvärda drag. Med andra ord centrum kan kontrollera sina organ utan direkt reglementering men genom att kontrollera marknadsbetingelserna (*Dobb*, s. 125—26).

Nu gick krigskommunismen mycket längre och åstadkom, där den ej fick bort marknaden, en desorganisering av den, dess splittring. Därmed satte den ur kraft den tendens till enhetliggörande som nyss berörts, och vad satte den i stället?

Vi låta *Trotsky* svara. På kommunistiska partiets XI kongress yttrade han: "Vi hade begynt vår ekonomiska politik med att abrupt och oreparabelt bryta med det borgerliga förflutna. Marknaden som fanns förut förstördes, frihandeln förstördes, konkurrensen förstördes, kommersiell kalkylering förstördes. Vad skapade vi i stället för dem? En helig centralinstans — Högsta Folkhushållningsrådet, som har att fördela allting, organisera allting och hålla reda på allting. Det har att besluta allting och ge anvisning till sina lokala organ vart maskineri, råmaterial, färdigfabrikat etc. skall sändas. Vi ha misslyckats i vår plan. Varför? Emedan vi icke voro tillräckligt förberedda för den eller som tovarisj Lenin säger på grund av vår efterblivenhet" (*Prokopowitch*, s. 60—61).

Kampen mot marknaden ledde till den extremaste centralisation. Överbelastningen ensam vore nog att förklara dess katastrof. Men den bar också på ett inre dödsmerke. Dess egen centrala idé fick aldrig mandom. Det enda som kunde tänkas ersätta marknaden var *planen*. Den var och förblev obefintlig. Som avslutande reflexioner anföras de med ovan sagda sammanfallande anmärkningarna hos *Pollock* (s. 102 och 110). Marknadens förintande må ha varit en politiskt outhärlig åtgärd för att hålla bolsjevikerna kvar vid makten. Rent ekonomiskt betraktat var det en utopi att i det ekonomiskt efterblivna, genom krig och inbördeskrig försvagade bondelandet vilja omedelbart bygga upp en central förvaltningshushållning på naturalbasis. — Försöket att ersätta marknaden med en central förvaltningsapparat måste i brist på en förutgående grundlig genomorganisering av hushållningen, d. v. s. producenternas och konsumenternas sammanfattning i självständigt arbetande korporationer, i varje land betalas med en svårartad byråkratisk misshushållning. — Att varje försök att sätta en

central förvaltningshushållning i stället för marknaden måste stranda på brister i den byråkratiska apparaten är härmed icke bevisat.

Betecknandet av krigskommunismens kärninnehåll som *den proletära naturalhushållningens* system har till upphovsman *L. Kricman*, en av de mest betydande sovjetryska teoretikerna. Denne har i sin analys av krigskommunismen karakteriserat densamma som "det första grandiosa försöket till en proletär naturalhushållning". Han ställer denna i motsats till den "kapitalistiska naturalhushållningen", varmed han menar krigshushållningen i de kapitalistiska länderna, vilken i sin ordning efter hans mening utgör en högre form jämfört med "den fria konkurrensens kapitalism" och "den monopolistiska kapitalismen".

Varpå hänsyftar beteckningen *proletär*? Krigskommunismens hushållning är icke en naturalhushållning i ett tidigare utvecklingsskedes mening. I densamma äro de kapitalistiska marknadsföreteelserna åtminstone delvis redan övervunna och därmed företräder den ett högre utvecklingsstadium. Den representerar enligt *Kricman* en hushållning av helt ny typ. Detta av följande grunder: den under kapitalismen bestående åtskillnaden mellan samhällets politiska och dess ekonomiska organisation är upphävd; den enskilda produktionsenheten bildar underlaget för hela förvaltningen, alla mellanklasser, enkannerligen bondeklassen, äro organiserade kring den proletäriska kärnan.

Pollock, vars refererande framställning vi här följa, gör här till denna anmärkning. Om man utan nämnvärd motprestation fråntar bönderna spannmålen och byarna i följd därav återgå till den mest primitiva slutna familjehushållning; om man i arbetspliktens form återupplivar den feodala frontjänsten; om industrin förvaltas ihjäl och hela hushållningsprocessen bringas att stå stilla, ja då faller det sig svårt att däri se en hushållningsform överlägsen byteshushållningen.

Man får emellertid, enligt *Kricman*, icke övertaxera den proletära naturalhushållningen. Den har avlägsnat utsugning och marknad. Men den har icke övervunnit anarkin i det ekonomiska livet. Man kan därför icke tala om en socialistisk hushållning. Inom den kapitalistiska ekonomin finna vi en distributionens anarki, medan denna sida av hushållningen strängt regleras i den proletära naturalhushållningen. Men denna vidlades av det felet att de olika företagens förseende med alla slag av produktionsfaktorer försiggår på ett anarkiskt vis. (*Pollock*, s. 97—99.)

Ur denna utveckling, som alls ej saknar blick för krigskommunismens brister som produktionsapparat, är det värt att kvarhålla några distinktioner mellan olika slag av naturalhushållning. Det har talats om tre: den *kapitalistiska* (= krigshushållningen i olika länder), den *proletära* (= krigskommunismen i Sovjetunionen) och den *primitiva* (= slutna familjehushållning i forna tider). Då är att observera ett fundamentalt drag i sovjethushållningen som helhet under denna tid. Medan sovjetmakten i avsevärd mån lyckades omvandla — vi acceptera beteckningarna med av *Kricman* angivna kännetecken — kapitalistisk naturalhushållning till proletär inom *industrins* område, så åstadkom den ifråga om jordbruket en utveckling bakåt. Det ryska jordbruket, som börjat ikläda sig bytshushållningens former, återförvandlades till primitiv naturalhushållning. Under trycket av sovjetdiktaturen frampressas alltså en naturalhushållning med dubbelt ansikte: det ena "proletäriskt", det andra "primitivt".

Förekomsten av denna andra, överallt ur den ekonomiska historien välkända form av naturalhushållning är ett så viktigt resultat av arbetet på skapande av en proletär naturalhushållning, att vi böra dröja därvid nu, även om företeelsen i spridda drag lyser igenom vad förut meddelats.

Bilden av vad som skedde målas klart av sovjetskriftstäl-laren *Litoshenko*, vilken skildrar bondebefolkningens läge och reaktion under den krigskommunistiska politikens skärpning sålunda: "Då småbönderna blott tillfälligtvis hade tillfälle att

föra produkter i marknad och blott hade illegala möjligheter att begagna sin köpkraft, så föredrogo de att avstå från utbyte. Småbonden började att producera hemma allt han behövde för sin egen konsumtion. Han begynte att odla även sådana växtslag, som han tidigare — på grund av klimatiska eller ekonomiska förhållanden — hellre köpte i utbyte mot egna produkter. Han begynte likaså att väva hemspunna klädestyger och att själv tillverka skor, sadlar och enkla redskap. Bondens hushållning återgick gradvis till den påtagliga form av självförsörjande naturalekonomi, däri det icke längre finns någon förmedlande länk av utbyte mellan familjens arbete och tillgodoseendet av dess behov" (*Prokopowitch*, s. 77).

Här visar sig, att "behovsproduktion" mycket väl kan betyda minskad produktion. Sovjetexemplet är mycket belysande, såsom följande data utvisa (*Prokopowitch*, s. 79). Siffrorna ange tusental desjatiner eller individer.

	1916	1921
Odlad areal	79,167	53,217
Arbetshästar (1917)	22,725	18,283
Nötkreatur (1917)	21,542	19,801
Areal för potatis	2,323	1,407
,, ,, lin	1,317	653
,, ,, hampa	518	246
,, ,, sockerbetor	550	190
,, ,, bomull	714	110

Med en slags obeveklig tingens egen logik ledde den krigskommunistiska försörjningspolitiken (den av *Kricman* beprisade fördelningsreglering, som avskaffat "anarkin") till den utpräglade primitiva naturalhushållningen på landsbygden. Ju mer man pressade fram av proletär naturalhushållning inom den industriella sektorn, dess mer fick man av primitiv inom den agriskulturella, dess mer föranleddes man i sin ordning att pressa in förbindelserna stad—landsbygd i den proletära naturalhushållningens tvångströja. Etcetera i en ödesdiger växelverkan.

En sida av saken, som visar svårigheten att gå en medelväg: Jordbruksprodukterna voro delade i tre klasser, den första innehållande produkter som voro föremål för tvångsrekvisition, den andra bestående av produkter, vilkas saluförande monopoliserats av staten men ej tvångsrekvirerades, den tredje omfattande de icke-monopoliserade produkter man fritt fick sälja eller byta mellan producenterna och statens försörjningsapparat, Kooperationen inberäknad. Tendensen blev då att bönderna begränsade produktionen inom de bägge första grupperna och om möjligt överförde sin produktion till tredje gruppen. Detta framkallade tendenser att kontinuerligt öka antalet produktslag som inneslöts under statens handelsmonopol, tills vid slutet av inbördeskriget nästan ingenting av betydelse fanns kvar i den tredje gruppen (*Dobb*, s. 109). Utbytets allt strängare reglering födde utbytets fortgående krympning.

Denna säregna "dialektik" i tingens logik ledde till det slutliga verkligt "grandiosa" beslutet att tvinga den primitiva naturalhushållningen in under den proletära och göra den förra till ett direkt led i den senare. Genom att föra tvångsregleringen utöver bytesförbindelsernas område till själva jordbruksproduktionen, genom att vidga tvångets användning från överskottsproduktionen till den odlade och besådda arealen (beslutat på VIII sovjetkongressen) nådde onekligen den proletära naturalhushållningen i fråga om intentionerna sin höjdpunkt. Men också sitt fall. På själva kongressen förmärktes tydliga tecken att det mullrade dovt i djupet. Bondedelegerade på denna kongress förde högljudda klagomål över myndigheternas och kommittéernas mångfald. "Det finns inom en volost ungefär så många som det finns hushåll. Skulle man placera kommittéerna på varandra, nådde de nästan till skyn. Där stå de nu på den trälände bondens förhårdnade nacke, och hans ben svikta och falla snart ihop" (*Dobb*, s. 149). Men det blev den proletära naturalhushållningen, som föll ihop.

Varje hushållning är ett val mellan alternativa möjligheter. Arbetskraften kan disponeras för olika ändamål, produktionsapparaten i övrigt kan användas i olika riktningar, och ett val måste ske mellan behov att tillgodose. Ingen naturalhushållning kan dispensera från de svårigheter, som ligga i väljandet. Dessa svårigheter flyta så att säga då upp på ytan och bliva fullt synliga, medan de i prisbildningsmekanismens sätt att fungera hålla sig dolda i djupet. Valet sker i förra fallet direkt, avsiktligt och medvetet. Några betraktelser över krigskommunismen ur denna synpunkt torde här försvara sin plats.

Man kunde kanske mena, i fråga om *arbetskraftens* disponerande, att man hade den bästa garantin för dess användning på det ur samhällets synpunkt bästa sättet, om den stode till en central autoritär myndighets absoluta förfogande och sålunda kunde med maktbud dirigeras hur som helst. Dessa betingelser fylla först arbetets fullständiga militarisering — en extrem naturalhushållning med denna produktionsresurs, därvid profitföreteelserna äro eliminerade. Vad får man nu höra härom från den krigskommunistiska politiken på dess höjdpunkt? *Krisjanovskij* förklarar, att under 1920 och första kvartalet 1921 "efterfrågan på arbete icke harmonierade med övriga produktionsfaktorer". Det var flera hundra lediga platser pr 100 arbetare, men då man anskaffat arbetskrafter såg det ut att vara omöjligt att använda dem. Efter en mobilisering av tre årsklasser i 37 provinser skickades först 131,000 och sedan 90,000 ytterligare till arbetsplatserna. Men det stora antalet mobiliserade arbetare kunde icke brukas först på grund av brist på bostäder och livsmedel hos de ekonomiska organ, som skulle använda arbetarna, och sen på grund av den kontraktion av folkhushållningen den ekonomiska krisen 1921 medförde. Från Donetz' kolfält meddelas, att 36,000 arbetare rekvirerades som behövlige i november—december 1920. Arbetskommissariatet skickade c:a 13,000, men i början av januari stod det klart för gruvadministrationen, att det var omöjligt att ta emot ens detta antal, mest på grund av bostadsbrist. De som anlant fingo återsändas under hårda villkor. Enligt

registrerade data skickades 7,000 tillbaka, och hur många som finga återvända oregistrerade är svårt att säga. I samma översikt över sovjetushållningens planarbete anmärkes på annat ställe: "Den utskrivning av 25,000 arbetare som började under hösten visade sig i slutet av november överflödigt och de måste returneras under så svåra förhållanden, att många förgingos" (*Prokopowitch*, s. 50—51). Att statsmakten kunde kommendera över arbetskraften visade sig icke ge garanti för en lämplig användning.

Nu något om behovsvallet och den därmed sammanhängande produktionsinriktningen. Då man satte prisbildningen ur funktion skapade man de förut berörda olägenheterna på tillgångssidan att icke veta vad olika slags produktion drog för kostnad. Det blev likaledes svårt att på efterfrågans sida mäta den relativa betydelsen av olika produkter för det samhälleliga behovet. Marknadens åtminstone partiella försvinnande och desorganisation i övrigt medförde, att man icke längre hade marknadspriser att utgå från som index på olika behovs relativa betydelse. Då måste man basera sitt bedömande på andra kriterier, en allmän upptaxering enligt myndigheters omdömen av de olika behovens vikt eller generalisering av erfarenheter vunna genom stickprov, den metod som i statistiken kallas "sampling". Man befann sig i en situation liknande den att bedöma den offentliga meningen utan rösträtt för befolkningen (*Dobb*, s. 133). Man kunde göra det efter en sampling av meningarna eller ock fick man gå efter indirekta kriterier. Nu var detta problem lättare under krigskommunismens förhållanden än under mer normala. Ty krigs- och nödtiden kunde icke tillåta sig någon lyx. Förhållandena voro ett effektivt hinder att gå utanför ramen av vägen för primära behov. Och just dessa äro kännetecknade av den minst elastiska efterfrågan, den mest uniforma. Därför kunde i fråga om dessa konsumtionsvaror en sampling från en mindre konsumentkrets — och likaså autoritära omdömen — ge resultat, som voro någorlunda representativa för konsumentbehoven i allmänhet.

Men nog fanns det svårigheter. Ett exempel: Fördelningen av olika varor i guvernementet Tambov låg i händerna på olika myndigheter. För att få en distributionsnorm gjorde var och en av dessa sin särskilda uppskattning av folkmängden, men dessa uppskattningar varierade med 20 proc. Att fördelningen då icke kunde svara mot "behovet" är ju uppenbart (*Dobb*, s. 134).

Ville man innesluta i försörjningssystemet något, som låg utanför ramen av de primära behoven, blevo svårigheterna mångdubblade. Hälsovårdskommissariatet ville en gång ha med mineralvatten, en annan gång karbol. Hur göra valet? Vilket borde tillgodoses med de utomordentligt små resurserna? (*Dobb*, s. 137.)

Vissa svårigheter kunna givetvis kallas tillfälliga och skrivas på överkomliga brister i systemets tillämpning. Men en väsentlig svårighet kommer i dagen, då fråga blir i vilken utsträckning olika industrier skola tillföras skilda produktionsrekvisita. Detta problem är mycket värre än problemet är i fråga om färdigprodukter. Ty här är, som *Dobb* (s. 134) anmärker, att räkna med den komplikationen att många ting stå i en inbördes relation av rivalitet eller surrogat vad gäller efterfrågan, och företrädet bestämmes av den relativa (här okända) billigheten.

Sålunda, även om en produktionsavdelning besatt riktigt bra och detaljerade informationer i fråga om företagen, så kunde den icke — i brist på kvantitativt kostnadsmått å ena sidan och i brist på möjlighet att konstatera efterfrågan å den särskilda produkten å den andra samt i brist på medel att jämföra nettoresultatet med andra företag — på ett tillfredsställande sätt utom i vissa klara, extrema fall avgöra prioriteten mellan två anspråk på t. ex. bränsle eller råmaterial. Nu tillkom den svårighet som låg i att skilda objekt för efterfrågan av "förenad" karaktär levererades av olika organ i glavkiorganisationen. Och detta i olika proportioner. Så kunde ett företag, som behövde lampor, få från en avdelning 100 proc. av

sitt behov av lampglas, från en annan 60 proc. av oljehus och måhända 20 proc. från en tredje av brännare. Ett företag fick tillräckligt med råmaterial men otillräckligt med bränsle. Eller nog av dem bägge men inte nog livsmedel för att utbetala arbetarransonerna. Här kommer då i verksamhet den erfarenhetsregeln, att det är minimitillförseln av för produktionen nödiga utensilier som bestämmer hur mycket som kan tillverkas. Denna sak förklarar mycket i den häpnadsväckande nedgången av totalproduktionen. Den visar sig grundad i svårigheterna att på naturalhushållningens basis effektuera bedömningen behov och efterfrågan.

Praktiskt framträdde produktionsvalets problem bl. a. däri, att bedömningsmetoderna visade sig slå slint redan för de ur sovjetmaktens synpunkt allra mest livsviktiga verksamhetsgrenarna. Detta föranledde ett extraordinärt urval av företag, vilka förklarades vara "kampindustrier" och på vilka koncentrerades bästa tillgängliga resurser. Men hur gick det då? Den relativa myckenheten av produkten från "kamp"företagen köptes till priset av hungersnöd i fråga om andra produkter, vilka åtminstone i små kvantiteter voro av vital betydelse. Detta framkallade en agitation för att få fler produkter inkluderade under kategorin "kampindustri". Men varje sådan utvidgning gjorde situationen än mer kritisk för de utanför lämnade produkterna (*Dobb*, s. 136).

Man kan gott, såsom flera forskare uttryckligen framhäva, betrakta som krigskommunismens fundamentala drag kampen mot penninghushållning och prisbildningsreglering samt till deras ersättande skapandet av "a socially organized Naturalwirtschaft" (*Dobb*, s. 62), ett system icke av marknadshandel utan av statsorganiserat produktutbyte. Det framgår ock av forskningarna på detta område — är i vart fall som *Dobb* mjukt uttrycker saken "tolerably certain" — att krigskommunismens katastrof icke blott berodde på "tillfälligheter", däri inräknat alla missgrepp i tillämpningen, utan på *systemet*. Även under skarpaste kritik av missförhållandena och in i krigskommunis-

mens allra sista tid vidhölls av sovjetledningen, att felet inte lågo i systemet. Så finna vi t. ex. *Trotsky* — som vi flerstädes återfunnit bland kritikerna — på VII sovjetkongressen förklara, att "den glavkistiska organisationen till sin plan, om man tar den som ett stort utkast, utgör en riktig socialistisk hushållning, en planmässig hushållning; den organiseras efter de grundläggande företagen, den förenar produktionen från ovan till nedan" (*Pollock*, s. 92).

Det vore ett djärvt, på intet vis bestyrkt påstående om man gjorde gällande, att svårigheterna under lyckligare omständigheter kunde ha övervunnits med bevarande av systemets grunder orubbade. I det väsentliga framsprungo svårigheterna ur systemet själv. Dess huvuddrag kunna i sin tur betraktas som en komponent av kommunistisk teori och de praktiska krav krig och ekonomisk misär ställde. Vissa svårigheter under perioden voro en direkt produkt av själva övergången till en penninglös hushållning. Men då detta jämte nöden i fråga om vissa stapelartiklar förde till allmän statsmonopolisering och ransonering, fingo de centrala organen en hopplös börda av komplicerade uppgifter, som de under andra omständigheter — därest marknaden fortbestått men kontrollerad av staten — icke hade behövt påtaga sig (*Dobb*, s. 130).

Hopplös var krigskommunismens situation, också från dess egna utgångspunkter. Dess centralism övervann aldrig sitt centrala fel: *planens* obefintlighet. Klarseende sovjetmän voro medvetna därom. Då *Trotsky* prisar organisationen "till sin plan" ligger däri ett visst förbehåll. Han utvecklar senare sin tankegång därhän, att det planmässiga behärskaudet av hela ekonomin icke kan skapas ur spekulation och kanslimässigt. Detta kan blott framgå ur en småningom skeende anpassning av det löpande praktiska ekonomiska beräknaudet såväl till förefintliga materiella resurser som till det socialistiska samhällets nya behov (*Pollock*, s. 114).

En frågeställning väl ägnad som utgångspunkt för en slutkonklusion rörande den proletära naturalhushållningen är

den vari *Pollocks* allmänna analys utmynnar. Det förefaller, menar han, högst tvivelaktigt, om man kan anse blotta utträngandet av marknaden som ett steg mot socialismen, därest det icke lyckats att tillgodose marknadens funktioner lika bra eller bättre genom den centrala förvaltningshushållningens medel. Han lämnar frågan öppen. Vi äro benägna att gå ett steg längre och svara, att denna sista sak är avgörande. Kampen mot marknaden kan icke därförutan leda till den avsedda samhällsordningen, sannolikt ej till någonting alls som förtjänar namnet ordning. Har åter en central förvaltningshushållning verkligen funnit medel att ersätta marknadsfunktionerna, så kommer den måhända att se marknaden i ett annat ljus och vara benägen att taga densamma till hjälp. Huruvida förvaltningshushållningen kan lösa denna sin centrala fråga, det är åter just problemet om *universalplanen*.

Att uppgiften är olöslig *utan* denna har krigskommunismen lämnat många avgörande bevis för. Hur det kan gestalta sig *med* den, kan studiet av krigskommunismen icke lära. Först det nuvarande skedet i sovjethushållningen ger material för frågans bedömning. Efter NEPperiodens kompromissförsök mellan kapitalism och kommunism ha under 5-årsplanens perspektiv vissa från krigskommunismen kända hushållningsidéer numera återupptagits till förverkligande i gigantisk skala. Men nu med *planen* som kärna. Ett återknytande till de i det föregående utvecklade tankegångarna väntar alltså, sedan NEP-perioden passerat revy.

Använd litteratur.

- Batsell, W. Russel.* Soviet View in Russia.
New York 1929.
- Brutzkus, Boris.* Die Lehren des Marxismus im Lichte der
russischen Revolution.
Berlin 1928.
- Dobb, Maurice.* Russian Economic Development since the
Revolution.
London 1928.
- Domanevskaia, Olga.* Agrarsozialismus in Sowjetrussland.
Berlin 1930.
- Eckardt, H.* Russland.
Leipzig 1930.
- Haensel, P.* Die Wirtschaftspolitik Russlands.
Tübingen 1930.
- Hildebrand, K.* Femårsplanen.
Stockholm 1931.
- Hoover, Calvin B.* Economic Life of Soviet Russia.
New York 1931.
- Hägglöf, G.* Om sovjetrysk industrialisering och femårsplanen.
Stockholm 1931. (Manuskript.)

Jugow, A. Das Wirtschaftsleben der Sowjetunion und seine Probleme.

Dresden 1929.

Pollock, Friedrich. Die planwirtschaftlichen Versuche in der Sowjetunion 1917—1927.

Leipzig 1929.

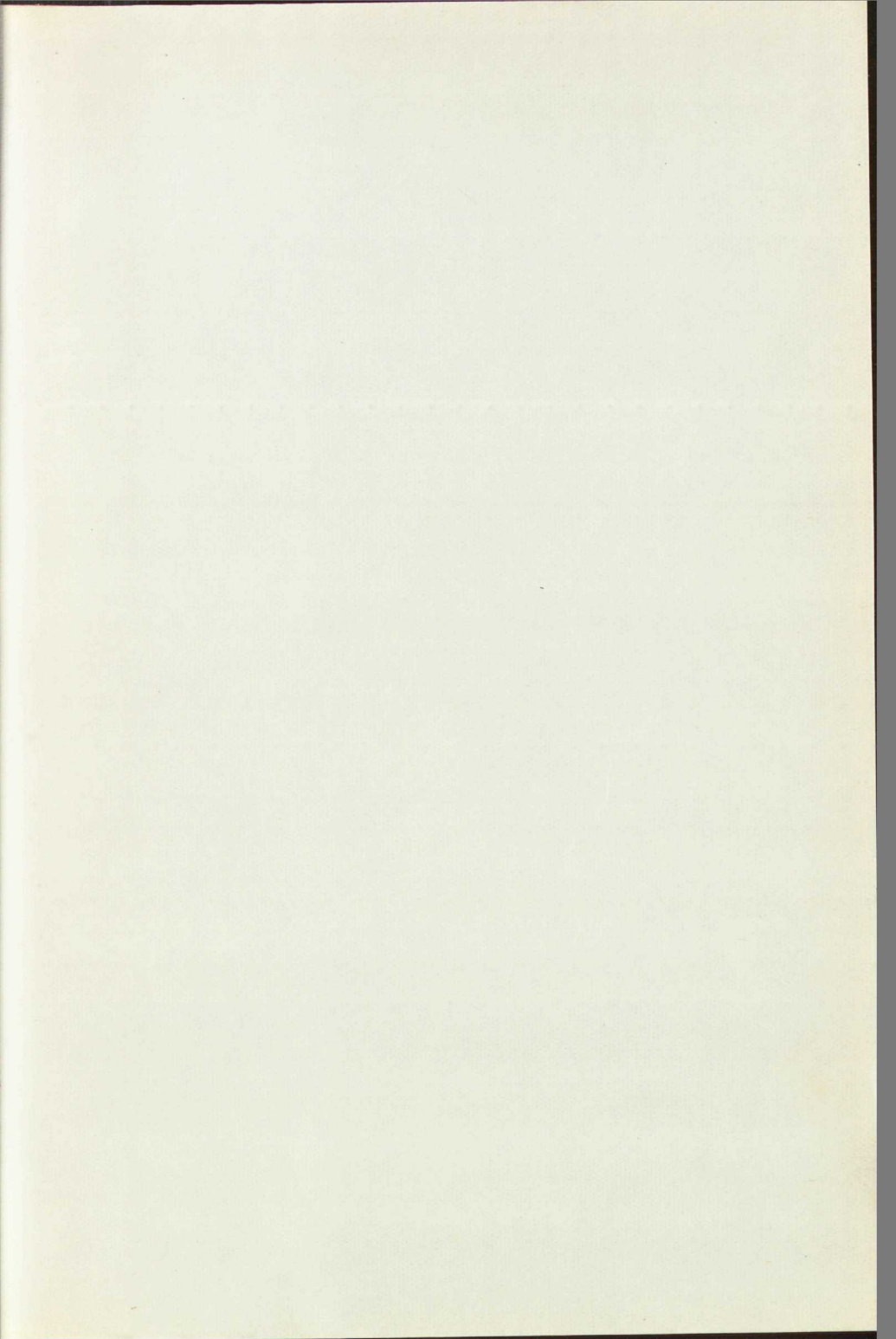
Prokopowitch, Sm. The economic condition of Soviet Russia.
London 1924.

Zagorsky, S. La république des Soviets.

Paris 1921.

Zagorsky, S. Les salaires et la réglementation des conditions du travail dans l'U. R. S. S.

Genève 1930.

Journal of the West-Indian Association for Social Science and
Economic History

London 1929

Part 1. Friedrich, Die politische Geschichte Venezuela in der
Souveränität 1817-1827

Leipzig 1929

Part 2. Friedrich, Die politische Geschichte Venezuela in der
Souveränität 1817-1827

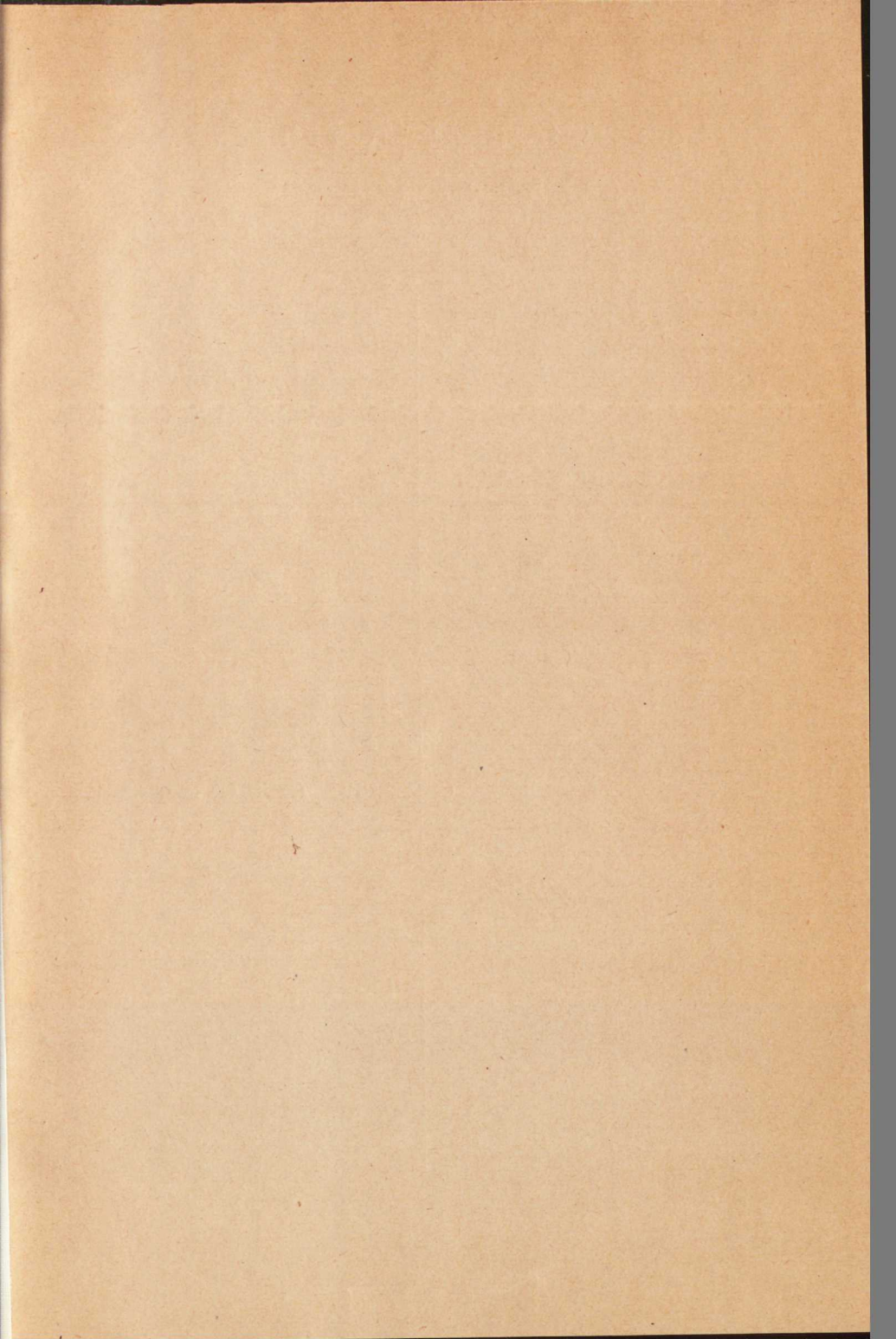
Leipzig 1929

Part 3. La République des Antilles

Paris 1929

Part 4. Les salaires et la réglementation des conditions de
travail dans l'U. R. S. S.

Leipzig 1930

Statens offentliga utredningar 1936

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

Betänkande med förslag till lag om behandling av förbrytare, hemfallna åt alkoholmissbruk, m. m. [4]

Statsförfattning. Allmän statsförfattning.

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Betänkande med förslag ang. revision av lagstiftningen rörande tillverkning, beskattning och försäljning av maltdrycker. [5]

Nationalekonomi och socialpolitik.

Utredning med förslag rörande bidrag åt barn till änkor och vissa invalider samt åt föräldralösa barn. [6]
Socialiseringsproblemet. Allmänna synpunkter. (7)
Ur socialiseringens "europeiska" idékrets. [8]
Socialiseringsidéer och socialiseringspraxis i Sovjetunionen. 1. [9]

Hälsa- och sjukvård.

Betänkanden 1 rörande serafimerlasarettets ekonomi samt 2 rörande lasarettets ställning och verksamhet. [1]

Allmänt näringsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Betänkande med förslag om vissa föreskrifter beträffande konsumtionsmjölk. [3]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

Förslag till konvention mellan Sverige och Schweiz om erkännande och verkställighet av domar och skiljedomar m. m. [2]